

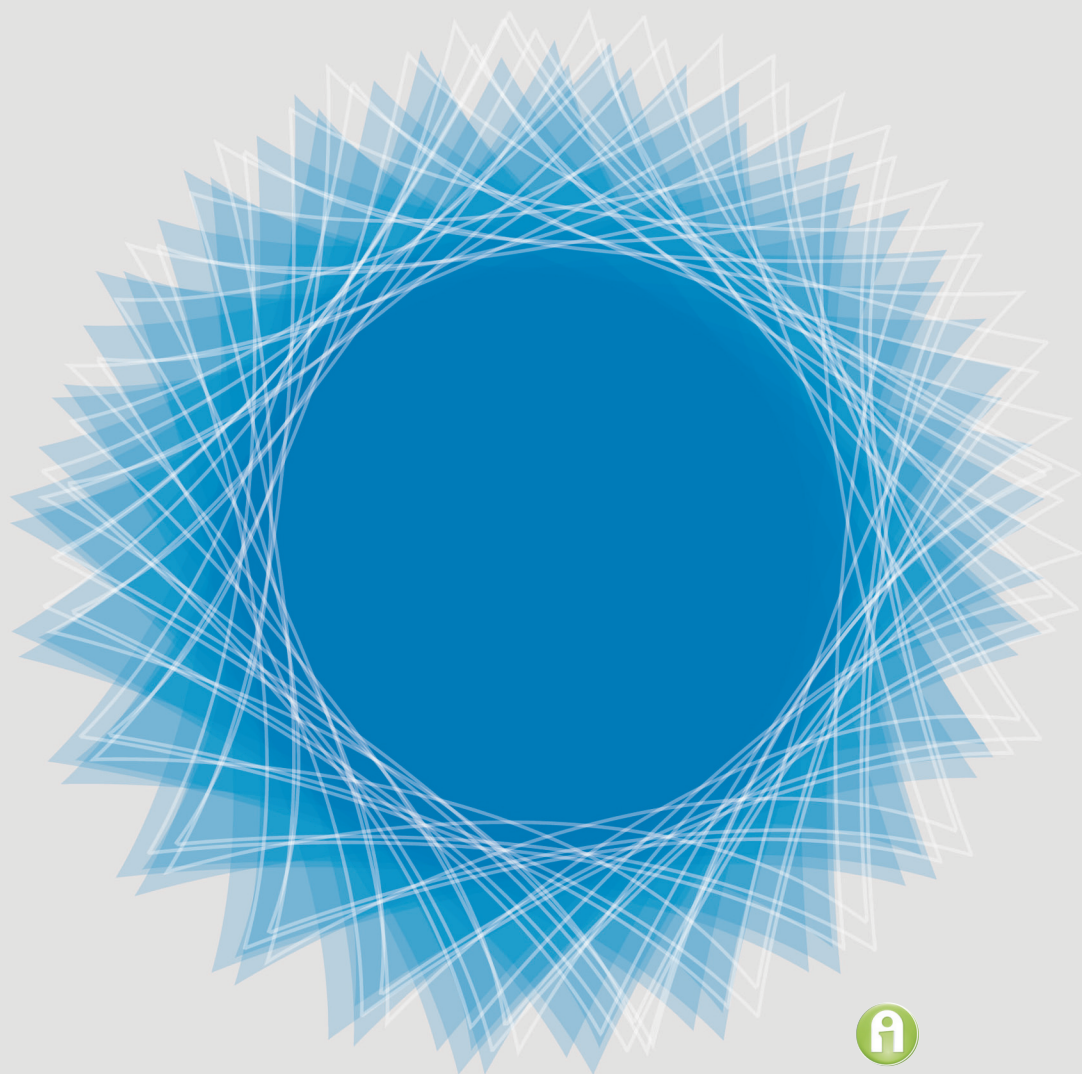
Szent István Egyetem

Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Ökonómiai Tanulmányai ⑧

Törőné Dunay Anna

**Az EU agrártámogatási rendszerének változásai
és a csatlakozás hatása
a mezőgazdasági vállalkozásokra**

AGROINFORM KIADÓ

Szent István Egyetem
Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola
ÖKONÓMIAI TANULMÁNYAI

TÖRŐNÉ DUNAY ANNA

**Az EU agrártámogatási rendszerének
változásai és a csatlakozás hatása
a mezőgazdasági vállalkozásokra**

Agroinform Kiadó
2012

Kiadja az Agroinform Kiadó, az 1975-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének tagja
1149 Budapest, Angol u. 34. • www.agroinform.com

Ügyvezető igazgató:
BOLYKI ETELKA

Lektorálta:
DR. ILLÉS BÁLINT CSABA
egyetemi tanár, intézetigazgató
SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Vállalatgazdasági és Szervezési Intézet

DR. SZŰCS ISTVÁN
egyetemi tanár, az MTA doktora
SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Közgazdaságtudományi és Módszertani Intézet

Műszaki szerkesztő:
SÁNDOR ANNA

ISBN 978-963-502-957-0

DOI: 10.18515/dBEM.B2012.n01

Készítette: Agroinform Kiadó és Nyomda Kft.
1149 Budapest, Angol u. 34. • www.agroinform.com
Felelős vezető: Stekler Mária
2012/87

Tartalomjegyzék

1. Összefoglalás	5
2. Summary	7
3. Bevezetés	9
3.1 A téma aktualitása	9
3.2 A kutatás előzményei	10
3.3 Célkitűzések	12
3.4 Hipotézisek	13
4. Anyag és módszer	15
5. Szakirodalmi áttekintés	19
5.1 Vállalkozások makrokörnyezetének elemzése	20
5.1.1 Politikai környezet	21
5.1.2 Gazdasági környezet	24
5.1.3 Társadalmi tényezők	29
5.1.4 Technikai-technológiai tényezők	31
5.1.5 Környezeti tényezők	34
5.2 A Közös Agrárpolitika, mint a mezőgazdasági vállalkozások politikai-jogi háttere	36
5.2.1 A Közös Agrárpolitika. A KAP célkitűzései, működtetésének alapelvei	36
5.2.2 A Közös Agrárpolitika eszközrendszere	38
5.2.3 A Közös Agrárpolitika fejlődési szakaszai	39
5.2.4 A Közös Agrárpolitika támogatási rendszerének változásai	49
5.2.5 A Közös Agrárpolitika 2014 után	58
5.3 A pénzügyi helyzet elemzésére alkalmas mutatószámok kialakítása	64
5.3.1 Vállalkozások gazdasági elemzése	64
5.3.2 Vagyoni helyzet elemzése	65
5.3.3 Pénzügyi elemzés	66
5.3.4 Jövedelmezőség elemzése	67
5.3.5 Hatékonyság elemzése	68
5.4 Az EU Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózatának (FADN) jellemzői, mutatószámrendszere	71
5.4.1 Az EU agrárinformációs rendszerei	71
5.4.2 FADN jellemzői	72
5.4.3 Az FADN tipológiája	74
5.4.4 Az FADN számviteli szabályai	79
6. Mezőgazdasági vállalkozások nemzetközi összehasonlító vizsgálata	83
6.1 A Visegrádi országok	83
6.1.1 Csehország	84

6.1.2	Lengyelország	86
6.1.3	Magyarország	89
6.1.4	Szlovákia	90
6.1.5	A csatlakozás első tapasztalatai a V4 országokban	93
6.2	Az FADN adatok alapján elvégzett nemzetközi vizsgálat eredményei	96
6.2.1	Adatgyűjtés, feldolgozás	97
6.2.2	A nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményei	102
6.2.3	A nemzetközi vizsgálat összehasonlító statisztikai vizsgálata.	116
6.2.4	A nemzetközi vizsgálat értékelése.	122
7.	A magyar mezőgazdasági vállalkozások értékelése a Tesztüzemi Információs Hálózat adatai alapján	125
7.1	Adatgyűjtés, feldolgozás	126
7.2	A vizsgált mutatók értékelése az összes üzem átlagos értékei alapján	128
7.3	A csatlakozás hatása a magyar mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezőségére a tesztüzemi rendszer adatai alapján	131
7.3.1	Az üzemméret hatása a vállalkozások jövedelmezőségére	133
7.3.2	Az üzem típusok hatása a vállalkozások jövedelmezőségére	136
7.4	A vállalkozások jövedelmezőségére (ROE mutatójára) ható tényezők regressziós vizsgálata	140
7.4.1	A korrelációs mátrixok elemzése során kapott eredmények	141
7.4.2	A lineáris regressziós modellek eredményei	142
7.5	Kérdőíves felmérés a mezőgazdasági vállalkozások EU-csatlakozással kapcsolatos véleményéről	148
8.	Új és újszerű tudományos eredmények	155
9.	Következtetések, javaslatok	157
10.	Mellékletek	161
10.1	Irodalomjegyzék	161
10.2	Rövidítések jegyzéke	172
10.3	Ábrajegyzék	173
10.4	Táblázatok jegyzéke	175
10.5	Az elemzéseket kiegészítő háttér-ábrák és -táblázatok	177

1. Összefoglalás

Értekezésemben az EU csatlakozás mezőgazdasági vállalkozásokra gyakorolt hatásainak mikroökonómiai szintű vizsgálatát végeztem el. A magyar mezőgazdasági vállalkozások makrokörnyezeti elemzéséhez kapcsolódóan nemcsak a hazai gazdaságok gazdasági, társadalmi, technikai, és környezeti szempontjait vizsgáltam meg, hanem a politikai és jogi tényezőkhöz szorosan kapcsolódó európai uniós politika és jogi szabályrendszer, a Közös Agrárpolitika értékelését is elvégeztem fő elemének, a támogatási rendszernek átfogó, rendszerszemléletű elemzésén keresztül, hiszen a támogatások közvetlenül befolyásolják a mezőgazdasági vállalkozások működését és eredményességét.

A KAP legújabb reform tervezetének értékelését a Bizottság 2011. év októberi javaslata alapján összegeztem, tervezett célkitűzéseit és intézkedéseit a magyarországi mezőgazdasági vállalkozások szempontjaiból is elemeztem.

Nemzetközi összehasonlítás keretében összehasonlítottam és értékeltem a Visegrádi országok és az EU-15 tagállamok mezőgazdasági vállalkozásainak főbb pénzügyi, jövedelmezőségi és hatékonysági mutatóit valamint támogatási szintjüket. Rámutattam az országok agrárgazdaságának különbségeire, eltérő fejlődésükre valamint a támogatások megoszlásában tapasztalható eltérésekre. A vizsgálatokhoz szükséges adatbázist az FADN nemzetközi adatbázisa szolgáltatta.

A magyar mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi mutatóinak segítségével értékeltem a csatlakozás előtti és a csatlakozás utáni időszakokat, a ROE mutatót, mint csúcsmutatót középpontba állítva. E vizsgálatokhoz a magyarországi Tesztüzemi Rendszer részletes adatait dolgoztam fel. A vizsgálat alapján meghatároztam a csatlakozás nyerteseként és veszteseként tekinthető méretkategóriákat és termelési irányokat. A leginkább sikeres üzemtípushoz a szántóföldi növénytermesztő üzemek tartoztak, az állattenyésztő ágazatok visszaesése itt is tapasztalható volt.

A csatlakozás előtti és utáni időszakban, regressziós modellek alkalmazásával megvizsgáltam a magyar mezőgazdasági vállalkozások ROE mutatójának változásaira leginkább ható tényezőket, melyek eredményei a többi vizsgálati eredményemet is megerősítették.

Kérdőíves kutatás segítségével két időpontban is felmértem a magyar mezőgazdasági vállalkozások csatlakozással kapcsolatos véleményét, felkészültségi szintjét, várakozásait és információval való ellátottságukat. Vizsgálatom eredményei megerősítették, hogy a magyar mezőgazdaság jelenlegi helyzetének egyik okaként a megfelelő információkhoz való hozzáférés problémája is megjelölhető.

Értekezésem eredményei további kutatások lehetőségét hordozzák magukban, hiszen a változó agrárpolitika megváltoztatja a mezőgazdasági vállalkozások működésének feltételeit, ezáltal új feltételeket szab, új lehetőségeket nyújt, de új veszélyeket is rejt az agrárágazat minden szereplőjének számára.

A magyar agrárium számára a Közös Agrárpolitika tervezett reformja új lehetőségeket hordoz, melyek kihasználása vagy elvesztése hosszú évekre, évtizedekre meghatározza az egész agrárágazat működését valamint a magyar agrárnépesség életminőségét.

2. Summary

In my thesis, I examined the microeconomic (farm-level) impacts of the EU accession. In the first step i.e. the analysis of the macro-environment I focused not only on the economic, social, technical and environmental aspects of the Hungarian farms, but also I analysed the political and legal aspects. The political and legal issues were assessed through the complex evaluation of the support system of the Common Agricultural Policy (CAP), because the level of the agricultural subsidies has direct and very significant impacts on the operation and the profitability of the farms.

I summarized the objectives and the planned measures of new CAP reform, through the last proposal set out by the Commission in October 2011, according to the aspects of the Hungarian farms.

Through an international comparative analysis, I made an examination and assessment of the Visegrad countries and the EU-15 member states based on the data of the FADN public database, and I explored the different financial results, profitability and efficiency factors of the farms, as well as the distribution of agricultural subsidies in the different Member States. I introduced and assessed the agricultural sector of these countries and the differences in their development processes and subsidy (direct payment) level.

I evaluated the financial results of the Hungarian farms in the pre- and post-accession period through the analysis of the ROE of agricultural enterprises. As a result of my calculations I could determine the losers and the winners of the EU accession according to different size categories and farm types. According to the Hungarian FADN data, the most successful farm type was the field crops, while the importance and the profitability of the different livestock farms have decreased radically.

Using linear regression models, I determined the different correlations between the factors determining the ROE both in the pre- and post-accession period, which made a statistical evidence of my former research results.

I completed a survey research among Hungarian farms in 2004 and 2008–2009 in order to recognize and evaluate their opinion, preparedness, expectations, and information level in connection with the EU accession. The results of my researches confirmed that the appropriate information level of the farms is a key question for the adaptation of the impacts of the accession.

The results of my thesis may give a wide base of further examinations and researches, as the future changes in the agricultural policy may change the economic background of the different agricultural enterprises, thus, it may bring new opportunities and new threats for all stakeholders of the agricultural sector.

The new reform of the Common Agricultural Policy may give new opportunities for the Hungarian farms; taking or missing its advantages may determine the whole Hungarian agricultural sector and the life quality of the rural population of Hungary for the next decades.

3. Bevezetés

3.1 A téma aktualitása

Magyarország 2004. május 1-én csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozásra való felkészülési folyamat mintegy 10 éve során nemcsak a fennálló jogrendszert, hanem a gazdasági és társadalmi szervezetek működését is össze kellett hangolni az Európai Unió követelményeivel, irányelveivel, jogszabályaival. Értekezésem során – a témából adódóan – természetesen csak az agrárágazatot érintő területeket kívántam vizsgálni.

A csatlakozási folyamat első éveiben Magyarország a szomszédos, volt szocialista országokhoz képest jelentős előnyökkel indult, mind társadalmi, mind gazdasági téren. Ezt a csatlakozást előkészítését vizsgáló kutatások, tanulmányok szerzői számos tanulmányban megfogalmazták. A magyar mezőgazdaság helyzete a rendszerváltozást követően jelentősen megváltozott, de a tradícióknak és természeti adottságainak köszönhetően továbbra is magasabb színvonalat képviselt a szomszédos, volt szocialista országokhoz képest. Például egy, az 1990-es évek végén publikált világbanki jelentés (DEBATISSE, 1999) szerint Magyarországon „sikeres a mezőgazdaság és az élelmiszer-gazdaság, amely kitartóan törekszik a magasabb versenyképességre”.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatásainak vizsgálata az elmúlt egy évtizedben szinte semmit sem veszített aktualitásából, hiszen bizonyos problémák mind a mai napig megoldatlanok, elég, ha csak a mezőgazdasági ágazat versenyképességi, hatékonysági problémáira, vagy a támogatási rendszer késleltetett átvételére gondolunk.

A csatlakozási tárgyalások időszakában az újonnan csatlakozó országokra vonatkozóan szinte minden kutatói műhely publikációiban egyértelműen pozitív véleményeket olvashattunk az EU-csatlakozás várható hatásairól. A csatlakozás nemcsak Magyarországon, de a többi kelet-közép-európai országban is hatalmas lehetőségnek tűnt a nemzetgazdaság minden ágazatában. A mezőgazdaság ebben különösen kiemelt szerepet kapott, hiszen az akkor várhatóan első körben csatlakozó országok (a visegrádi hármas, illetve később négyes, azaz Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia) mezőgazdasága a rendszerváltozás időszakától kezdődően fokozatosan egyre rosszabb helyzetbe került. Ennek okai között elsősorban a privatizáció okozta szerkezeti változásokat (a termelőszövetkezeti rendszer, illetve állami tulajdonú gazdaságok megszűnése vagy átalakulása), valamint a kelet-európai piacok elvesztését kell megemlíteni.

Az Unióhoz való csatlakozás nemcsak a pontosan meghatározott feltételrendszer, hanem az új piacok lehetősége miatt is jó lehetőségeket rejtett magában. A csatlakozást elősegítő programok elsősorban a felzárkózást szolgálták, valamint a követelményrendszer megismerését, az ahhoz való igazodás elősegítését.

A kilencvenes évek végén csak ez a négy, előbb említett ország került szóba az EU csatlakozás szempontjából. Közülük is kiemelkedett Magyarország, mint a csatlakozás követelményeinek leginkább megfelelő ország. (VARGA, 1999)

A csatlakozási tárgyalások végül csak 2003-ban zárultak le. A politikai folyamatoknak köszönhetően a csatlakozás lehetősége azonban ekkorra már nem csak a visegrádi országokat érintette, hanem 10 ország válhatott az Európai Unió tagállamává 2004. május 1-én. A csatlakozás időpontjára – a 2003. évi KAP reformnak köszönhetően – már nyilvánvalóvá vált, hogy szertefoszlott annak a pontosan meghatározott feltételrendszernek az álma, amelyre a felkészülés során számítottunk, és amely kiszámítható működése és támogatásai révén nagy lehetőségeket biztosított volna a mezőgazdaságnak. Egy folyamatosan változó rendszerrel találtuk szemben magunkat, amihez folyamatosan alkalmazkodni és igazodni kell. A csatlakozás feltételeihez való igazodás a mezőgazdaságban – elsősorban az állattenyésztési ágazatokban – is jelentős költségterheket rótt a mezőgazdasági termelőkre.

A csatlakozást követően Magyarország az úgynevezett SAPS rendszer alkalmazását választotta, amelyet az SPS rendszer alkalmazása kellett volna, hogy felváltson. A váltás elmaradásának elsősorban politikai okai voltak, a megoldás pedig még mindig várta magára. A KAP „kiszámítható” rendszere is jelentős átalakuláson ment keresztül a csatlakozás óta eltelt években, és jövője is több forgatókönyv szerint alakulhat.

A csatlakozással tehát nem zárult le a folyamatos felkészülés folyamata, az agrárpolitika intézményein kívül a mezőgazdasági vállalkozásoknak is szinte állandóan figyelemmel kellene kísérniük az EU agrárrendszerének változásait, ami természetesen igen nehezen megoldható feladat.

Értekezésemben azt kívántam megvizsgálni, hogy ki tudták-e használni a mezőgazdasági vállalkozások a csatlakozás adta – korábban ígéretesnek tűnő lehetőségeket – milyen problémák adódtak a felkészülési folyamat során, és mindez hogyan hatott közvetlenül a mezőgazdasági vállalkozásokra. Megállapítható-e, hogy kik a nyertesek és kik a vesztesek?

Mivel a Közös Agrárpolitikában a jövőben komoly változások várhatók, a mezőgazdasági termelők felkészültsége a továbbiakban is kulcsfontosságú. Felkészültség nélkül nehezen használhatóak ki a lehetőségek, ezek kihasználása nélkül pedig nem beszélhetünk a versenyképesség és a hatékonyság növeléséről.

3.2 A kutatás előzményei

Dolgozatom közvetlen előzményének tekintem az 1996 és 1999 között végzett „Evaluation of Farm Level Impacts of Agricultural Policy Developments in the Process of Further EU Integration in Selected Visegrad and EU Countries” című PHARE ACE nemzetközi projektet, amelynek résztvevője lehettem. Az öt orszá-

got (Lengyelország, Nagy-Britannia (Skócia), Németország, Szlovákia és Magyarország) átfogó kutatási program fő célja a mezőgazdasági vállalkozások termelési struktúrájának és folyamatainak modellezése és optimalizálása volt, közösen kidolgozott módszerekkel, két jövőbeli időpontra (2002 és 2007) és három feltételezett agrárpolitikai forgatókönyv alapján. A kutatás eredményeit közös publikáció foglalta össze (MAJEWSKI et al., 1998 és 2000). Az eredmények azt sugallták, hogy a kelet-közép-európai országok mezőgazdasági vállalkozásai a csatlakozás után minden forgatókönyv szerint magasabb jövedelmet érhetnek el, közülük is elsősorban a növénytermesztő gazdaságok. Az eredmények szerint a legsikeresebben működő üzemtípus a kisebb méretű családi gazdaság típusa lehet.

A keleti kibővítés, azaz a volt szocialista országok csatlakozásának várható hatásait számos hazai és nemzetközi kutatás, tanulmány illetve cikk is ismertette. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: ANDERSON és TYERS (1993), TANGERMANN és MÜNCH, (1995), BANSE (2000), BALDWIN et al. (1997), BUCKWELL et al. (1995), FERNANDEZ (2002), KOESTER (2001), MAHÉ et al. (1995), TANGERMANN és JOSLING (1994), TARDITI és MARSH (1994). A tanulmányok és cikkek közös álláspontja az volt, hogy a korábbi csatlakozások esetében a csatlakozó országok számára egyértelmű fejlődést jelentett a közös piacra való bejutás lehetősége. További összehasonlítási pontot jelentett a volt Német Demokratikus Köztársaság, mint egykori szocialista ország 1990-ben történt csatlakozása az akkor még Európai Gazdasági Közösséghez, Németország újraegyesítését követően. A legtöbb szerző abban is egyet értett, hogy a keleti kibővítés fel fogja gyorsítani a KAP reformjának mielőbbi szükségességét.

A magyar szerzők ugyan kihangsúlyozták, hogy a magyar mezőgazdaság akkori állapota szerint bizonyos ágazatokban nem lehet versenyképes, de az agrárpolitika kiszámíthatósága valamint a támogatások miatt általánosan növekedő bevételek elősegítik majd a gazdák felzárkózását. A magyar szerzők közül VARGA (1999 és 2002) és UDOVECZ (2002) is kihangsúlyozta a koncentráció és az együttműködés hiányát, amely nélkül véleményük szerint a versenyképesség nem biztosítható. MEISEL és MOHÁCSI (1997) az élelmiszergazdaságot vizsgálva annak a véleménynek adtak hangot, hogy a magyar gazdaságpolitika alapcéljai és érdekei az EU csatlakozással kapcsolatban három tényező köré csoportosulnak. Az első az agrárágazat talpon maradása, illetve fejlődése és versenyképesebbé válása, a második cél, hogy mindez minél kisebb hazai áldozattal és veszteséggel járjon; végül a hazai források és vállalkozói energiák mozgósításával minél nagyobb külső (uniós) forrást lehessen bevonni az illeszkedés és egyúttal a hosszabb távú fejlődés segítéséhez, megalapozásához. SOMAI (2004) véleménye szerint az elmaradt felkészítésen kívül a tőkehiány, a technológia viszonylagos avultsága, a gyenge szövetkezési hajlam, az integrációk hiánya, a sok esetben nem kellő szakismeret, a termékfeldolgozás hiánya és a marketingmunka fejletlensége miatt lesz nehéz versenyhelyzetben a magyar mezőgazdaság. Uniós vélemények szerint azonban (FISCHLER, 2003) fokozatosan felnövekvő közvetlen kifizetések szintén jótékonyan hatnak majd a termelők jövedelmeire, amellet lehetővé teszik a szerkezetváltást és a modernizációt; az uniós szakértői jelentések szerint a magyar mezőgazdaságnak sokkal jobb lesz az EU-n belül, mint azon kívül. A jövedelmezőség már az első években kb. 40 százalékkal fog emelkedni.

A csatlakozást megelőző évek túlnyomórészt optimista hangulatát már a Koppenhágai Megállapodás által meghatározott keretszámok és feltételek, illetve a 2003. évi KAP reform által meghatározott új támogatási rendszer jelentősen lehűtötték.

A csatlakozást követő évek egyre súlyosbodó gazdasági és politikai problémákat hoztak elő a magyar agrárgazdaságban és az agrártársadalomban is, de hasonló problémákkal küzdött a többi volt szocialista ország is.

Hogyan érintette a csatlakozás a magyar mezőgazdasági vállalkozásokat? Milyen változások következtek be a csatlakozást megelőző évektől kezdve a jól kiszámíthatónak vélt Közös Agrárpolitikában? Milyen jövő elé nézhet a magyar agrártársadalom az elmúlt évek kudarcainak ismeretében? – ezek a kérdések merültek fel a dolgozat célkitűzéseinek megfogalmazásakor.

3.3 Célkitűzések

Kutatásom alapvető célja az volt, hogy az agrárágazat csatlakozásának feltételrendszerét, fontosabb lépéseit, a Közös Agrárpolitika változásait összefoglaljam, és ennek függvényében vizsgáljam a csatlakozás közvetlenül a mezőgazdasági vállalkozásokra gyakorolt mérhető hatásait. Ehhez első – és igen összetett feladatként – el kellett végezni a magyar mezőgazdasági vállalkozások tágabb környezetének elemzését. Mivel kutatásom fő célja vállalkozások vizsgálata és elemzése volt, igazodni kívántam a vállalatok makrokörnyezeti elemzésének lépéseihez, ezért a PESTEL elemzés – azaz a politikai, gazdasági, társadalmi, technológiai, környezeti és jogi tényezők vizsgálata – szempontjait használtam.

E kiindulási pontnak megfelelően kutatásom **első célkitűzése** a magyarországi mezőgazdasági vállalkozások **makrokörnyezetének elemzése** volt. A vállalkozások működését, gazdálkodásának eredményességét alapvetően meghatározza a makrokörnyezet (kiemelten az agrárpolitika, a gazdasági, társadalmi és természeti környezet stb.), ez kifejezetten igaz a mezőgazdasági vállalkozásokra. Dolgozatom első célkitűzése ennek megfelelően több rész-célből tevődik össze a következők szerint:

- A **politikai** környezet ismertetése, amely jelen esetben ez elsősorban a Közös Agrárpolitika fejlődésének és jelenlegi rendszerének összefoglalását, illetve a KAP jövőjére vonatkozó foratókönyvek, víziók bemutatását jelenti hazai és nemzetközi szakirodalmi források alapján. A KAP változásai már a csatlakozást megelőzően is kihívást jelentettek a magyar agrárium felkészülése során, hiszen a keleti kibővítés egybeesett a KAP reformjával, ami némileg módosította azt a jogi és intézményi környezetet, amely átvételére a magyar agrárium évek óta készült. A KAP jövőbeni változásainak ismerete pedig alapvetően meghatározza a jövőre vonatkozó lehetőségeket, illetve iránymutatásul szolgál a magyar agrártársadalom számára.
- A **gazdasági** környezet elemzése során céloim a magyar agrárgazdaság főbb jellemzőinek összefoglalása volt a csatlakozást megelőző évektől kezdve 2009-ig, valamint a csatlakozás agrártermeléshez kapcsolódó főbb kritériumainak, intézkedéseinek és feladatainak ismertetése. Ezeket a célokat statisztikai adatok, valamint szakirodalmi források és uniós dokumentumok elem-

zése segítségével valósítottam meg. A gazdasági környezet értékelésében szerepet játszik a KAP egyik legjelentősebb és legvitatottabb eleme, a támogatási rendszer értékelése is. Ennek változásait, valamint hazai alkalmazását részletesen ismertettem a következő okok miatt:

- a csatlakozást közvetlenül megelőző időszakban lényegesen megváltozott a KAP támogatási rendszere, emiatt szükségesnek tartom ennek részletes összefoglalását;
 - a vizsgált időszak két költségvetési periódus (2003–2007 és 2008–2013) idejére esett, ezért azok főbb jellemzőit és a hozzájuk kapcsolódó programok ismertetését is fontosnak tartom;
 - a SAPS rendszerről az SPS rendszerre való áttérés magyarországi elhagyása miatt a két rendszer összefoglalása és elemzése sem veszítette el aktualitását.
- **A társadalmi, a technológiai, valamint a környezeti** dimenziók értékelése szerepel a makrokörnyezet elemzésének utolsó lépéseként, szakirodalmi források és statisztikai adatok feldolgozásán keresztül. A jogi dimenziót értekezésem keretein belül nem vizsgáltam külön, hiszen nagyrészt megegyezik a Közös Agrárpolitika már vizsgálatba vont értékelésével.

A kutatás **második célkitűzése** a magyar agrárvállalkozások helyzetének vizsgálata, különös tekintettel azok pénzügyi, vagyoni, jövedelmezőségi és hatékonysági teljesítményére a csatlakozást követő években (2004–2008-ig), egy **nemzetközi összehasonlítás keretében**, melyet Magyarország, Csehország, Lengyelország, Szlovákia valamint az EU-15 országok testületi rendszereinek adatai segítségével tervezem elvégezni.

A kutatás **harmadik célkitűzése** a magyarországi mezőgazdasági vállalkozások főbb pénzügyi és gazdasági jellemzőinek ismertetése, jövedelmezőségi és hatékonysági mutatóik elemzése statisztikai módszerek segítségével, a **magyarországi testületi rendszer üzemsoros adatai alapján**, a 2002 és 2009 közötti időszakban.

Kutatásom **negyedik célkitűzése** primerkutatás alapján a magyar mezőgazdasági vállalkozások csatlakozással kapcsolatos véleményének, felkészültségének, tapasztalatainak összegzése és értékelése egy kérdőíves felmérés adataira alapozva, két időpontban (2004. év, valamint 2008. és 2009. évek) egy kiválasztott magyarországi régióban.

3.4 Hipotézisek

Kutatásom során a következő hipotéziseket fogalmaztam meg.

Hipotézis 1 (H1) – A csatlakozás egyértelműen pozitív hatással lehet a magyar mezőgazdasági vállalkozásokra, elsősorban támogatási rendszere révén, valamint a kiszámítható agrárpolitikai háttér következtében, ezt tükrözik a csatlakozást megelőző években megjelent tanulmányok, cikkek és egyéb szakmai publikációk, valamint a mezőgazdasági vállalkozások előzetes várakozásai is; a mezőgazdasági vállalkozások informáltsági szintje a csatlakozást követően lényegesen javul.

Hipotézis 2 (H2) – Az EU csatlakozással megindul a magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózása az EU-15 tagállamokhoz a jövedelemtermelés terén.

Hipotézis 3 (H3) – A magyar mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi és vagyoni helyzete a csatlakozást követő években jelentősen javul, a kiszámítható agrárpolitika és támogatási rendszer, valamint a javuló piaci lehetőségek hatására.

H3a – A mezőgazdasági vállalkozások finanszírozási helyzete kedvezőbbé válik az EU csatlakozást követően.

H3b – A közvetlen támogatásoknak köszönhető magasabb jövedelmek miatt vállalkozások tőkeszerkezete javul a csatlakozást követően.

H3c – A kiszámíthatóbb szabályozás miatt mezőgazdasági vállalkozások erőforrás-felhasználásának hatékonysága javul.

Hipotézis 4 (H4) – A csatlakozás (pozitív és negatív) hatásai a vállalkozások mérete és tevékenységi irányok (üzem típusok) szerint különbözőek.

Hipotézis 5 (H5) – A támogatások miatt megnövekedett bevételek jelentős beruházási volument indukálnak a mezőgazdasági vállalkozásoknál.

4. Anyag és módszer

Dolgozatom elkészítése során az EU csatlakozás hatásait vizsgáltam nemzetközi kitekintésben – a visegrádi országok helyzetét elemezve – majd a hazai mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi és gazdasági mutatóinak értékelésén keresztül. Ehhez kapcsolódóan összefoglaltam a csatlakozást megelőző és az azt követő időszakban a mezőgazdasági vállalkozásokat körülvevő makrokörnyezet különböző szintjeit, azaz megvizsgáltam az időszakra jellemző politikai és agrárpolitikai, gazdasági, társadalmi és kulturális, technikai és technológiai valamint környezeti jellemzőket és tendenciákat, amelyek mint külső környezet, nagymértékben befolyásolják a vállalkozások működését és gazdálkodását.

A környezet elemzéséhez feldolgozott adatok jelentős része a Közös Agrárpolitika rendszeréhez kapcsolódó dokumentumokból (irányelvek, rendeletek, bizottsági döntések) származik, amelyeket az Európai Unió hivatalos, angol nyelvű dokumentumaiból dolgoztam fel. Az adatok másik része a csatlakozás folyamatához kapcsolódó hazai törvények, rendeletek, valamint elemzések feldolgozásából származott. A vállalkozások gazdasági, szociális és környezeti tényezőinek elemzésénél a KSH és az EUROSTAT adatait – azaz szekunder forrásokat – dolgoztam fel.

A vállalkozások pénzügyi és gazdasági helyzetének elemzése során **primer és szekunder adatokra**, a Mezőgazdasági Számviteli és Információs Hálózat, azaz ismertebb nevén a FADN rendszer (Farm Accountancy Data Network) publikus nemzetközi adatbázisára, valamint a magyarországi Tesztüzemi Információs Hálózat, ismertebb nevén a tesztüzemi rendszer adatbázisára támaszkodtam:

- a nemzetközi összehasonlító vizsgálat során az FADN publikus adatbázisából (http://ec.europa.eu/agriculture/rica/database/database_en.cfm) származó **szekunder jellegű adatokat** használtam fel, többféle szempont szerinti rendszerezést követően;
- a magyar mezőgazdasági vállalkozásának elemzéséhez a magyarországi tesztüzemi rendszer adatbázisából származó **primer adatokat** használtam fel, amelyeket az Agrárgazdasági Kutató Intézet bocsátott rendelkezésemre.

Mind a nemzetközi, mind a hazai vizsgálat esetében különböző, a vállalkozások pénzügyi és gazdasági elemzéséhez szükséges mutatókat számítottam ki, amelyeket a kutatás elemzési szakaszában értékeltem. A vállalkozások pénzügyi elemzése során alkalmazott alapelvek és módszerek összefoglalásához feldolgoztam a vállalkozások vagyoni helyzetének vizsgálatához, a hatékonyság, jövedelmezőség és versenyképesség fogalmihoz kapcsolódó hazai szakirodalmat, valamint az FADN rendszerben alkalmazott speciális számviteli szabályokhoz kapcsolódó hazai és nemzetközi forrásműveket.

A kutatás kiegészítésére és további primer források gyűjtése céljából egy **kérdőíves vizsgálatot** is elvégeztem, amelynek során a magyarországi mezőgazdasági vállalkozások illetve gazdálkodók uniós csatlakozással kapcsolatos ismereteit, a csatlakozáshoz kapcsolódó várakozásait, majd tapasztalatait kívántam felmérni. A vizsgálatot személyes megkeresés módszerével végeztem, ezért egyetlen magyarországi régióra vonatkozik. A kérdőíves felmérés 2004-ben és 2008/2009-ben készült, melynek során ugyanazokat a gazdálkodókat és vállalkozásokat kerestem fel a két különböző időpontban.

Kutatási módszerek

MAJOROS (2004) megfogalmazása szerint az elemzés a kutatásnak és a megismerésnek olyan módszere, amelynek segítségével feltárhatók a gazdasági folyamatok és események közötti kapcsolatok, a környezet és az egyes elemek közötti hatáskapcsolatok, a különböző folyamatok kialakulása, fejlődése, valamint az azokat befolyásoló tényezők összefüggései. Ennek ismeretében a kutatás célkitűzéseinek megfelelően az adatokból származó információkat értelmeztem, elemeztem a közöttük lévő kapcsolatokat és összefüggéseket feltártam és ezek alapján vontam le következtetéseimet.

Kitűzött vizsgálati céljaim eléréséhez első lépésben **szekunder adatokra** támaszkodva feldolgoztam a témához kapcsolódó **hazai és nemzetközi szakirodalmat**. A szakirodalom feldolgozása során igyekeztem minél szélesebb körben feldolgozni az igen szerteágazó és nagyszámú forrást, amelyek a Közös Agrárpolitika változásainak következtében folyamatosan frissültek és bővültek a kutatás utolsó szakaszában is. A témához kapcsolódó **szakirodalom feldolgozása** során **összehasonlítást, dokumentumelemzést, komparatív elemzéseket** és ahhoz kapcsolódó **elemzési modelleket** alkalmaztam.

A **dokumentumelemzés** során jelentős mennyiségű európai uniós irányelvet, rendeletet és egyéb, szabályozáshoz kapcsolódó dokumentumot tekintettem át elsősorban az eredeti, angol nyelvű forrásokat felhasználva. Feldolgoztam továbbá az EU szabályok hazai és a többi tagállamban érvényes alkalmazásának dokumentumait is (nemzeti stratégiai tervek és az ezekhez kapcsolódó operatív programok), hiszen az uniós szabályozás bizonyos feladatokat tagállami szinten határoz meg. Ezen dokumentumok segítségével foglaltam össze a Közös Agrárpolitika főbb jellemzőit, változásait, valamint alkalmazásának feltételeit, szabályait, jövőre vonatkozó kilátásait és azok keretrendszerét.

A szakirodalom elemzése során összegyűjtött nagy mennyiségű információt a **PESTEL analízis** alkalmazásával rendszereztem, hiszen a mezőgazdasági vállalkozások elemzése során a külső környezet elemzése az egyik legfontosabb kiindulási pont.

A nemzetközi vizsgálat során a Visegrádi országcsoport országainak értékelésére során **SWOT elemzést** készítettem a csatlakozás évére, azaz 2004-re vonatkozóan.

A kutatás későbbi szakaszaiban – a **Mezőgazdasági Számviteli és Információs Hálózat nemzetközi és a hazai adatbázisának** vizsgálata során – a mezőgazdasági vállalkozásokra vonatkozó **primer és szekunder adatok** feldolgozásához és rend-

szerezéséhez a **Microsoft Excel** táblázatkezelő programot használtam. Az adatok feldolgozásának első lépéseként a vállalkozások **gazdasági elemzéséhez alkalmas mutatószámokat** képeztem. Az FADN publikus adatbázisában szereplő speciális, az EU tagországokban egységesen alkalmazott alapadatok miatt a nemzetközi vizsgálat során a hazai elemzési gyakorlattól eltérő mutatószámok képzésére is sor került. Az alapadatok és a mutatószámok együttes értékelésével összefoglaltam a vizsgált országok vállalkozásainak fejlődési irányait a vizsgált időszakban.

A vizsgált mutatók közötti összefüggések feltárására a leíró statisztikai elemzések mellett egytényezős és többtényezős varianciaanalízist, keresztábrázolat-elemzéseket, regresszió-analízist végeztem. Az adatok feldolgozását és a statisztikai elemzéseket az **SPSS 18 (PASW Statistics 18) for Windows** statisztikai programcsomag segítségével végeztem. A statisztikai elemzésekhez alkalmazott módszerek kiválasztásánál arra törekedtem, hogy az ne legyen érzékeny az eltérő csoportelemszámra, mivel az adatbázisok feldolgozása és üzem típusok valamint méretkategóriák szerinti csoportosítása során a csoportok elemszáma eltérő volt.

A statisztikai vizsgálatok eredményeit **összehasonlító elemzés** módszerével foglaltam össze, amely a fenti módszerekkel nyert információk elemzését, rendszerezését és ábrázolását, valamint a következtetések levonását jelenti.

A dolgozatomban megfogalmazott célkitűzésekhez kapcsolódó adatokat és a feldolgozásukhoz alkalmazott módszereket foglaltam össze az 1. táblázatban.

1. táblázat: **A dolgozatban megfogalmazott célkitűzések elérését szolgáló anyagok és módszerek**

Célkitűzés	Anyag	Módszer
1. Mezőgazdasági vállalkozások makrokörnyezetének elemzése az EU-csatlakozás folyamatához kapcsolódóan.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Szakirodalmi források ▪ Európai Uniós dokumentumok ▪ KSH és EUROSTAT adatok 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ PESTEL elemzés ▪ Szakirodalom elemzése ▪ Dokumentumelemzés ▪ Leíró statisztikai módszerek
2. Nemzetközi összehasonlító vizsgálat: a V4 és EU-15 országok mezőgazdasági vállalkozásainak összehasonlító elemzése.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ FADN publikus adatbázisa ▪ Statisztikai adatok (OECD, EUROSTAT, KSH) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ SWOT elemzés ▪ A vállalkozások vagyoni és pénzügyi helyzetének elemzése ▪ Egytényezős varianciaanalízis
3. Magyar mezőgazdasági vállalkozások vagyoni és pénzügyi helyzetének vizsgálata a 2002–2009 évek közötti időszakban.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A magyarországi Tesztüzemi Információs Hálózat adatbázisa 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A vállalkozások vagyoni és pénzügyi helyzetének elemzése ▪ Keresztábrázolat-elemzések (Chi-négyzet próbák) ▪ Többtényezős varianciaanalízis ▪ Regresszió-analízis
4. Magyar mezőgazdasági vállalkozások csatlakozással kapcsolatos tapasztalatainak értékelése.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kérdőíves vizsgálat 2004-ben, valamint 2008-2009-ben 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Leíró statisztikai módszerek ▪ Összehasonlító elemzés

Forrás: saját összeállítás

5. Szakirodalmi áttekintés

A magyar mezőgazdaság évszázados hagyományai miatt és a szocialista mezőgazdaság sikeres évtizedei alapján, valamint a környezeti előnyeinknek (mezőgazdasági termelésre kiváló klimatikus és földrajzi adottságaink, a nyugat-európai országokhoz képest alacsony környezeti terhelés) köszönhetően úgy tűnt, hogy ha nem is minden ágazatban, de a növénytermesztő ágazatokban nagy valószínűséggel sikert ér el az Európai Unió tagjaként.

A XX. század nagy részében Magyarország a mezőgazdasági termékek jelentős nettó exportőre volt, és széles körben úgy tartották, hogy nemzetközileg sokkal hatékonyabb a mezőgazdasága, mint a legtöbb közép-kelet-európai országé. (CSÁKI, 2000)

SOMAI (2002) – a csatlakozást megelőző években megfogalmazott – véleménye szerint, Magyarországnak minden adottsága megvan arra, hogy a KAP jelenlegi és a jövőben várható körülményei között a közös agrárpolitika haszonélvezőjévé váljon, és a mezőgazdaságot a modernizáció útjára állítsa. Ugyanakkor a csatlakozás önmagában, automatikusan nem garancia a fejlődésre. A KAP által biztosított támogatások és az EU egységes piacon kínálgató lehetőségek kihasználása érdekében, mind az államigazgatásban, mind pedig a termelői oldalon szemléletváltásra van szükség.

A kilencvenes évek végén, ha EU csatlakozásról szóltak a hírek, csak a visegrádi négyek országai kerültek előtérbe, ezek közül is kiemelkedett Magyarország, mint a csatlakozás követelményeinek leginkább megfelelő ország – írta VARGA (1999).

A külföldi elemzők (BALDWIN et al., 1997) elsősorban a korábbi, újonnan csatlakozott országok, illetve a német egyesítés következtében csatlakozott volt szocialista Kelet-Németország példájára alapozva állapították meg, hogy a csatlakozás a kelet-közép-európai országok számára sikert és fejlődési lehetőségeket hoz.

FERTŐ és HUBBARD két tanulmányban is (2001 és 2002), valamint PITTI (2003) hazánk pozícióit értékelték a csatlakozni kívánó országok, azaz későbbi versenytársainkkal szemben. Megállapították, hogy a 90-es évekre ugyan Magyarország nettó exportőr maradt, azonban a közép-kelet-európai országokból, és különösen az EU-15-ből érkező import a csatlakozást megelőző években folyamatosan nőtt. Ezek a tények felvetették a kérdést, vajon Magyarország elvesztette-e történelmileg erős pozícióját.

A mezőgazdasági termelés a csatlakozni kívánó országokban, így Magyarországon is a privatizáció okozta szerkezeti változások valamint kelet-európai piacok elvesztése miatt hasonlóan egyre rosszabb helyzetbe került, így az Unióhoz való csatlakozás nemcsak a pontosan meghatározott feltételrendszer, hanem az új piacok lehetősége miatt is jó lehetőségeket rejtett magában. A csatlakozást elősegítő prog-

ramok elsősorban a felzárkózást szolgálták, valamint az uniós követelmények megismerését, az azokhoz való igazodás elősegítését valamint a szükséges intézményrendszer kiépítését célozták meg.

Mivel kutatásom középpontjában a mezőgazdasági vállalkozások állnak, célszerűnek tartottam elemzésük folyamatát a külső környezetük elemzésével kezdeni, és ehhez a stratégiai elemzés során is alkalmazott módszert alkalmaztam, és ennek megfelelően építettem fel a szakirodalmi elemzés című fejezetet.

5.1 Vállalkozások makrokörnyezetének elemzése

A vállalkozások makrokörnyezetének vizsgálatára a PESTEL-analízist alkalmaztam. Ez a modell azokat a külső tényezőket veszi számba, melyekre a vállalkozásnak nincs közvetlen hatása, de nagymértékben meghatározzák a működését. (BÖGEL és SALAMONNÉ, 1998)

A PESTEL modell során vizsgálandó tényezőket az 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat: A PESTEL modell vizsgálati szempontjai

P	E
Politikai tényezők <ul style="list-style-type: none"> • gazdaságpolitika kiszámíthatósága, stabilitása, • EU csatlakozás illetve további bővítése, • jogszabályalkotás folyamata, • adópolitika alakulása, • állami szerepvállalás, • külkapcsolatok alakulása 	Gazdasági tényezők <ul style="list-style-type: none"> • konjunktúra illetve recesszió hatásai, • kormányzati gazdaságpolitika hatásai, • infláció alakulása, • globalizációs folyamatok, • adópolitika változása, • munkanélküliség alakulása, • ágazati versenyképesség alakulása
S	T
Társadalmi tényezők <ul style="list-style-type: none"> • demográfiai helyzet, • életmód és annak változása, • a társadalmi rétegek helyzete, társadalmi mobilitás, • esélyegyenlőség (kisebbségek, nők, hátrányos helyzet), • fogyasztói szokások, • társadalmi, szociális felelősségvállalás, • képzettségi szint stb. 	Technikai-technológiai tényezők <ul style="list-style-type: none"> • a tudományos- technikai fejlődés konkrét hatásai • a csúcstechnika megjelenése és hatásai, • biotechnika, biotechnológia, génmódosított termékek bevezetése, • informatika, számítástechnika, • innovációs lehetőségek, • új termékek bevezetésének lehetőségei stb.
E	L
Környezeti tényezők <ul style="list-style-type: none"> • környezetvédelmi követelmények, hatások • éghajlatváltozásból fakadó hatások • környezeti felelősségvállalás • állat- és növény-egészségügyi követelmények • élelmiszerbiztonság kérdései stb. 	Jogi tényezők <ul style="list-style-type: none"> • versenyjog, • egészségügy és élelmiszerbiztonság jogi szempontjai, • az ágazat szabályozásához kapcsolódó tényezők • munkavállalás jogi szempontjai stb.

Forrás: Gillespie (2007) alapján saját összeállítás

A mezőgazdasági termelés sajátosságaiból fakadóan az ágazatban jelentős szerepet játszanak a környezeti tényezők, ezen kívül a környezeti problémák is egyre inkább előtérbe kerülnek az utóbbi évtizedekben (ezáltal például bekerültek az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának jövőbeni célkitűzései közé). E két tényező egyaránt indokolja, hogy a külső tényezők elemzésébe a környezeti tényezők is bekerüljenek. A PESTEL elemzés hatodik tényezője a **jogi tényezők** vizsgálata, amely azonban ebben az esetben **igen szorosan a politikai tényezők köréhez kapcsolódik**, hiszen a mezőgazdaságot szabályozó irányelveket és rendeleteket a Közös Agrárpolitika, mint az EU egyik legjelentősebb politikája szabályozza.

KOTLER és ARMSTRONG (2006) a szintén hat szempont alapján vizsgálja a vállalatokra ható tényezőket. Az általuk vizsgált szempontok az előzőekben ismertetett PESTEL modelltől némileg eltérnek, hiszen a demográfiai, gazdasági, természeti, technológiai, politikai valamint a **kulturális helyzet** és azok meghatározó tényezőinek elemzését emelik ki. A demográfiai helyzet nagyrészt megfelel a társadalmi tényezőknek, a gazdasági, politikai és technológiai hatótényezők mindkét modellben szerepelnek. A természeti tényezők átfedésben vannak a PESTEL modell környezeti szempontjaival. A legfőbb különbség viszont az, hogy Kotler és Armstrong modellje – talán elsősorban a szerzők marketing szemlélete miatt – a jogi tényezőket kihagyva inkább a kulturális szempontokra fókuszál. Ha a mezőgazdasági vállalkozásokat vidékfejlesztési szempontok szerint vizsgáljuk, akkor előtérbe kerülhet a kulturális szempont is. Jó példa erre a vidékfejlesztés egyik – a vidéki hagyományokkal, vidéki környezet megóvásával és a vidéki életmód támogatásával és fejlesztésével kapcsolatos tevékenységek – kiemelt célterülete.

5.1.1 Politikai környezet

A mezőgazdasági vállalkozások politikai környezetének elemzése során **két fő területet** kell megvizsgálni. Az egyik terület a **közvetlen politikai környezet** értékelése, ami jelen esetben a magyar mezőgazdasági vállalkozásokra ható politikai elemek (agrárpolitikai és gazdaságpolitikai intézkedések) ismertetését jelenti. A másik vizsgálandó terület a **tágabb politikai környezet**, amelynek során az Európai unió Közös Agrárpolitikájának részletes bemutatását, fejlődését foglaltam össze. Az igen részletes bemutatás segítségével érzékeltetni kívántam a KAP-hoz kapcsolódó hatalmas információmennyiséget és a folyamatos változást, ami nagymértékben megnehezítette a magyarországi mezőgazdasági vállalkozások számára a felzárkózás folyamatát.

Magyarország politikai jellemzői az EU csatlakozás tükrében

Az agrárpolitika céljait ROMÁNY (2001) **négy fő célcsoportra** bontotta: **föld, földműves, falu és foglalkoztatottság**. E felfogás tulajdonképpen lefedi az EU által meghatározott fő célkitűzéseket is, nevezetesen a földhasználattal és birtokstruktúrával, a gazdálkodókkal, azok jövedelmével, az agrártársadalom összes képviselőjével, azaz a vidék lakosságával valamint a foglalkoztatási kérdésekkel kapcsolatos szabályokat, intézkedéseket és lehetséges irányvonalakat.

A magyar mezőgazdaság jelenlegi problémáinak okait számos agrárgazdasági tanulmány vizsgálta és vizsgálja. A Magyar Tudományos Akadémia által kiadott CsÁKI (2010) által szerkesztett stratégiai elemzés szerint a jelenlegi helyzet nagyrészt a rendszerváltás óta eltelt két évtized hibás agrárpolitikájának következménye. A rendszerváltás után az egymást követő kormányok agrárpolitikája rendszerint **rövid távú célokat** követett, elsősorban következő választások eredményességére fókuszált. Az **agrárágazat résztvevői** ezáltal – elsősorban politikai elveik alapján – **eltávolodtak** egymástól, ami lehetetlenné tette a széles konszenzuson alapuló agrárstratégia elkészítését, ami mind a mai napig várat magára.

Az **Antall-kormány** (1990-1994) fő célkitűzése az volt, hogy az élelmiszer-ellátás a korábban elért, viszonylag magas színvonalon megmaradjon, a termékválaszték és minőség javuljon, az agrárágazat exportképessége, annak gazdaságossága növekedjen. A kormány célja a mind tulajdonformáiban, mind gazdaság-méreteiben vegyes összetételű, leginkább **farmer-gazdaság jellegű mezőgazdálkodás** létrehozása volt.

A **Horn-kormány** (1994–1998) agrárpolitikájának célja az volt, hogy a mezőgazdaság jelentős exportot érhessen el, a hazai ellátás biztonságos és megfizethető legyen, a gazdálkodók méltányos és kiszámítható jövedelemhez jussanak, továbbá elterjedjenek a környezetbarát és egészséges termékek előállítását segítő gazdálkodási módszerek. E célokról elmondható, hogy összhangban voltak a **Közös Agrárpolitika** kitűzött céljaival. Az 1997. év márciusában nyilvánosságra hozott „**A Nemzeti Agrárprogram Alapelvei**” című dokumentum szerint a fő célok a vidék felemelkedése és népességmegtartó képességének növelése, a jó minőségű, egészséges élelmiszer-kínálat megfizethető áron való biztosítása, a növekvő és versenyképes export valamint a természeti adottságok környezetbarát technológiával történő hasznosítása. A dokumentum fogadtatása – az eltérő politikai hozzáállás következtében – igen vegyes volt: ellenzői szerint a program teljes mértékben és kizárólag az Európai Unióhoz való csatlakozás tényéből és feltételezett követelményrendszeréből indult ki, az integrációig terjedő időszak agrárkérdéseivel és feladataival nem foglalkozott. Az konkrét agrárpolitikai célokat az agrárgazdaság fejlesztéséről szóló **1997. évi CXIV. Törvény** fogalmazta meg.

Az első **Orbán-kormány** (1998–2002) céljai közül kiemelhető a családi gazdaságok segítése, a környezetbarát technológiák elterjesztése, a támogatások emelése és EU-harmonizálása, a **nemzeti földalap** létrehozása, a növény- és állategészségügy erősítése, a fogyasztó- és minőségvédelem erősítése. Ebben az időszakban, 1999-ben is készült el a **Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program** amely elsősorban a hazai speciális környezeti szempontokra alapozva, az aktuális uniós agrárpolitikai célok (Agenda 2000) figyelembevételével fogalmazta meg a mezőgazdaság fejlesztésének lehetőségeit. Ennek értelmében multifunkcionális, fenntartható, a környezethez alkalmazkodó, versenyképes mezőgazdaság megteremtése a cél.

A **Medgyessy-kormány** (2002–2006) fő célja már az EU csatlakozás konkrét keretrendszerét felhasználva célkitűzéseit közvetlenül az **EU agrárpolitikai célkitűzéseikhez** igazította. A csatlakozást követően a nemzeti agrárpolitikai célokat pedig a brüsszeli apparátussal egyeztetve lehet csak kialakítani, az EU szabályozási rendszerével összhangban.

Az egyes kormányzati ciklusokat tehát elsősorban a **politikai nézeteik szerint differenciálható agrárprogramok** jellemezték, amelyek még eredményes befejezésük előtt elháltak a kormányváltások miatt. A legnagyobb küzdelem a **nagyüzemeket és a családi gazdaságokat** preferáló érdekek között alakult ki. A régi szövetkezeti rendszer felbomlása után nem tudott kialakulni hatékony szövetkezési rendszer a múltbéli rossz tapasztalatok és fogalmi félreértések miatt. Erre jó példa az EU-ban jól működő TÉSZ-ek hazai kialakulását és működését jellemző folyamata is. A csatlakozást megelőzően a támogatások hatására a szükségesnél is több TÉSZ alakult, amelyek létjogosultsága HORVÁTH (2009) szerint megkérdőjelezhető volt. A működésüket azonban nagyban korlátozta az értékesítési lehetőségek köre, annak köszönhetően, hogy a hazai élelmiszerpiac jelentős részét a multinacionális kereskedőláncok birtokolják. A hazai termelőknek mind a mai napig nem sikerült az élelmiszerlánc értékesítési szakaszának egy részét saját irányítás alá venni, mint ahogy ez Nyugat-Európában általános gyakorlat.

A hazai agrárpolitikának igen jellemző momentumja az is, hogy az irányítást végző **szakminisztériumot többször is átalakították**, a változások többnyire jelentős feladatváltást és szervezeti változásokat rejtettek magukban.

A csatlakozási folyamattal párhuzamosan folyt az **agrárgazdaság érintettjeinek felkészítése** az EU csatlakozás utáni viszonyokra, amely a 2003. évi reform következtében szinte az utolsó pillanatban hozta nehéz helyzetbe az agrárágazatot. A reform következményeképpen a felkészülési folyamat során elsajátított ismeretek, szabályok nagy része értelmét veszítette. Az új rendszer lényegét az érintetteknek csak igen szűk köre ismerte és értette.

Problémák és ellentétek merültek fel a csatlakozás keretfeltételeinek meghatározásakor is, emiatt a **Koppenhágai Megállapodásban** szereplő keretek az agrártársadalom képviselőinek egy részét **csalódással** töltötték el. Az uniós csatlakozás pontos feltételrendszerének kialakításakor fő cél ugyanis a minél nagyobb támogatási keret lehívása volt, a kelet-közép-európai országok és az EU tagállamai tárgyalási pozíciói jelentősen eltértek egymástól. A csatlakozni kívánó országok – köztük Magyarország is – **speciális igényeket** jelöltek meg a mezőgazdasági fejezet tárgyalásai során (SZÉKELY et al., 2001), ezek közül kiemelhető az átmeneti szabályozás kérelme az állatjóléti és állategészségügyi területeken, illetve a Brüsszel által kritizált, a bázisidőszak termelésénél egyharmaddal magasabb igényelt tejkvóta.

A kelet-közép-európai országok csatlakozásával kapcsolatos problémáit több országértékelő tanulmány is vizsgálta, elsősorban az Európai Bizottság felkérésére. A csatlakozni kívánó országok közül kiemelt figyelem fordult Lengyelország és Magyarország felé, hiszen mindkét ország agrártermelése igen jelentősnek volt tekinthető. POULIQUEN (2001a, 2001b) vizsgálatai során a volt szocialista országok agrárgazdaságának két központi problémáját emelte ki: egyik a termelés infrastruktúrájának jelentős elmaradása, a másik az agrárstruktúra rendezetlensége. Véleménye szerint a gazdasági átalakulást követő időszakban kialakult, a nyugat-európai mértékkel mérve félig önellátásra termelő gazdaságok támogatása feltétlenül szükséges lenne, amelyhez az uniós közvetlen támogatásokat fel kellene használni. Az agrárgazdaság másik pólusát jelentő kereskedelmi jellegű nagyméretű gazdaságok a támogatásokat a hatékonyságuk javításához, versenyképességük növeléséhez

tudnák felhasználni. Pouliquen akkori véleménye szerint nem elegendő a támogatások odaítélése, hanem a csatlakozni kívánó kelet-közép-európai országok agrárstratégiáját is át kell formálni és az uniós feltételekhez igazítani, hiszen csakis ezzel a nemzeti szinten átformált háttérrel lehet majd sikeresen kihasználni a csatlakozás nyújtotta előnyöket.

A csatlakozást követően, mint uniós tagállamnak, Magyarországnak is a KAP aktuális szabályozási rendszeréhez és intézkedéseire kapcsolódóan kellett kialakítani a nemzeti agrárpolitikai célokat. A racionálisabb agrárpolitika kialakításának érdekében **fő célkitűzés** továbbra is a **versenyképességet hátráltató körülmények megszüntetése**, az agrárgazdaság **struktúrájának** megfelelő módon történő **átalakítása**, a termelői szerveződések és **együttműködések erősítése**. POPP és SZÉKELY (2011) cikke az Agrárgazdasági Tanács állásfoglalása alapján hívja fel a figyelmet e feltételek teljesítésére, valamint kihangsúlyozzák, hogy a vertikális kapcsolatok javítása céljából kulcsfontosságú lenne a termelők alkuerejének növelésére az élelmiszerlánc további szereplőinek bevonásával, kölcsönös előnyöket biztosító együttműködés kiépítésével.

5.1.2 Gazdasági környezet

A gazdasági környezet elemzése során véleményem szerint nem lehet eltekinteni a magyar mezőgazdaság 1945-től a rendszerváltozásig tartó, valamint a rendszerváltozást követő évtizedeinek összefoglalásától, hiszen a jelenlegi problémák gyökere visszanyúlik erre a hosszú időszakra. Az **1970-80-as években kialakult magyar mezőgazdasági modellt** igen nehéz értékelni, hiszen a csatlakozás előtt a térség országaihoz mérten jól működő, jó hírű és jelentős fejlesztéseket bemutató magyar mezőgazdaság mai szemmel tekintve sok ésszerűtlen döntést is magában hordozott. A rendszerváltozás óta eltelt évtizedek értékeléseként több szerző is foglalkozott a magyar mezőgazdaság történetének értékelésével. A gazdasági környezet értékelésénél elsősorban CSÁKI (2010), FEHÉR (2010), KAPRONCZAI (2010, 2011), KORNAI (2008) és UDOVECZ (2010) összefoglaló jellegű műveire támaszkodtam. Az idézett művek szerzői is kihangsúlyozták, hogy a magyar mezőgazdaság jelenlegi súlyos problémáinak gyökere elsősorban abban keresendő, hogy a **politikai megfontolások** – az egészen XX. század közepéig visszatekintve – nagyobb súlyt kaptak, mint a gazdasági megfontolások.

A **szocialista mezőgazdaság** (1945-1989-ig) sikereit elsősorban a biztos piacoknak, a feldolgozóipari háttérnek és az intenzív munka ösztönzésének köszönhető. A sikerágazatnak minősülő mezőgazdaságot számos beruházással is erősítették. A 70-es évek közepétől a háztáji gazdálkodás bevezetése a közös tulajdon művelése mellett igen pozitív hatással volt a vidéki közvéleményre. A háztáji termelés különösen a munkaigényes ágazatokban volt jelentős (kertészeti és állattenyésztő ágazatok). Termékeiknek csak egy része került értékesítésre, másik része saját fogyasztásra vagy direkt értékesítésre került. (ROMÁNY, 2006) A versenyképességet és hatékonyságot tekintve a háztáji gazdálkodás jelentősége – egy-két speciális ágazatot kivéve – elenyésző volt. A kutatás-fejlesztés és oktatás, mint a mezőgazdasági tárca alá tartozó területek, kiemelt figyelmet és támogatást kaptak.

A rendszerváltást megelőző időszakban tehát a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok működése dominált, egy részük szakosított termelést folytatott, nagy területen, más gazdaságok esetében a mezőgazdasági termelésen felül az úgynevezett melléküzemági tevékenységek adták a jövedelem nagy részét.

Földtulajdon, földhasználat

Az 1990-es évek politikai és gazdasági átalakulása a mezőgazdaság esetében szinte **teljes struktúraváltást** eredményezett (BALOGH et al., 1992). A fő cél az intézményi és szabályozási keretek megváltoztatása volt, a piacgazdaság elemeinek figyelembevételével. A **privatizáció** és a **kárpótlási folyamat** szintén kiemelt jelentőségű cél volt. Az üzemek átalakulása és nagy értékű termelőeszközök privatizálása számos feszültséget okozott, hosszú távon meghatározta és határozta meg ma is az agrárágazat problémáit. A politikai feszültségeken túl a **tulajdonviszonyok problémáit** (elaprózódott gazdaságok, a földtulajdon és a földhasználat szétválása) valamint a termelői együttműködésekre való hajlandóság hiányát lehet kiemelni a negatív következmények közül. (CSÁKI és LERMAN, 1994; MATHIJS és MÉSZÁROS, 1997)

Külön problémát jelent a földtulajdonnal kapcsolatos átrendeződés, amellyel kapcsolatosan számos külföldi szervezet és kutatóműhely végzett vizsgálatokat. Az OECD (1994) jelentése a bonyolult földhasználati viszonyokat emelte ki (szövetkezeti, önkormányzati földtulajdon és földhasználat, osztatlan közös tulajdon) valamint a földbirtokok elaprózódásának veszélyére hívta fel a figyelmet. SWINNEN és VRANKEN (2009) az új tagállamok elemzése során kiemelte a földtulajdon átruházási nehézségeit, az ahhoz kapcsolódó tranzakciós költségeket, a **földnyilvántartás problémáit**, a bérleti rendszer, a szerződések nehézségeit, továbbá a külföldi állampolgárok földterület vásárlásának lehetőségeit is áttekintette. Megjegyezte, hogy Magyarországon a legerősebb a termelők ellenállása a **földpiac liberalizálása** ellen, elsősorban versenyképességük elvesztésétől tartva.

Vállalkozások, üzemek

Napjainkban a magyar mezőgazdaságra a gazdálkodási formák sokfélesége jellemző. A társas vállalkozások közül a Kft. a legnagyobb számban előforduló gazdálkodási forma, számuk évek óta növekszik, a részvénytársaságok száma lassan csökken, az átalakulások miatt csökken a szövetkezetek száma is. A 3. táblázatban a regisztrált vállalkozások számának alakulását tekintetem át a 2006–2010-ig terjedő időszakban.

3. táblázat: A regisztrált vállalkozások száma gazdálkodási forma és létszám-kategóriák szerint (év végi adatok)

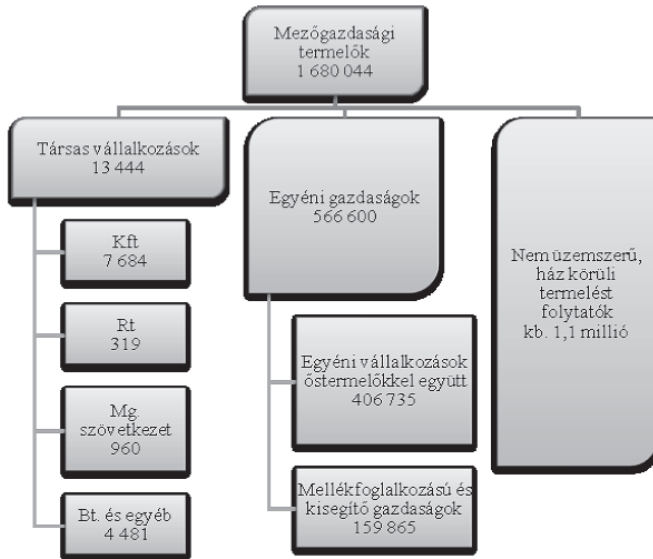
Megnevezés	2006	2007	2008	2009	2010
Társas vállalkozás	13 815	13 855	13	13 352	13 444
Ebből: Kft.	6 625	6 828	6 945	7 279	7 684
Rt.	331	329	322	315	319
Betéti társaság	4 173	4 086	3 735	3 458	3 021
Szövetkezet	1 387	1 242	1 099	1 004	960
Egyéni vállalkozás	38 954	68 947	372 656	393 578	406 735
Ebből: vállalkozói igazolvánnyal	18 900	18 311	18 392	17 273	18 295
őstermelő és egyéb	20 054	50 636	354 264	376 305	388 440
Vállalkozás összesen	52 769	82 802	386 099	406 930	420 179
Ebből: legalább 500 fős	10	10	8	6	6
250–499 fő	28	26	23	24	26
50–249 fő	418	389	388	352	316
20–49 fő	741	697	625	641	624
10–19 fő	837	843	858	790	775
1–9 fő	31 606	62 131	360 432	354 213	350 451
0 fő és ismeretlen	19 129	18 706	23 765	50 904	67 982

Forrás: KSH és VM jelentések

Az 1. ábrán a mezőgazdasági ágazat szereplőinek 2010. évi adatait ábrázoltam. Az ábrán kirajzolódnak a magyar mezőgazdaság szerkezetének arányai, az ágazathoz tartozó, de nem üzemszerű termelést folytatók, illetve az egyéni gazdaságok, ezen belül annak túlnyomó hányadát kitevő **őstermelők** igen magas létszáma.

Az őstermelők többsége a munkaviszonyból származó jövedelme vagy a nyugdíja kiegészítése végett folytat mezőgazdasági tevékenységet. Tevékenységük gyökereit a rendszerváltozás előtti idők **háztáji** gazdálkodásában kell keresni, mai tevékenységük egyrészt tehát a vidéki **hagyományokon** alapul, másrészt **kényszervállalkozásnak** tekinthető. Magas arányuk jelentősen befolyásolja a hazai agrárágazat eredményességét, hiszen az őstermelők nagy részénél **hatékony termelésről nem beszélhetünk**. Hasonló jelentőségű problémát okoz a látszat-őstermelők jelenléte, akik elsősorban – földterület birtokában – elsősorban annak jövedelméből élnek meg. A magyar mezőgazdaság szerkezetének problémáira hívta fel a figyelmet VANDENBROUCKE és FEHÉR (2011) cikke, amely szerint a jelenlegi támogatási rendszer konzerválja a rossz struktúrát. A támogatások aktív termelői státuszhoz való kötése – amennyiben ehhez megfelelő ellenőrzési rendszer is tartozik majd – megoldást jelenthet erre a helyzetre.

A zöldség-gyümölcs ágazatban a termelői csoportok és a szervezettség magasabb fokán álló **TÉSZ-ek** feladata lenne a hazai agrárgazdaság **strukturális hiányosságainak pótlása**. A csoportokat megalakító termelők termékeiket közösen

1. ábra: A mezőgazdasági ágazat szereplői (regisztrált vállalkozások) 2010-ben

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

viszik piacra, így versenyképesekké válnak a piacon, csökken hátrányuk a nagy volumenben termelő és vásárló szereplőkkel szemben. A szakirodalom szerint az ilyen szerveződéseken keresztül létrejövő integrációkba bekapcsolódott kisebb termelőket vagy családi gazdálkodókat tulajdonképpen virtuális nagyüzemnek lehet tekinteni, ami azt jelenti, hogy az együttműködések segítségével biztosítják maguknak a mérethatékonyságból származó előnyöket. A TÉSZ-ek száma a csatlakozás után a támogatásoknak is köszönhetően megnövekedett, ezek után leginkább árualapjuk növelésére lenne szükség, akár új tagok felvételével, akár a meglévők termelésének bővítésével. A kínálat további koncentrálása érdekében szükséges a **meglévő szervezetek együttműködése**, formális vagy informális módon. (HORVÁTH, 2005) A 2010. év végén 27 zöldség-gyümölcs termelői csoport és 48 TÉSZ közel 20 ezer termelő tagja 49 ezer hektáron gazdálkodott. Tagi árbevételük megközelítette a 30 milliárd forintot.

Árak

Agazdasági környezet egyik legfontosabb elemének tekinthető a **mezőgazdasági termékek árainak** alakulása. A csatlakozást követően az agrárárak az uniós szintnek megfelelő módon alakultak. Az évek során kiemelkedő jelentőségű volt a 2006. év, amikor a gabona intervenciós árának következtében kiemelkedő mennyiségű termést ajánlottak fel intervenciós áruként. 2007-ben az Európai Bizottság **szigorította a kukorica intervenciós kritériumait**, ami a kukorica intervenció felszámolását vetítette elő.

Adózás

Az **adózás** tekintetében ki kell emelni, hogy a társasági adózás tekintetében csökkenő tendencia mutatkozott az elmúlt években, a mindenkori kormányzati politika inkább az **indirekt adók** (jövedéki adók, általános forgalmi adó) növelésével kívánták javítani az adómorált. **Speciális adózási feltételek** segítik az ágazatban a kistermelőket illetve az őstermelőket. A 2010. évben végrehajtott adóváltoztatások az agrárágazat szereplőire pozitív hatást gyakorolnak, elősegítve versenyképességük javítását, az adminisztráció csökkentését. (VM, 2010)

Finanszírozás

Ha a mezőgazdasági vállalkozások **forrásszerkezetét** tekintjük át, ki kell emelni, hogy az nagymértékben függ az üzemmérettől illetve társasági formától. A **nagyméretű gazdaságoknál** nagyobb arányú az **idegen források** aránya. A hitelfelvevő képesség tekintetében is elkülöníthetők az **egyéni** és társas vállalkozások. KEMÉNY et al. (2010) véleménye szerint az egyéni gazdaságok, mivel nem elég nagyok ahhoz, hogy a bankok, illetve a szállítók finanszírozzák tevékenységüket, elsősorban az **integrátor cégeken** keresztül szerzik meg a finanszírozást vagy **saját erőt** (pl. családi kölcsönt) vesznek igénybe. Ez jelentősen csökkenti a versenyképes termeléshez szükséges inputok beszerzését. A **társas gazdaságok** esetében már jellemzőbb a **banki és szállítói finanszírozás** (KAPRONCZAI, 2010). Az agrárágazat egészéről elmondható, hogy hitelállománya elmarad a nemzetgazdaság más ágazataitól és nem jellemző a devizahitel. BORSZÉKI (2008) kiemeli, hogy a hosszú lejáratú kötelezettségek aránya azért is emelkedett, mert a rövidlejáratú hitelek kamattámogatása a csatlakozást követően korlátozódott. Az MNB nem pénzügyi vállalatok hitel állományait összefoglaló kimutatása alapján elmondható, hogy a **mezőgazdasági vállalatok** (mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás és halgazdálkodás) **hitelállománya egyre növekszik**, de a többi nemzetgazdasági ágazathoz mérve igen csekély mértékű. A hitelek körülbelül **kétharmada forint alapú hitel**, csupán egyharmada devizaalapú, míg a többi nemzetgazdasági ágnál ez az arány fordított (<http://www.mnb.hu/Statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok>).

Vertikális kapcsolatok

A rendszerváltozás utáni időszak egyik legsúlyosabb problémáját az **élelmiszer-feldolgozó ipar átalakulása** hozta, amely alapvető nehézségeket jelent a mezőgazdasági termelők számára. Amíg nyugat-európában elsősorban a termelők érdekeltségébe tartoznak az élelmiszer-feldolgozó üzemek, addig Magyarországon a privatizáció során a **külföldi tulajdonosok** kezébe került szinte az egész magyar élelmiszer-feldolgozó ipar. (ILLÉS és SZAKÁL, 1995) Ez ugyan átmenetileg segített az országnak, a korábbi adósságterhek visszafizetésében, de hosszú távon ellehetlenítette a termelőket. A külföldi befektetők elsősorban a piacot kívánták megszerezni, nem a termelő kapacitást. Ennek egyenes következménye a **multinacio-**

nális kereskedelmi láncok napjainkban is sok feszültséget okozó kereskedelem-politikája.

A 2008-ban kezdődött hitel-, majd az azt követő gazdasági válság tovább rontotta nemcsak a mezőgazdasági vállalkozások, de az egész nemzetgazdaság pozícióit.

5.1.3 Társadalmi tényezők

A társadalmi tényezők alakulására legnagyobb mértékben – napjainkig érezhető hatással – a kilencvenes évek legelején bekövetkezett politikai változások hatottak. A politikai változások után bekövetkező **gazdasági és tulajdonjogi változások** ugyan a nemzetgazdaság minden ágában szerepet játszottak, de az agrárágazatot alapjaiban változtatták meg. A szövetkezeti rendszer felbomlása nemcsak gazdasági, hanem **társadalmi téren is hatott**. Az addig folyamatos munkalehetőséget és a háztáji termelés lehetőségét biztosító, kiépített átvételi és feldolgozó kapacitással rendelkező szövetkezeti rendszer után csak a bizonytalan, tőkeszegény átalakult gazdaságok valamint a nagyrészt kényszervállalkozásként működő kisvállalkozások jelentették a magyar agrárium szereplőit.

A gazdasági változások súlyos helyzetet hoztak a vidéki foglalkoztatás, a vidéki megélhetés és a vidék korösszetétele terén is. A vidéki térségekben a **foglalkoztatási helyzet kritikus szintje** miatt általánossá vált a kényszerűségből történő gázdálkodás, amely alapvetően versenyképtelen tevékenységeket jelent, és jelentősen eltorzítja a magyar mezőgazdaság szerkezetét, napjainkban a 2008 óta tartó gazdasági válság súlyosbítja a helyzetet. A válság inkább a fejlettebb régiókban hozott nagymértékű fordulatot a munkaerőpiacon, míg az eleve kedvezőtlen helyzetű kelet-magyarországi megyékben nem következett be nagy változás. (NAGY, 2010)

A mezőgazdasági foglalkoztatottság alakulására természetesen a **technikai-technológiai tényezők változása** is hat, hiszen amint az a fejlett, nyugat-európai tagállamokban általánosan jellemző, a **technikai fejlettség munkaerőigény csökkenéssel** párosul. A KAP 2003. évi reformja után több külföldi kutatócsoport (pl. CIAIAN és SWINNEN, 2005; BAUM et al., 2006) is elemezte annak a foglalkoztatottságra gyakorolt hatását. SWINNEN és DRIES (2003) arra mutatott rá, hogy az újonnan csatlakozó kelet-közép-európai országokban is megindul majd ez a csökkenési folyamat, hiszen ezen országokban még a **munka-intenzív technológiák** jellemzőek, az új lehetőségek viszont technológiai fejlesztést hoznak. Több hazai szerző véleménye szerint azonban **nem ez okozza a mezőgazdasági foglalkoztatottság csökkenését**, hanem elsősorban a termelés visszaesése. (KAPRONCZAI, 2011; POPP et al., 2009)

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma folyamatosan csökken, NAGY (2010) kutatásai alapján a mezőgazdaságban foglalkoztatottak átlagos értéke a csatlakozást megelőző években (1998 és 2003 között) több mint 25%-kal magasabb volt, mint a csatlakozást követő 5 évben (2004 és 2009 között). A mezőgazdaságban **foglalkoztatottak arányának csökkenő tendenciáját** KAPRONCZAI (2010) is kihangsúlyozta. A KSH adatai alapján 2010-ben kevesebb, mint 200 ezer fő dolgozott a mezőgazdasági ágazatban.

POPP et al. (2009) megállapításai szerint a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó gazdaságok és háztartások száma mintegy egyharmadával csökkent az év-

ezred eleje óta. A visszaesés nagyobb arányú volt az egyéni gazdaságoknál, mint a társas gazdaságok esetében.

FEHÉR et al. (2010) is vizsgálták a vidéki foglalkoztatás alakulását, eredményeik szerint a gazdaságok fejletlenségében, működési nehézségeik miatt valamint a vidéki és városi terek közötti különbségekben gyökereznek ezek a problémák. Vizsgálataik szerint a gazdálkodókat elsősorban csak a **családjuk megélhetésének biztosítása** motiválja.

A mezőgazdasági foglalkoztatottság minőségi adatai az életkorra, illetve az iskolai végzettségre vonatkoznak. Az egyéni gazdálkodók életkor és végzettség szerinti adatait a 4. és 5. táblázatok foglalják össze.

4. táblázat: **A gazdálkodók számának megoszlása az egyéni gazdaságokban korcsoportok szerint (%)**

Korcsoport	2000	2003	2005	2007
30 év alatt	3,99	2,17	3,08	2,81
30–39 év	11,90	9,45	11,22	11,24
40–49 év	22,44	20,62	19,54	17,51
50–59 év	22,55	25,15	26,14	27,09
60–64 év	11,06	12,52	12,46	13,56
65 év felett	28,06	30,07	27,55	27,78

Forrás: GSZÖ, 2003 és 2005

Amint az adatokból is kiténik, a kor szerinti összetételt tekintve jelentős változások nem történtek: a fiatalabb korosztály százalékos aránya stagnál, az idősebb korosztály aránya csökkent. Az **előregedési folyamatot** nem tudta megállítani a támogatási rendszer, noha – mint a KAP egyik célkitűzését – a fiatal gazdák segítését több program is segíti. A programok iránt csekély volt az érdeklődés az elmúlt finanszírozási periódusban. A **vidéki életforma nem vonzó** a fiatalok számára, az idősek pedig kényszerűségből és megszokásból tovább folytatják a mezőgazdasági termelést, addig, amíg bírják. A csökkenést a romló egészségi állapotuk, illetve az általános elszegényedés indokolhatja. (FEHÉR, 2005)

5. táblázat: **A gazdálkodók számának megoszlása az egyéni gazdaságokban a legmagasabb mezőgazdasági végzettség szerint**

Megnevezés	2000	2005	2007
Nincs	n.a.	7,80	11,24
Csak gyakorlati tapasztalat	n.a.	79,80	75,64
Alapfokú	n.a.	4,95	5,74
Középfokú	5,94	5,61	5,57
Felsőfokú	1,90	1,84	1,81

Forrás: GSZÖ, 2005

A végzettség szerinti megoszlás sem változott jelentősen a csatlakozást követő években. Magyarországon nemcsak a mezőgazdasági, hanem általánosságban minden **szakképzésnek elveszett a presztízse**, így a fizikai munkával járó tevékenységek egyre inkább népszerűtlenebbek. A vidéki életforma sem túlzottan vonzó a fiatal korosztálynak, az agrárjellegű felsőfokú végzettségűek is inkább a szakigazgatásban helyezkednek el. Természetesen ennek az is az oka, hogy nagyon beszűkültek az egyéb agrárjellegű munkalehetőségek. Noha a KAP finanszírozása által igen sok szakmai képzés és továbbképzés indul, illetve indulhatna, de ezek nagy része csak „papír” marad, azaz a gyakorlati értéke csekély.

A vidéki lakosság helyzetét sújtják az **infrastruktúra hiányosságai**, a közlekedési hálózatok megszüntetése, a **települési szolgáltatások összevonása** stb. A vidéki lakosság életminőségének javulása – ami szintén alapvető célkitűzése a Közös Agrárpolitikának – nem következett be Magyarországon.

A kulturális tényezők javítása azonban sikeresebb volt, a vidékfejlesztési támogatások nagy része a **falusi turizmus** fejlesztését, a települések szebbé, attraktívabbá tételét célozták meg. Ezek a sikerek azonban csak leplezik a valóságot: a munkalehetőségek hiányát, a vidéki lakosság rosszabb és bizonytalanabb anyagi helyzetét, a termelő és szolgáltató tevékenységek alacsony szintjét.

5.1.4 Technikai-technológiai tényezők

A termeléshez szükséges **inputok árai** az elmúlt évek tendenciáinak megfelelően tovább **növekedtek**, ez természetesen a felhasználásban is megmutatkozik. A műtrágya a ráfordítás tekintetében is jelentős tétele a gazdálkodásnak. A kiugró 2008-as, 60%-ot meghaladó műtrágya áremelkedést 2009-ben árcsökkenés követte, azaz csekély mértékű visszarendeződés történt a műtrágyaárakban.

A szerves trágya és növényvédőszer felhasználás, valamint az öntözött terület nagyságának elmúlt évekbeli adatait ismerteti a 6. táblázat. Az adatokból kitűnik, hogy a termeléshez szükséges **inputok mennyisége meglehetősen változó**, ezt nemcsak közgazdasági paraméterek hanem a természeti tényezők is jelentősen befolyásolják, de alapvetően az inputokkal való takarékoskodás jellemzi a mezőgazdasági termelőket. A tapasztalatok egyértelműen rámutatnak arra, hogy szélsőséges időjárási helyzetekben az eredményes növénytermesztéshez hatékony és gazdaságos növényvédelemre van szükség, de a pénzügyi instabilitás növekedésével a gazdák a növényvédelemre is kevesebb pénzt költöttek.

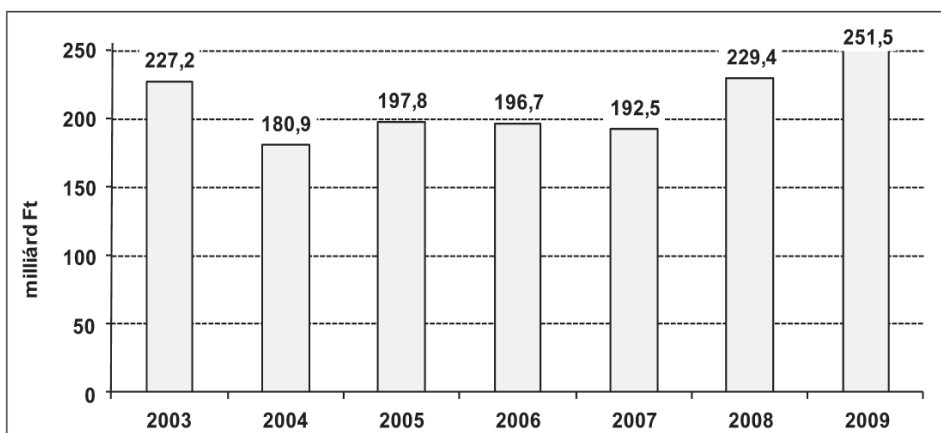
A beruházások tekintetében a statisztikai adatok alapján elmondható, hogy a **gazdasági válság** hatására a vállalkozások csak a **legszükségesebb beruházásokat** hajtották végre, egyrészt a finanszírozási kínálat megváltozása, másrészt a külső és belső kereslet visszaesése miatt.

A mezőgazdasági beruházások teljesítményértéke (2. ábra) 2009-ben folyó áron 251,5 milliárd forint volt. Ez az összeg 2009-ben a teljes nemzetgazdasági beruházás 5,6%-át jelentette. A támogatások mértékével nagy eltéréseket mutatott a nemzetgazdasági és a mezőgazdasági beruházás aránya: 2003-ban például 6,1%-ot, 2008-ban 4,7%-ot tett ki.

6. táblázat: Mezőgazdasági inputok mennyisége és felhasználása 2006–2010 között

Megnevezés	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1 ha mezőgazdasági területre jutó összes NPK hatóanyag (kg)	77	67	79	87	74	64	70
1 ha szántó-, kert-, gyümölcs és szőlőterületre jutó összes NPK hatóanyag (kg)	94	82	95	106	90	77	81
Szerves trágya felhasználás (1000 ha)	121	131	149	132	147	141	n.a.
Növényvédő szer felhasználás (1000 ha)	3 450	3 151	3 120	3 306	3 559	3 317	n.a.
Öntözött terület nagysága (1000 ha)	103	59	62	87	78	92	n.a.

Forrás: AKI, KSH adatok és Kapronczai (2003a) alapján saját összeállítás

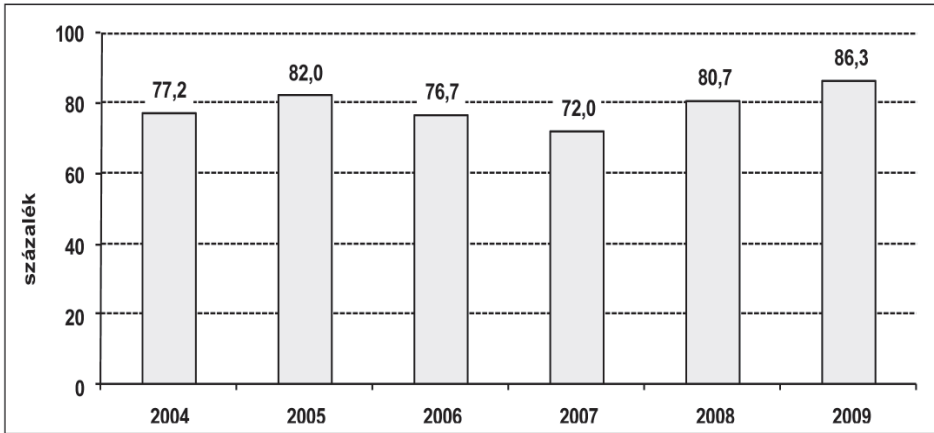
2. ábra: A beruházások teljesítményértéke a mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban és a halászatban (folyó áron)

Forrás: KSH

A legújabb statisztikai adatok szerint a 2009. évi növekedés után a **mezőgazdaság beruházásainak volumene 2010-ben jelentősen csökkent**, több mint 25%-kal, ami folyó áron 208,8 milliárd forintot jelent. Ez az összeg 2010-ben a teljes nemzetgazdasági beruházás 4,8%-a volt. Az ingadozás azzal magyarázható, hogy 2010-ben – ellentétben a 2009-es évvel – kevesebb volt a támogatási pályázati lehetőség és a fejlesztési program. (VM, 2011)

Ha a beruházások **volumenindexét** tekintjük, a beruházások alakulása az uniós csatlakozást követően kedvezőtlenül alakult. Ezt a helyzetet illusztrálja a 3. ábra.

A változatlan áron számított beruházás 2003-at követően egyetlen évben sem érte el a 2003. évi szintet, 72%-os és 86%-os arány közt alakult. Az évek közötti **volumeningadozás** a támogatási **pályázati lehetőségek** meghirdetésével, a különböző fejlesztési programok beindulásával hozható kapcsolatba. Azokban az években, amikor a hazai és az uniós költségvetés jelentősebb összegeket fordí-

3. ábra: A mezőgazdasági beruházások volumenindexe (2003 = 100,0)

Forrás: KSH

tott a beruházások támogatására, bővült és korszerűsödött az eszköz- és berendezés állomány. Amikor nem voltak elérhető pályázatok, a gazdálkodók addig próbáltak halogatni fejlesztéseiket, míg azokra újra támogatás került meghirdetésre. Ennek a következménye volt az, hogy az ágazatban egyszerre volt jelen a vizsgált időszakban a „túlberuházás” és a beruházási hiány.

A magyar mezőgazdasági termelők számára nem az elsősorban uniós vidékfejlesztési programok beruházási támogatásainak mennyisége jelentett gondot, hanem inkább azok **felhasználási hatékonysága**, illetve **struktúrája**. A támogatási pályázatoknál olyan „életképességi határok” (4 EUME), illetve pályázati feltételek kerültek meghatározásra, amelynek következtében csak a **néhány százalékosnyi gazdálkodó szervezet** juthat hozzá e támogatási források túlnyomó többségéhez. A problémát tovább árnyalja a Kovács (2008) kutatása során kifejtett helyzet, hogy több gazdaság az általa végzett interjúk során elmondta, hogy a támogatások hatására **túlfejlesztettek**, legfőképpen az erőgépek tekintetében, míg munkagépekre alig költöttek. A beruházási támogatás és saját erő mellett, hitelekhez is folyamodtak, de a termelők egy része **nem számolt a tőkelekötéssel**, melynek következtében a forgóeszközök finanszírozására nem maradt elegendő pénz. A folyó termelés finanszírozásában nőtt a külső forrás szerepe, így ezek a beruházások az eladósodottság felé terelték őket.

A mezőgazdasági gépberuházások megvalósításához igényelhető támogatások növekedésének és a támogatási lehetőségek bővülésének hatására a gépforgalmazók jelentősen megemelték a gépeik árát, ezáltal a támogatás egy része nem a termelőnél, hanem a gépforgalmazónál realizálódott. (VM, 2011)

A technikai-technológiai környezet elemzésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni a magyar mezőgazdasági vállalkozások **gyenge infokommunikációs hátterét**, amely a vidéki térségekre jellemző gyenge infrastruktúrához kötődik és jelentősen megnehezíti az információkhoz való hozzájutás lehetőségét.

5.1.5 Környezeti tényezők

Napjainkban kiemelt problémakört jelent a **környezet védelme**, a negatív környezeti hatások elleni küzdelem. A mezőgazdasági termelés ugyan nem a legnagyobb környezetterhelést okozó iparágak közé tartozik, de közvetlen kapcsolata a környezettel mégis kiemeli a többi közül. A legnagyobb problémákat a **vízforrások korlátozottsága**, a **biológiai sokféleség csökkenése**, a **megújuló erőforrások** kiaknázásának alacsony szintje valamint egyes erőforrások (nevezetesen a termőföld) nem fenntartható használata okozza. (BUDAY-SÁNTHA, 2002)

Az Európai Unió agrárpolitikájának fontos célkitűzései között szerepel a környezet védelme, a fenntartható fejlődés megvalósítása. A környezeti célok fejlődését a KAP fejlődését ismertető alfejezetben már összefoglaltam.

Magyarországon az 1990-es évek végétől kezdve jelentek meg a környezeti állapot felmérését célzó tudományos kutatások és elemzések, például az OECD környezeti állapot-értékelési modellje alapján készült jelentés Magyarország környezeti mutatóiról (SZABÓ és POMÁZI (szerk.), 2000), vagy a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Programhoz kapcsolódó elemzések és felmérések (ÁNGYÁN et al., 1998).

A VAHAVA (Változások-Hatások-Válaszok) elnevezésű projekt 2003-ban indult, fő célja a klímaváltozással kapcsolatos jelenségek, megoldások és eszközök feltárása, valamint a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia kidolgozása volt. A projekt választásai közül ki kell emelni azt, hogy a mezőgazdaságban legfontosabb kérdés a **helyes talajművelés** megválasztása, a termőhelyi adottságoknak **megfelelő technológiák alkalmazása**, a szélsőséges körülményeket tűrő fajok termelésbe vétele valamint az energianövények termelésének előtérbe helyezése. Kiemelt kérdések közé tartozott még az **árvízvédelem**, az árvízi kockázatok csökkentése és a víztakarékos öntözési módszerek alkalmazása. (LÁNG et al., 2007)

Számos szerző szerint (SZABÓ, 2001; SZABÓ és POMÁZI, 2000 és 2003; BUDAY-SÁNTHA, 2002) Magyarország környezetvédelmi problémái nem annyira súlyosak, mint a többi közép-kelet-európai országban, vagy az EU-15 országaiban, valamint az országon belüli különbségek sem annyira hangsúlyozottak. Magyarország környezetvédelmi problémákat okozó tényezői közül a legsúlyosabbak a **technikai-technológiai elmaradás**, a hiányos infrastruktúra a **hulladéklerakók** nem megfelelő kezelése, a hőerőművek légszennyezése, a **higtrágyás állattartó telepek**, valamint az ipari és kommunális szennyvízkibocsátás.

A csatlakozást követően bekövetkezett változásokat NAGY (2011) a következők szerint foglalta össze:

- Az **öntözött területek aránya** jelentősen **csökkent**, elsősorban a magas költségek miatt. Problémát okozott a csatlakozás utáni években mind az aszály, mind a **belvíz**;
- Az erdőterületek környezeti szerepe igen nagy, az erdősítési programoknak köszönhetően az erdősültség növekedett;
- A **biológiai sokféleség** védelmét több nemzetközi és EU program is segíti a természetes ökoszisztémák védelme szerepel az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program fő célkitűzései között. A csatlakozást követő időszakban e tekintetben kedvező és kedvezőtlen folyamatok egyaránt végbementek;

- A mezőgazdaság okozta **környezetterhelés** a műtrágya, a szerves trágya, valamint a növényvédőszer-felhasználás tendenciáit érinti, valamint a globális felmelegedést okozó üvegház hatású gázok emisszióját:
 - A magyarországi **műtrágya felhasználás** a csatlakozást megelőző évekhez képest jelentősen **lecsökkent**, ami a környezetterhelés szempontjából igen kedvezőnek tekinthető. A csökkenés fő okai között a ráfordítások árainak emelkedését kell kiemelni, valamint a magyar mezőgazdaságra jellemző általános tőkehiányt.
 - A **növényvédő szerek** felhasználása kis mértékben ugyan, de **növekedett**. Ennek okaként ki kell emelni az időjárás és az új károsítók megjelenésének szerepét, valamint bizonyos évek kiemelkedően magas terményfelvásárlási árait.
 - A **gázemissziók** közül az üvegházhatású gázok kibocsátása a mezőgazdaságban igen alacsony, legtöbb problémát az **ammónia és a metán** kibocsátása okozza.

A válaszleépések közül ki kell emelni az **agrár-környezetgazdálkodási támogatások** programjait (AKG), amelyek a fenntartható fejlődés lehetőségének fejlesztésére irányultak és irányulnak. E programok mellett ki kell emelni az ökológiai vagy **biogazdálkodás** szerepét is.

A csatlakozás után folyamatosan kerültek bevezetésre a támogatások elnyeréséhez kapcsolódó **kölcsönös megfeleltetés** feltételek. A rendszernek megfelelően a termelőknek a támogatásokhoz való hozzájutás érdekében meg kell felelniük bizonyos környezetvédelmi, állatvédelmi, állatjelölési és egyéb feltételeknek. A kölcsönös megfeleltetés két alapeleme a „Jogszámban foglalt gazdálkodási követelmények” és a „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot” előírásai. Az előírások be nem tartása a támogatások részleges vagy teljes elvonásával jár. (MVH, 2011)

A környezeti állapot fenntartását és javítását segítik a **környezetvédelmi célú beruházások**, amelyek volumene a csatlakozás óta folyamatosan nő. A környezeti terhelést csökkenti a **megújuló energiaforrások** alkalmazása és termelése a mezőgazdaságban. A **bio-üzem-anyagok előállítása** a mindenkori termelési szerkezetet is befolyásolja, hiszen a különböző bio-üzemanyagok termelése az élelmiszeripari alapanyagok termelésének rovására megy.

NAGY (2011) kutatási eredményei alapján elmondható, hogy a környezeti szempontokat tekintve a csatlakozás után az előzetes várakozások általánosságban teljesültek, és a kedvező **környezeti állapot** Magyarország esetében egyértelmű **pozitív eredményként** értékelhető.

5.2 A Közös Agrárpolitika, mint a mezőgazdasági vállalkozások politikai-jogi háttere

5.2.1 A Közös Agrárpolitika. A KAP célkitűzései, működtetésének alapelvei

Az Európai Unió agrártermelésének rendszerét a Közös Agrárpolitika határozza meg. A KAP tehát az a közösségi politika, amely keretbe foglalja a mezőgazdasági vállalkozások politikai és jogi tényezőit, és amelynek változásai alapvetően meghatározták és a jövőben is meghatározzák a mezőgazdasági vállalkozások működésének hátterét.

A **KAP fejlődésének** főbb állomásain túl elsősorban a **támogatási rendszer változásaira** koncentráltam, hiszen az először a termeléshez, később a mezőgazdaságilag művelt területhez kapcsolódó támogatások jelentős mértékben meghatározzák a mezőgazdasági termelők jövedelmi helyzetét. A támogatási rendszer fő elemeit külön alpontokban tárgyalom majd, hiszen a támogatási rendszer és annak változásai közvetlenül befolyásolják a mezőgazdasági vállalkozások működését, eredményességét.

A KAP történelmének, eddig bekövetkezett reformjainak részletes ismertetése mellett a KAP lehetséges jövőjére vonatkozó elveket, elméleteket is összefoglalom, hiszen ezek a változások alapvetően meghatározzák az Unió tagállamaiban élő – így természetesen a magyar – gazdálkodók sorsát, jövőjét is. A közelmúlt eseményeinek köszönhetően részletesen be tudom mutatni a KAP legutolsó, **2011. októberben közzétett javaslat tervezetét** is.

A Közös Agrárpolitika fejlődését bemutató fejezet során az eredeti uniós források mellett számos hazai szerző művére támaszkodtam, hiszen a KAP részletes vagy összefoglalóbb jellegű ismertetését, fejlődését szinte minden, a témával foglalkozó könyv, tanulmány vagy folyóiratcikk tartalmazta.

A KAP az európai integráció egyik legmeghatározóbb területe, amelyet már létrehozásakor is sok kritika ért és azóta is a viták kereszttüzében áll. A Közös Agrárpolitika alapját az Európai Gazdasági Közösség alapító rendeletében, a **Római Szerződésben** rögzített rendszer képezi. (Treaty of Rome, 1957) Létrejött a hidegháborús időszakban történt, ezért a kezdeti elvek és célok elsősorban a protekcionista magatartást tükrözték, emelte ki JÁMBOR (2011). HALMAI (1995) megállapítása szerint már a kezdeti időkben is fontos szerepet kapott a mezőgazdasági termelés természeti, gazdasági és társadalmi sajátosságainak figyelembevétele. A Római Szerződés 39. cikkelye előírta, hogy a mezőgazdaságot és a mezőgazdasági termékekkel való kereskedelmet be kell vonni a Közös Piacba, s hogy a belső piaci viszonyok létrehozásához meg kell alkotni a Közös Agrárpolitikát, melynek legfőbb célkitűzései a következők voltak:

- **agrármodernizációs cél:** a mezőgazdasági termelés termelékenységének emelése, a műszaki színvonal emelése, a munkaerő optimális kihasználásán keresztül,
- **jövedelempolitikai cél:** a mezőgazdasági lakosság méltányos, társadalmilag elfogadható jövedelmi és életszínvonalának megteremtése, biztosítása,

- **piacstabilizálási cél:** a mezőgazdasági termelők és fogyasztók külső hatásoktól való védelme az agrárpiacok hathatós stabilizálásával,
- **élelmiszerbiztonsági cél:** az élelmiszer-ellátás biztonságának garantálása
- **élelmiszer-politikai cél:** a fogyasztói igények méltányos áron történő kielégítése.

Az EGK tagországok a Római Szerződés aláírása után, a mezőgazdasági miniszterek 1958-ban az olaszországi Stresa-ban tartott konferenciáján dolgozták ki a KAP tervezetét a következő fő megállapításokkal (MÁRTON, 1999):

- a mezőgazdaság a **nemzetgazdaság és a társadalom** lényeges tényezője,
- az agrárpiac **központi szabályozó eleme az ár,**
- szoros kapcsolatot kell létrehozni az agrárstruktúra kialakítása és a piacpolitika között,
- az agrárstruktúra javításával lehetővé kell tenni, hogy a mezőgazdaság szervesen illeszkedjék a nemzetgazdaság egészébe,
- fokozni kell a **családi gazdaságok** teljesítményeit és versenyképességét.

Ez utóbbi két szempont a **mezőgazdaság fejlesztését** üzti ki fő célul, amelyhez természetesen megfelelő források biztosítására és támogatási lehetőségek létrehozására is szükség volt, hiszen az akkori tagországok és egyes régióinak fejlettségi szintje is jelentős különbségeket mutatott – írta HALMAI (2004).

Az agrárpolitika működtetésének alapelveit nem rögzítették a szerződésben. A közösség alapítói a stressai konferencián fogalmazták meg a következő alapelveket:

- **közös piac elve** a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek tagállamok közötti korlátozás mentes kereskedelmét biztosítja. Ehhez egységesíteni kell a termelést és a piacot szabályozó eszközöket: a támogatásokat, a minőségi, állat- és növény-egészségügyi és egyéb szabályokat;
- **közösségi preferencia elve** szerint, a közös piacon az integráción belül termelt termékek versenyképességét kell biztosítani a kívülálló országok termékeivel szemben;
- **pénzügyi szolidaritás elvének** megfelelően, a tagállamok egységes szabályok szerint megállapított hozzájárulással fedezik a KAP költségeit.

A KAP alapelvei 1960-ban kerültek elfogadásra és 1962-ben léptek hatályba az első **Közös Piaci Szervezet** (Common Market Organization – CMO) létrehozásával, ami a gabonapiaci rendtartás valamint a gabonán alapuló piacok (sertés, baromfi és tojás) szabályozásának bevezetését jelentette. (SZABÓ, 2001)

Az egységes piac – a hat alapító országot tekintve – létrejött. A pénzügyi szolidaritás elvét szem előtt tartva 1964-ben létrejött az Európai Mezőgazdasági és Orientációs Alap (EMOGA), melynek két részlege biztosította a támogatásokat. (FEHÉR, 2001) A Garanciális Részleg az export- a piaci és az ártámogatásokat szolgálta, míg az Orientációs Részleg a szerkezet átalakítás és a méretgazdaságosság támogatásait biztosította. (HALMAI, 1995)

5.2.2 A Közös Agrárpolitika eszközszerete

A KAP eszközszerete igen összetett, bizonyos eszközök több, összetett elemet, illetve intézkedést tartalmaznak. Fontosnak tartom rövid összefoglalásukat (7. táblázat), hiszen akár közvetett akár közvetlen módon, de nagymértékben befolyásolják a mezőgazdasági vállalkozások működését, gazdálkodását és pénzügyi helyzetét.

7. táblázat: A KAP eszközszeretének főbb elemei

I. Pillér	Agrárpiazi rendtartások (CMO) eszközei	
	<ul style="list-style-type: none"> • Külső védelem: vámok (1994-ig importlefölözés is) • Exporttámogatások a harmadik országok felé • Intervenció • Ártámogatások 	
	Közvetlen kifizetések	
	<ul style="list-style-type: none"> • Kompenzációs kifizetések (területalapú, később termeléstől elválasztott) • Prémiumok (húsmarha, juh, extenzív termelés támogatása) 	
	Termeléskorlátozó intézkedések	
	Közvetlen	Közvetett
	<ul style="list-style-type: none"> • Kvóták (tej, cukor, dohány) 	<ul style="list-style-type: none"> • Területpihentetés • Nem-mezőgazdasági célú tevékenységek ösztönzése
II. Pillér	Vidékfejlesztési intézkedések (II. pillér)	
	Vidékfejlesztési támogatások a vidéki területek és közösségek fejlesztésére, valamint a környezet és a vidéki természeti és kulturális örökség megtartására	
	Horizontális szabályozások	
	<ul style="list-style-type: none"> • A termékek minőségét és versenyképességét befolyásoló előírások összessége (pl. állat- és növény-egészségügyi, higiéniai, minőségi, állatvédelmi és állatjóléti előírások) 	

Forrás: NESZMÉLYI (2005) alapján saját összeállítás.

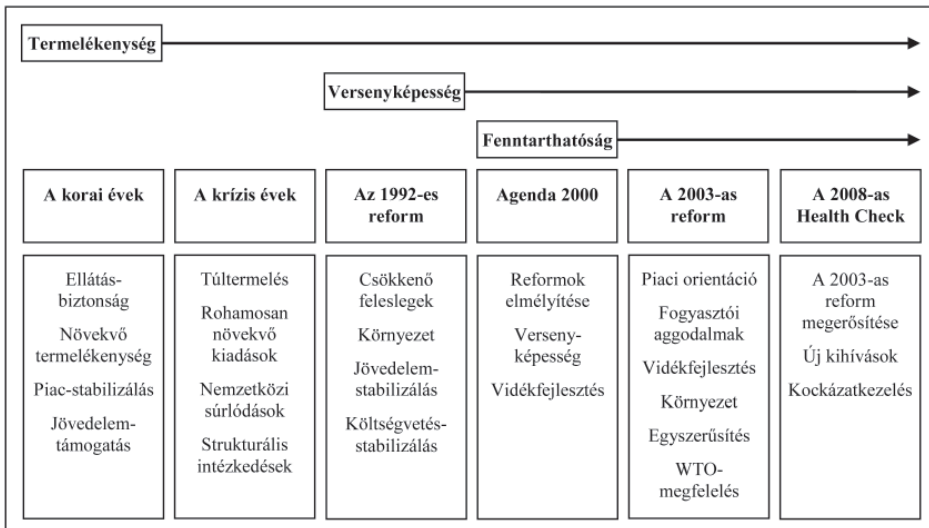
A fenti táblázatban foglaltam össze a KAP eszközszeretének azon fő elemeit, amelyeket a csatlakozási folyamat során a jogharmonizációs folyamat keretén belül át kellett venni és a hozzájuk kapcsolódó intézményrendszert ki kellett építeni. A csatlakozás időpontjára ezek némileg változtak a 2003. évi reformnak köszönhetően.

A táblázatban összefoglalt eszközök nagy része – bizonyos módosításokkal – jelenleg is érvényben van, azonban egyes eszközök (piaci támogatások, ártámogatás, kvóták) aránya jelentősen csökkent illetve megszűnt, ezzel szemben a termeléstől leválasztott kifizetések és a vidékfejlesztési támogatások aránya növekedett.

5.2.3 A Közös Agrárpolitika fejlődési szakaszai

A KAP történelmi szakaszait igen részletesen tárgyalja a szakirodalom. Dolgozatomban a történelmi fejlődés részletes ismertetése helyett csak röviden kívánom összefoglalni a különböző időszakokat. Az agrárpolitika változásait ebben a fejezetben csak fejlődési folyamatként összegzem, mivel a történelmi tények helyett elsősorban a tendenciákra szeretném felhívni a figyelmet. A KAP fejlődésének szakaszait, a különböző reformok okaihoz, célkitűzéseihöz és következményeihez kapcsolva az Európai Bizottság kiadványa (EC, 2009) valamint JÁMBOR (2011) cikke alapján csoportosítottam, az így elkülönített időszakokat foglalja össze a 4. ábra.

Célszerűnek tartottam az agrárpolitika változásait a támogatási rendszer változásain keresztül külön fejezetben részletezni, hiszen dolgozatomban egyik fő eleme a támogatási rendszer vizsgálata volt, másrészt mivel a támogatások közvetlen hatással vannak az általam vizsgálni kívánt mezőgazdasági vállalkozások jövedelmi helyzetére.

4. ábra: A Közös Agrárpolitika fejlődése

Forrás: EC (2009) és JÁMBOR (2011, p. 53) alapján saját szerkesztés

Korai évek

1960–1970-es évek eleje a közös piaci rendtartás kialakításának szakasza, amikor elsősorban a kezdeti szabályozó eszközök a **protekciónizmust** segítették. A szabályozó rendszer elemei sikeresnek bizonyultak, hiszen megvalósulni látszottak a kitűzött célok: az agrárágazat modernizálása következtében jelentkező termelékenység növekedés, valamint a stabilabbá váló agrárjövedelmek. A mezőgazdasági struktúra modernizálására, ezen belül a birtoknagyság növelésére irányuló reformjavaslat, az 1968-ban megalkotott Mansholt-terv célja a **gazdaságok koncentrációjá-**

nak fokozása volt. PALÁNKAI (2001) kiemelte, hogy ennek csak egy szűkített változatát hagyták jóvá, amely főleg arra adott iránymutatást, hogy miként érhető el az optimális birtoknagyság, milyen támogatásokat kaphatnak a mezőgazdaságot elhagyó időskorú gazdálkodók, illetve a mezőgazdasági munkaerő átképzése hogyan segíthető elő. Az első szakasz végére fokozatosan kiépült a közös agrárpiaci rendtartás rendszere is.

Krízis évek

1970-es évek elejétől 1980-as évek elejéig megtörtént a **gazdaságok modernizálása**, ezzel párhuzamosan a növekvő bevételekhez kötődően a mezőgazdasági termelők jövedelme kezdett felzárkózni más társadalmi csoportok jövedelemszintjéhez. (POPP, 2004) Az 1980-as években – ahogy JÁMBOR (2011) kihangsúlyozta – folytatódott a protekcionista politika, amely egyrészt a világgpiacon bizonytalanságot és torzulásokat eredményezett, másrészt a termelést ösztönző politika jelentős **túltermelést** okozott.

Az első három évtizedben tehát a KAP működése elsősorban az **ártámogatásokon** keresztül valósult meg, ezen kívül a piacot jelentősen befolyásoló **intervenciós rendszer** működött, valamint a feleslegek levezetését segítő exporttámogatási rendszer. Az első jelentősebb KAP korrekció a tejtermelésre vonatkozó kvótaszabályozás bevezetése volt 1984-ben (HARVEY, 1988), illetve bevezetésre került az önkéntes területpihentetés kompenzációjának rendszere.

1992. évi reform

A **McSharry** nevével fémjelzett reform alapjaiban változtatta meg a KAP szabályozórendszerét. Kiváltó okai között mind külső mind belső tényezők jelentős szerepet játszottak. Külső oldalról a GATT Uruguay-i fordulóját követő GATT-WTO megállapodás értelmében az **exporttámogatásokat kellett csökkenteni** – írta BUDAY-SÁNTHA (2001). A belső okok között megemlítendő a piaci egyensúlyi zavar és az egyre növekvő kiadások terhe.

A reform legfontosabb intézkedései a garantált **árakat csökkentették**, az árcsökkentést **közvetlen kifizetések formájában pótolták**, ezen kívül az export-visszatérítéseket is csökkentették. A termelés alacsonyabb volumenét célozta a **kötelező területpihentetés** bevezetése. A reformban megjelentek az agrár-környezetvédelemhez kapcsolódó elemek is (pl. extenzív termelés ösztönzése, erdősítési és környezetvédelmi programok. A kistermelők előnyben részesítése is megjelent a reform programjában. (HORVÁTH, 2007)

A reform sikeresnek volt mondható, de a GATT-WTO egyezmény értelmében a szubvenciók további csökkentése vált szükségessé. Új helyzetet teremtett a közösen belül a keleti kibővítésének kérdése is.

Agenda 2000

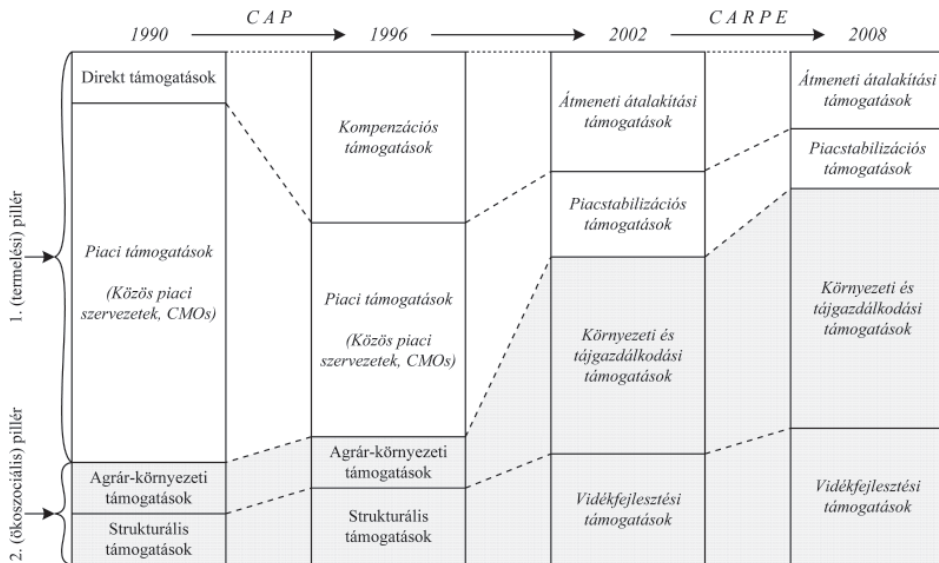
Az Agenda 2000 programcsomagot 1997 júliusában hozták nyilvánosságra, melynek egyik legfőbb pontja a csatlakozni kívánó országok számára meghatáro-

zott feladatokat is tartalmazta. (EC, 1997) Ezek közül kiemelendő a közösségi jogszabályok átvétele és a KAP működtetéséhez szükséges intézményrendszer kiépítése volt.

Az Agenda 2000 kompromisszumokkal teli elfogadása 1999-ben a berlini csúcson történt meg. Legfontosabb eredményének tekinthető a környezetvédelmi szempontok KAP-ba történő integrálása, és a **vidékfejlesztés 2. pillérére** való beemelés. (Kiss, 2003a) Az Agenda 2000 dokumentum fogalmazta meg először az európai mezőgazdaság új, multifunkcionális modelljét.

A terv szerint a KAP-ot úgy kell átalakítani, hogy a piaci ártámogatások helyett több közvetlen kifizetést adjon a **kulturális, környezeti és területi feladatokért**. Az átalakított KAP elnevezése CARPE (Common Agricultural and Rural Policy for Europe) lett volna, melynek célja, hogy lehetővé tegye a gazdaságilag hatékony és környezeti szempontból fenntartható mezőgazdaságot, miközben serkenti az Unió vidéki területeinek integrált fejlődését. (SOTTE, 2004) A tervezett új agrárpolitika annak elősegítését célozta volna meg, hogy csökkenjen a konfliktus a mezőgazdaság és a vidéki térség között.

Négy fő elemből állt: piacstabilizáció, környezeti és kulturális – tájra vonatkozó – kifizetések, vidékfejlesztési kezdeményezések, az átalakulást segítő átmeneti támogatások. Az 5. ábra illusztrálja a korábbi KAP elemek átcsoportosulását, illetve a termeléshez közvetlenül kapcsolódó támogatások szűkülését valamint a vidékfejlesztési és környezethez kapcsolódó támogatások arányának növekedését.

5. ábra: A KAP és a tervezett CARPE elemei (Buckwell Report, 1997 alapján)

Forrás: Ángyán és Podmaniczky, 2003, p. 27.

A tervezet arra is irányult, hogy a mezőgazdasági politika ne csak egy ágazati politika legyen, amely a gazdálkodókat támogatja a termékpiacon, a piaci támogatások csökkenjenek és a termelőknek adott direkt kifizetések csoportosuljanak át a környezeti és tájgazdálkodási, illetve a vidékfejlesztési támogatások kategóriájába. (KOVÁCS, 2003)

A Buckwell Reportban megfogalmazott kritika azon a felismerésen alapult, hogy a mezőgazdaság szerepe nem merül ki az élelmiszerek előállításában. A minőségi termékek előállításán túl környezeti, társadalmi, foglalkoztatási feladatokat is magára kell vállalnia. (Buckwell Report, 1997)

Az Agenda 2000 tehát felvázolta az integrált európai gazdasági stratégia megvalósítását és ennek érdekében reformokat dolgozott ki a KAP megújítására. Az tervezett új agrárpolitika egy speciális, **fenntartható agrármodell, a multifunkcionális mezőgazdaság** kialakítására irányult, így a KAP sokkal inkább az egész vidék, mint a szűken vett agrártermelés érdekeit képviselné. KOVÁCS (2003) kihangsúlyozta, hogy ebben a rendszerben a mezőgazdasági termelőket nem annak függvényében támogatják, amennyit termelnek, hanem annak mértékében, ahogyan a társadalom javát szolgálják.

Az Agenda 2000 félidejű felülvizsgálata 2002-ben értékelte a programcsomag eredményeit, valamint lefektette a KAP reformjának további irányait. Ennek legfontosabb indoka a keleti kibővítés volt, amely 10 új tagállamot jelentett az Uniónak. Hosszas viták és kompromisszumok során 2003 januárjában terjesztették csak elő a reformjavaslatot. (FEHÉR, 2004)

2003. évi reform

A 2003. évi agrárreform külső tényezői közé sorolható a Cancúni WTO tárgyalás, amely a közvetlen kifizetések problémáját vizsgálta. A belső tényezők között továbbra is megoldatlan maradt a túltermelés illetve a keleti kibővítés, amely a korábban is hatalmas költségvetést tovább terheli. A 2000-2006 közötti pénzügyi periódus **félidejű felülvizsgálatára** 2003-ban került sor. A 2003. évi reform néven ismert módosításokat 2003 júniusában, a Luxemburgban tartott ülésen fogadta el a Tanács. A reform jelentőségében a McSharry reformhoz hasonlítható, hiszen az agrártámogatási rendszerben alapvető változásokat hozott. Legfontosabb elemei közül kiemelendő a **termelés és a támogatások szétválasztása** (decoupling), az egyszerűbb szabályozás, a **vidékfejlesztési célok előtérbe helyezése** (moduláció), a fenntarthatóság biztosítása a **kölcsönös megfeleltetés** (cross compliance) feltételeinek kötelezővé válásával, a fogyasztói igények fokozottabb érvényesítése, a versenyképesség növelése, valamint – e célok segítségével – az EU pozícióinak javítása a WTO tárgyalásokon. (KISS, 2003b)

Az 1782/2003/EK rendelet részletesen ismerteti a reform elemeit. Ezek közül a legjelentősebb az SPS, azaz **Single Payment Scheme**, azaz az Egységes Támogatási Rendszer bevezetése volt, melynek bevezetése révén lehetővé válik, hogy teljes mértékben megvalósuljon a termeléstől ténylegesen szétválasztott agrártámogatások alkalmazása. A reformcsomag fő elemeit és támogatási rendszerének lényeges vonásait részletesen az agrártámogatásokat összefoglaló fejezetben fogom ismertetni.

A 2003-as reform tapasztalatai előrevetítették, a további – esetleg radikális – reformok lehetőségét. Erre több koncepció is felmerült már a korábbiakban is, amely során a teljes szétválasztásra is sor kerülhetne. Egy másik forgatókönyv a **renacionalizáció** lehetőségét vetette fel, ami a támogatások allokációját a tagállamok kezébe adná vissza. Felmerült a teljes liberalizáció is, ami a támogatások teljes eltörlését jelentené. A renacionalizációs törekvések elsősorban Nagy-Britannia és a skandináv államok, valamint Hollandia részéről merültek fel (az úgynevezett „londoni klub”), míg a **tradicionalisták** csoportjába elsősorban Franciaország, Spanyolország, és a déli államok tartoztak. Németország és a többi tagállam véleménye megoszlott a kép csoport között. Megjegyzendő, hogy mindkét hozzáállásnak voltak igen reális, jól megalapozott részelemei. (CEU ENS-VKI, 2007)

2008. évi Health Check

A 2003-ban elfogadott reformcsomag felülvizsgálata a 2008. évi Health Check során valósult meg. A Health Check intézkedéseinek a 8. táblázat összefoglalt fő céljai nem a rendszer megváltoztatására irányultak, hanem arra, hogy a szakpolitikai beavatkozások a célkitűzések célirányosabb megvalósulását tegyék lehetővé.

8. táblázat: A Health Check alapvető célkitűzései és intézkedései

I. Pillér	II. Pillér
<p>Piaci támogatások modernizációja</p> <ul style="list-style-type: none"> • Intervenció megszüntetése, illetve leszűkítése • Kötelező területpihentetés megszüntetése • Tejkvóta fokozatos megszüntetése 2015-ig <p>SPS leegyszerűsítése</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nemzeti boríték kibővítése • Szétválasztás arányának növelése • Modulációs ráta növelése • A kölcsönös megfeleltetés ésszerűsítése • SAPS meghosszabbítása 2013-ig 	<p>Új kihívásokhoz való alkalmazkodás</p> <ul style="list-style-type: none"> • Klímaváltozás problémája • Bio-üzemanyag termelés vs. élelmiszer-előállítás • Élelmiszerigények változása • Vízgazdálkodás problémái • Biodiverzitás csökkenése <p>II. Pillér általános megerősítése</p> <ul style="list-style-type: none"> • Modulációs ráta növelése • Kockázatmenedzsment intézkedések bevezetése • Regionális vidékfejlesztési programok

Forrás: VÁSÁRY (2008) konferencia előadás és Moss et al. (2008) alapján saját összeállítás.

A változtatások szükségességét ismét külső és belső okok indokolták: a külső okok közül legfontosabb a **klímaváltozás** fenyegetéseinek kiküszöbölése, amely napjaink egyik legjelentősebb problémáját jelenti a túlnépesedés és az ahhoz kapcsolódó **élelmiszerválság** mellett.

Jövőbeni KAP tervezetek

A jelenlegi finanszírozási periódus 2013-ig tart. Számos tanulmány vizsgálta már a várható hatásokat, hiszen egyértelműnek tűnik, hogy a napjaink legégetőbb problémáit és a támogatási rendszer már megkezdett átalakítását is napirenden kell tartania a várható KAP reformnak. A belső és külső hatások és elvárások ismeretében kijelenthető, hogy a jelenlegi KAP ilyen formában nem folytatható.

BUREAU és MAHÉ (2008) a „CAP Reform Beyond 2013: An Idea for a Longer View” című tanulmányukban **14 célkitűzést** fogalmaztak meg a KAP reformjára, melyek egy része korábban is a célkitűzések között szerepelt, de a szerzők jelentősen aktualizálták azokat:

1. A mezőgazdasági vállalkozások és az egész élelmiszer ellátási lánc gazdasági **teljesítményének és versenyképességének** növelése;
2. **Védelem** az extrém piaci és természeti hatások ellen, valamint az önálló rendszerek támogatása a jövedelemingadozások kiküszöbölésére;
3. Az **élelmiszerellátás** biztosítása;
4. A fogyasztók számára is versenyképes **élelmiszerárak** biztosítása;
5. A fogyasztói igények **biztonságos és kiváló minőségű** élelmiszerekkel történő kielégítése;
6. A **természeti erőforrások megóvása**, a vidéki területek szennyezésének elkerülése, különösen a természetileg érzékeny területek ökoszisztémáiban (az ökogazdálkodás támogatása);
7. A **természeti hátránnyal rendelkező területeken** történő gazdálkodás támogatása;
8. A pénzügyi források a mezőgazdasági termelésben és a vidékfejlesztésben történő hatékonyabb felhasználásának biztosítása érdekében a KAP jobb összehangolása a többi uniós politikával;
9. A támogatások szétosztásának hatékonyságát és egyenlőségét egyéni, tagállami és regionális szinten is össze kell hangolni;
10. Az élelmiszertermelés az **európai értékeknek** és erkölcsnek megfelelő megvalósításai;
11. A vidéki lakosság **életkörülményeinek és jövedelmének** a megfelelő szinten történő biztosítása;
12. A legszegényebb néprétegek élelmiszerekkel való ellátásának biztosítása;
13. A tradicionális **európai élelmiszerek** megóvása;
14. A tagállamok vidéki tradícióinak, **kulturális örökségének** megóvása.

A célok nagy része megegyezik a Római Szerződés 39. cikkelyében megfogalmazottakkal, illetve azoknak aktualizált változata, de napjaink égető problémáinak megoldására is választ kereső célkitűzések is megfogalmazódtak a tervezetben.

HALMAI (2008) szerint a reformfolyamat továbbvitelével építhető ki a fenntartható, a környezeti értékeket és a versenyképességet egyaránt szolgáló Közös Agrár és Vidékpolitika, amelyben nemcsak a **környezeti, hanem a gazdasági és társadalmi értelemben vett fenntarthatóság** is kulcsfontosságú. A jövőbeni célok meghatározása is komoly dilemmát okozott, mivel a céloknak többféle szempontnak is meg kell felelniük. SWINNEN (2009) illetve SWINNEN és VAN HERCK (2010) a jövőbeni célok

közül kiemelte az **élelmiszerbiztonságot**, a **mennyiségi versus minőségi termelés** problémáját, a **környezeti hatásokhoz és klímaváltozáshoz kapcsolódó feladatokat**, valamint a **kutatás és fejlesztés** szerepét. A hivatalos bizottsági tervezet (EC, 2009) részletesen ismerteti a célok illeszkedését az új európai szintű stratégiai tervekhez. Az SPS rendszert értékelte BUREAU és WITZKE (2010) tanulmányában, amelyben a rendszer főbb kritikáit is összefoglalták. Ezek közül a kiemelték a támogatások szintje közötti nagy eltéréseket, a nagy költségvetési terheket, a nem aktív termelők illetve földbirtokosok problémáját és a negatív környezeti hatások nem megfelelő kezelését.

A Közös Agrárpolitika jövőjéről szóló jelentést (**Lyon-jelentés**) 2010 nyarán fogadta el az Európai Parlament mezőgazdasági bizottsága. A dokumentum főgondolata a **tisztességes, fenntartható és zöld agrárpolitika** megfogalmazása. Az új KAP előtt álló legfontosabb kihívásokat a következők szerint csoportosította:

- az európai polgárok élelmiszerellátásának biztosítása, valamint élelmiszertermelés kapacitásának a növekvő világnépesség igényeihez való igazítása;
- a környezet megóvása uniós szinten kiemelkedő fontosságú, különös tekintettel a klímaváltozás veszélyeire;
- a **gazdasági válság kihívásainak** (hitelképtelenség, közkiadások megszorításai, növekvő munkanélküliség) való megfelelés;
- a fogyasztók minőségi elvárásainak megfelelő élelmiszerek termelése, állatjóléti követelmények figyelembe tartása;
- az unió **előregedő vidéki társadalmá** és a vidéki területek elnéptelenedése;
- a világszintű árak instabilitása, valamint
- az általános **energiaválság**. (EP, 2010)

Az agrárpolitikának nemcsak a gazdasági szempontokat kell figyelembe vennie, hanem a társadalmi elvárásoknak is meg kell felelnie, valamint a **közjavak előállításának** szempontjait is figyelembe kell vennie. A jelentés az igazságosabb, környezetbarátabb és fenntarthatóbb jövőbeni KAP kialakításához a következő öt kulcsfontosságú építőelemet határozta meg:

- élelmiszerbiztonság és tisztességes kereskedelem,
- fenntarthatóság,
- európai mezőgazdaság,
- biológiai sokféleség és környezetvédelem,
- környezetbarát növekedés.

A javaslat konkrét javaslatokat tett a két pillér felépítésére, amelybe olyan új elemek is bekerültek, mit a **közjavak** (elsősorban természeti és környezeti) előállításának támogatása.

A Lyon-javaslat főbb céljait a 9. táblázat segítségével foglaltam össze az Európai Parlament dokumentuma (EP, 2010) alapján.

A javaslat nyomán Dacian Ciolos, az agrárügyekért felelős biztos **nyilvános vitát** indított az érintettek a KAP jövőjéről, amelybe az érintettek legszélesebb körét be kívánta vonni, azaz a gazdálkodókat, az agrárnépesség bármely tagját, a különböző tudományos műhelyeket, szakembereket, érdekvédelmi és környezetvédő szervezeteket. Véleményében kihangsúlyozta, hogy az agrárpolitika minden európai polgárt érint, tehát mindenki véleményét figyelembe kell venni.

9. táblázat: A jövőbeni KAP két pillére a Lyon-javaslat szerint

I. PILLÉR
<p>Egységes farmtámogatás (SFP – Single Farm Payments) a kölcsönös megfeleltetés feltételeinek való megfeleléssel)</p> <p>Célok: nemzetközi versenyképesség, területi kohézió, élelmiszertermelés, jövedelemtámogatás közjavarak előállítására is.</p> <p><i>Finanszírozás:</i> közösségi források.</p>
<p>Piaci intézkedések – biztonsági háló szereppel</p> <p>Célok: áringadozások kivédése, válságtompító intézkedések.</p> <p><i>Finanszírozás:</i> közösségi források.</p>
<p>Egyeztetett top-up kifizetések</p> <p>Célok: az élelmiszerlánc működtetése, a KAP „zöldítése” klímaváltozás hatásainak csökkentése termelés hatékonyságát javító és gyephasznosítást támogató kifizetésekkel.</p> <p><i>Finanszírozás:</i> közösségi források</p>
<p>Kedvezőtlen adottságú területek</p> <p>Célok: kedvezőtlen adottságú és helyzetű térségek tevékenységeinek fenntartása, mezőgazdasági termelés diverzifikálása, elvándorlás megelőzése.</p> <p><i>Finanszírozás:</i> társfinanszírozás.</p>
II. PILLÉR
<p>Vidékfejlesztés – zöld növekedés – környezet megóvása és klímaváltozás elleni küzdelem</p> <p>Célok: vidéki közösségek életképességének fenntartása, fiatal gazdák támogatása, környezeti közjavak támogatása, zöld energia termelése, minőségi politika, biotermelés és a mezőgazdasági termelés diverzifikációjának támogatása, életminőség javítása.</p> <p><i>Finanszírozás:</i> társfinanszírozás.</p>

Forrás: EP (2010) alapján saját összeállítás

A nyilvános vitára végül 5600 vélemény érkezett, a vitát pedig egy konferencia zárta le 2010 júliusában. A vélemények döntő többsége azt támogatta, hogy a KAP **maradjon meg két pillér köré szerveződő erős politikának**, melynek stratégiai céljaiként az élelmiszerellátás biztosítása, a minőségi, megfelelő ár-érték arányú élelmiszerek termelése fenntartható módszerekkel, az életképes vidéki gazdálkodó közösségek támogatása, valamint a vidéki közösségek foglalkoztatásának elősegítése szerepel. E célokon kívül meg kell felelnie az élelmiszerbiztonság, a környezetvédelem és az éghajlatváltozás kihívásainak, valamint a társadalmi és területi egyensúly követelményeinek is (EC, 2010e). Mindezek szerint a jövőbeni Közös Agrárpolitikának egy környezetbarátabb és méltányosabb első pillérből, valamint a versenyképességre, innovációra, az éghajlatváltozásra és a környezetre fókuszáló második pillérből kell állnia.

Ezek az elvek megfelelően illeszkednek a 2020-ig elérendő stratégiai célkitűzéseket megfogalmazó **Európa 2020 stratégiához**, továbbá hozzájárulnak annak megvalósulásához. Az Európa 2020 stratégia **5 fő célkitűzése a foglalkoztatás arányának növeléséhez, a kutatás és fejlesztés és az innovatív beruházások**

ösztönzéséhez, az éghajlatváltozás és az energiagazdálkodás problémájának megoldásához, az oktatáshoz, valamint a **szegénység és társadalmi kirekesztés megszüntetéséhez** kapcsolódik, illetve az említett problémák megoldására keres megoldást.

A stratégia kiemelt kezdeményezései – azaz a program tulajdonképpeni konkrét céljai – három csoport szerint különíthetők el, miszerint a **növekedés legyen intelligens, fenntartható és inkluzív**. (EC, 2010c) A tervezett KAP ezeken a területeken megfelelő mértékben hozzájárul a stratégia megvalósulásához, hiszen céljaik közősek, és a tervezett agrárpolitikai célok lefedik a stratégia által meghatározott területeket (TÖRŐ-DUNAY, 2011). A növekedés három szempontjához az agrárpolitika a következők szerint járul hozzá:

- Az **intelligens növekedés** eléréséhez az erőforrás **hatékonyság és a versenyképesség fokozása** környezetbarát technológiák alkalmazásával valamint a K+F eredmények felhasználásával;
- A **fenntartható növekedés** biztosításához az élelmiszer-, takarmány és megújuló energia- előállítás alapjainak megőrzésével, a fenntartható földterületgazdálkodás biztosításával, a biodiverzitás csökkenésének kezelésével, az állatok és növények egészségének védelmével, a káros kibocsátások csökkentésével és a vidéki potenciál teljesebb kihasználásával;
- Az **inkluzív növekedés** biztosításához a vidéki területek potenciáljának **ésszerű kihasználásával, a helyi munkalehetőségek** fejlesztésével, a mezőgazdaság szerkezetátalakításához támogatások nyújtásával valamint a termelők jövedelemtámogatása segítségével a fenntarthatóság biztosítására és elősegítésére. (EC 2010d)

A jövőbeli **KAP három fő célja** tehát:

- **Fenntartható élelmiszertermelés**, azaz
 - hozzájárulás a gazdaságok jövedelméhez és az árak változékonyságának ellensúlyozásához,
 - a mezőgazdaság versenyképességének fokozása és az élelmiszerellátási lánc részesedésének növelése,
 - a környezetvédelmi, élelmiszerbiztonsági és - minőségi előírások valamint az állatjóléti szabályok betartása, és
 - a termelési nehézségek ellensúlyozása a kedvezőtlen adottságú területeken.
- **Fenntartható gazdálkodás és az éghajlatváltozás elleni fellépés**, azaz
 - környezeti közjavak elismerése és termelésük támogatása,
 - környezetbarát innovatív technológiák támogatása, és
 - éghajlatváltozás mérséklését és az ahhoz való alkalmazkodást célzó intézkedések támogatása.
- **Kiegyensúlyozott területi fejlődés**, azaz
 - a vidéki foglalkoztatás támogatása,
 - diverzifikáció támogatása a vidéki lakosság gazdasági helyzetének javítására,
 - valamint szerkezeti diverzitás lehetővé tétele és helyi piacok fejlesztése.

A célok eléréséhez feltétlenül szükséges a mezőgazdasági ágazat és a vidéki területek **támogatásának biztosítása**, mind közösségi, mint nemzeti szinten (EC, 2011a).

A megoldásra **három változatot** dolgoztak ki, amely mindegyike a **kétpilléres KAP** koncepción alapul, tehát a korábbi évek radikális elképzeléseit elvetették a társadalmi vita eredményeinek megfelelően (FEHÉR, 2009.)

Az 1. változatot csupán **részleges kiigazításokkal** tervezték, ami a piaci szereplők számára megkönnyítené a hosszú távú tervezést.

A 2. változat a **fenntarthatóság és a szakpolitikai célok összehangolását** szem előtt tartó mélyebb szintű változtatást jelentett. Ez az irányvonal legteljesebb mértékben illeszkedik a Bizottság által kialakított és meghirdetett Európa 2020 stratégia célkitűzéseire.

A 3. változat a **hosszú távú reformfolyamat tervezete** volt, amelyben a jövedelemtámogatásoktól és piaci intézkedésektől való fokozatos eltávolodásra helyezték a hangsúlyt, a vidékfejlesztés terén pedig a környezetvédelmi és klímaváltozás elleni tevékenységek pénzügyi kezelésének módját vázolták fel.

A jövő Közös Agrárpolitikájáról szóló rendelet-tervezet **fő javaslatai** a következők voltak:

- a KAP költségvetésének jelenlegi szinten tartása,
- a **két pillér** megtartása, jól elkülöníthető módon, átfedések nélkül,
- a források igazságosabb szétosztása a tagállamok között,
- a közvetlen támogatások szétbontása **4 részre** (alaptámogatások, „zöld” támogatások, kedvezőtlen természeti adottságú területek támogatása, termeléshez kötődő támogatások),
- a **közvetlen támogatások plafonértékeinek** meghatározása,
- a közvetlen támogatások csak az **aktív termelőkre** való érvényesítése,
- **egyszerűbb** keresztmegerleltetés (**cross-compliance**) feltételek,
- **kistermelők** egyszerűsített támogatási formája,
- piaci menedzsment eszközök fejlesztése,
- a termelők alkupozíciójának erősítése az élelmiszerláncban belül,
- a vidékfejlesztési politikán belül a környezeti és klímaváltozási szempontokat figyelembe vevő, egyéb területi politikákhoz igazodó intézkedések bevezetése, a termelők kockázatkezelési lehetőségeinek támogatása. (EC, 2010a, 2010b, 2010c)

2011 márciusára kialakultak a bizottság javaslataival kapcsolatos vélemények. A javaslatok néhány pontját **számos kritika** illette, például a közvetlen kifizetések plafonértékeinek meghatározását illetve a „zöld” támogatások tervezetét. A vidékfejlesztési javaslatok közül a kockázat-menedzsment eszközök alkalmazását csak önkéntes vállalásúnak javasolták.

Az Európai Parlament 2011 nyarán válaszolt a Bizottság javaslataira (EP, 2011): az úgynevezett **Dess-jelentés**, több módosító javaslatot fogalmazott meg. A jelentés legfontosabb célként a **vidékfejlesztés** programjait jelölte meg, és kulcsfontosságúnak tartja a mezőgazdasági innováció és kutatás-fejlesztés szempontjait. A vidékfejlesztés középpontjába az éghajlatváltozás hatásait csökkentő, a biodiverzitás fenntartását és a vízgazdálkodást segítő technológiákat helyezi, sőt, a **természe-**

ti erőforrásokat védő programokban való részvételt tenné a **közvetlen kifizetések egyik alapfeltételévé**. A jelentés felsorolja azokat a természeti erőforrásokat védő programokat, amelyek közül 2 alprogram kiválasztása kötelező lenne (pl. erózió elleni védelem, biodiverzitást megőrző programok, organikus gazdálkodás, környezetbarát technológiák alkalmazása). Az Európai Parlament álláspontja eltérő volt a támogatási plafon meghatározását illetően, az ellenzők szerint a nagygazdaságok a leginkább versenyképes, környezettudatos gazdálkodást folytató üzemek, ezért nem lenne helyes a támogatások limitálásával sújtani őket.

5.2.4 A Közös Agrárpolitika támogatási rendszerének változásai

5.2.4.1 A támogatások kezdetei – ártámogatás, intervenció, exporttámogatások

A KAP eredeti elveinek megfelelően a fő cél az élelmiszerellátás illetve a mezőgazdasági népesség méltányos jövedelmének biztosítása volt. Ezt a piac szabályozásával érte el a közösségi politika: azaz a támogatott árak valamint a lefölözés, exporttámogatások és intervenciók felvásárlás rendszerével. (FEHÉR et al. 2007)

A közvetlen támogatások előzményeként tekinthetőek az 1975-ben a kedvezőtlen adottságú területek (Less Favoured Areas – LFA) gazdálkodói számára bevezetett terület alapú illetve állatlétszám alapján nyújtott támogatások. Ennek fő célkitűzése az volt, hogy a gazdasági élet egyéb területein dolgozóknál amúgy is alacsonyabb jövedelemszinttel rendelkező mezőgazdasági termelők jövedelme kiegyenlítettebb legyen, csökkenjenek a jelentős területi különbségek. (KOESTER, 2005)

5.2.4.2 Standard támogatási rendszer

Kompenzáció

Az 1992. évi reform fő irányvonala az ár- és jövedelempolitika szétválasztása volt: az árakat drasztikusan csökkentették, azaz a világpiacon árkhoz igazították, ezzel egyidejűleg a termelők jövedelempozícióját úgynevezett közvetlen támogatásokkal (direct payments) próbálták stabilizálni. (FEHÉR, 2001, HALMAI, 1995) Az intézkedések a nagykulturákat (gabona, olajosmagvúak, fehérjenövények) valamint a dohányt érintették, az állattenyésztési ágazatok közül pedig a tejtermelést, a húsmarha- és juhágazatot. A sertés- és baromfiágazatokat a közvetlen támogatások nem érintették, hiszen abrakarmányt fogyasztó ágazatok, így a gabonaárak csökkentése közvetve ugyan, de hatott a jövedelemhelyzetükre.

Mennyiségi szabályozás

Alapelvként érvényes volt, hogy a közvetlen jövedelemtámogatások és prémiumok kifizetését szigorú feltételekhez kötötték (pl. kötelező területpihentetés, állatsűrűségi kritériumok).

A termelés korlátozása alól mentesülhettek az úgynevezett kistermelők. Kistermelőnek minősült az a gazdálkodó, akinek földterülete legfeljebb 92 tonna ga-

bona megtermelésére alkalmas. A 92 tonnát termő terület kiszámítása a referenciahozam ismeretében lehetséges. A referenciahozamot az adott tagállam előző ötévi átlagos hozamadataiból számították ki, a legmagasabb és a legalacsonyabb értékek kihagyását követően egyszerű számtani átlag számításával. Közösségi szinten, 1992-ben a gabona referenciahozam 4,6 t/ha volt, így kistermelőnek a kb. 20 hektár területtel rendelkező gazdálkodók tartozhattak. Az állattartók közül kistermelőnek számított az a gazdálkodó, akinek állatállománya nem érte el a 15 állategységet.

Aki részt kívánt venni a támogatási rendszerben, azoknak részt kellett venniük a kötelező területpihentetési programban, azaz termőterületük bizonyos százalékát ki kellett vonniuk a termésből, azaz pihentetniük kellett.

5.2.4.3 Agenda 2000

A támogatási rendszer alapelvei megegyeztek a standard rendszerének alapelveivel, mindössze a kifizetendő kompenzációs kifizetések értékei módosultak. Ennek alapján a támogatásokat €/tonnában adták meg, amelyet az adott tagállam referencia hozamával kellett szorozni, ez eredményezte a GOFR növények és a területpihentetés hektáronkénti támogatás összegét. Az 1999-től az SPS bevezetéséig érvényes támogatási összegeket a 10. táblázat tartalmazza.

10. táblázat: A GOFR növények és a területpihentetés támogatása az Agenda 2000 szerint

Növény	Támogatás alapösszege (€/t)	A támogatás mértéke
Gabona (szemes és szilázs)	63,00	A támogatás tonnánkénti alapösszege szorozva az adott tagállam vagy régió gabonahozamával (referencia hozam)
Olajos magvak	72,37	
Fehérjenövények	72,50	
Rostlen	75,63	
Területpihentetés	63,00	

Forrás: EC (1997) alapján SZÉKELY és DUNAY (2002).

A 11. táblázatban foglaltam össze a különböző állattenyésztési prémiumokat, illetve az állattenyésztési ágazat támogatásainak fő céljait és feltételeit.

Az Agenda 2000 csomag egyik alapvető eredménye az agrártámogatási rendszer második pillérjének létrejötte volt, azaz a közvetlen támogatások lecsökkentéséből származó összegek átcsoportosítása **vidékfejlesztési, illetve regionális célokra**. Ezek a támogatási jogcímek a különböző ágazatokra széleskörűen vonatkoznak. Finanszírozásuk az Európai Mezőgazdasági és Orientációs Alap garancia részlegéből történt.

A **II. pillér** támogatásai a következő célokat és intézkedéseket tartalmazták:

- gazdálkodási rendszerek támogatása (ökológiai, gyepre alapozott, környezetiileg érzékeny területen folyó integrált természetvédelmi vállalkozások);
- kedvezőtlen adottságú területek támogatása (17 AK érték alatt);
- kisgazdaságok támogatása (félig önellátó, 5 ha alatt);

- erdősítés;
- termelői csoportok létrehozása;
- állatvédelmi és növény-egészségügyi előírások átvételének támogatása;
- gazdák korai nyugdíjazása.

11. táblázat: **Az állattenyésztés közvetlen jövedelemkiegészítő támogatásai (prémiumok) az Agenda 2000 szerint**

Támogatás	Célja, feltételei	Mértéke EU
Speciális húsmarha prémium	hústermelés céljára hasznosított, hímvivarú egyedekre*	bikák után 210 €/db; tinók után 2x150 €/db
Anyatehén prémium	hús vagy hús/tej típusú tehén vagy vemhes üsző, amely hústermelés céljára ellik borjat;*	200 €/db/év + nemzeti forrásból max. 50 €/tehén/év
Vágási támogatás	fajta vagy ivar szerinti differenciálás nincs	8 hónaposnál idősebb állat után 80 €/db; 160 kg alatti tömegű állat után 50 €/db
Szezonaritást csökkentő támogatás	extenzív tartás mellett, a legelőről lekerülő állatok vágását időben elszórtabbá tenni	18–73 €/db a vágási időszaktól függően
Extenzív termelést ösztönző prémium	állatsűrűség kisebb, mint 1,4 ÁE/takarmánytermő terület/ha; takarmánytermő terület min. 50%-a gyp.	100 €/db

* állatsűrűségi kritérium max. 1,8 nagyállat egység/takarmánytermő terület/ha

Forrás: EC (1997) alapján SZÉKELY és DUNAY (2002).

Bevezetésre került a **kölcsönös megfeleltetés** intézménye, amely alapján a támogatások kifizetését bizonyos környezetvédelmi feltételek teljesítéséhez kötötték, valamint az újonnan megfogalmazott moduláció keretében a tagállamok tovább csökkenthetik a közvetlen támogatások értékét, átcsoportosítva azokat a II. pilléres, vidékfejlesztési támogatásokhoz. A nemzeti boríték létrehozásával a tagállamok saját forrásból kiegészíthetik az uniós támogatásokat.

Az Agenda 2000 támogatási rendszerében kiemelt fontosságot kapott az állatsűrűségi kritériumok meghatározása, valamint az extenzív termelés ösztönzése. A két összetevő is a környezeti problémák előtérbe helyezéséhez kapcsolódott.

Az Agenda 2000 dokumentum egyik kulcskérdése volt az Unió **keleti kibővítése** is. A dokumentum kiemelte, hogy a csatlakozni szándékozó tagjelölt országoknak tiszteletben kell tartaniuk a bővítés feltételeit (demokratikus intézmények, kisebbségi jogok, piacgazdaság, közösségi joganyag átvétele stb.). A csatlakozni kívánó országok a felkészülést az Agenda 2000 elvei szerint kezdték meg, és a csatlakozás mezőgazdasági keretfeltételeit tartalmazó dokumentum, a Koppenhágai Megállapodás is az Agenda 2000 feltételeknek megfelelően került kialakításra. Magyarországon ennek ismeretében kezdődött meg a mezőgazdasági termelők felkészítése.

5.2.4.4 SPS (Single Payment Scheme – Egységes Támogatási Rendszer)

Az új típusú támogatási rendszer bevezetésével a már az Agenda 2000 dokumentumban megfogalmazott célok megvalósítását kívánta az Unió megkezdeni. Ezek a specifikus célok a következő intézkedések bevezetésével valósulhatnak meg:

- a közvetlen támogatások függetlenítése a termeléstől (földterülethez/gazdasághoz kapcsolt „történelmi jogosultság” alapján fizetett átalány jellegű támogatás) – azaz **decoupling** (a korábbi rendszer ugyanis aktuálisan tonnánként, illetve állategyedenként fizette a közvetlen támogatást);
- **egységes** kifizetési rendszer létrehozása;
- környezeti minimumfeltételek betartásához kapcsolás (**cross-compliance, azaz kölcsönös megfeleltetés**), azaz a közvetlen kifizetésekre való jogosultságot környezeti, élelmiszerbiztonsági és az állatjóléti feltételeknek való megfeleléssel kötik össze (18 irányelv és a Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot (GAEC) betartása);
- **moduláció**: a nagyobb gazdaságoknak (évi 5000 euró közvetlen kifizetésnél nagyobb jövedelemkiegészítést élvező) juttatott közvetlen kifizetések 5%-át elvonják és a II. pillérbe helyezik, azaz a vidékfejlesztési támogatások körébe;
- **nemzeti tartalék** képzése tagállami szinten, önkéntes alapon: a tagállamok a termeléstől függetlenített közvetlen kifizetésekből több mint 10%-ot viszarthatnak egy nemzeti tartalékalapba, és felhasználhatják a pénzt speciális gazdálkodási típusok támogatására, amelyek környezetvédelmi, vagy a mezőgazdasági termékek minőségfejlesztése vagy marketingje szempontból fontosak;
- **szaktanácsadási rendszer bevezetése** (2007-től kötelező) gazdaság ellenőrzéseket fog biztosítani, hogy segítse a gazdálkodókat gazdaságuk környezeti, élelmiszerbiztonsági és állatjóléti szabványoknak való megfelelésének biztosításában.

Az SPS három támogatási modell típust ajánlott fel a tagállamoknak, a tagállamok dönthetnek az adott típus alkalmazásáról, melyek főbb jellemzőit a 12. táblázatban foglaltam össze.

A „történelmi” modell bevezetését Ausztria, Belgium, az Egyesült Királyság (Skócia és Wales), Görögország, Hollandia, Írország, Spanyolország és Portugália választotta. A statikus hibrid modellt alkalmazza Dánia, az Egyesült Királyság (Észak-Írország), Luxemburg és Svédország, a dinamikus hibrid modell alkalmazását Franciaország, Németország és az Egyesült Királyság (Anglia) választotta. Az újonnan csatlakozó országok közül csupán **Málta és Szlovénia jelezte az SPS rendszer átvételét**, az összes többi 2004-ben csatlakozott új tagállam a SAPS rendszer bevezetése mellett döntött. Málta és Szlovénia az SPS modellek közül a területi alapú modell alkalmazása mellett döntött.

12. táblázat: Az SPS modelljei

Üzemhez kötött támogatási modell („történelmi”, üzemsoros)
<ul style="list-style-type: none"> • A közvetlen támogatás összegét személyes prémiumjog formájában a gazdaságoknak hektáronként szavatolja. • Prémiumjogok száma = a 2000-tól 2002-ig terjedő három referenciaévben a gazdaságok részére juttatott prémiumok átlaga. • A termelőnek alanyi jogon jár, amely összeget a referencia időszakban gazdaságonként felvett támogatás alapján üzemsorosán (gazdaságonként) lehet kifizetni.
Regionális területi támogatási modell
<ul style="list-style-type: none"> • A tagállamok a közvetlen kifizetéseket összegezve regionális átlagértéket képezhetnek és oszthatják le a teljes országra vagy a meghatározott régiókra. • A támogatások teljes összegét osztják a rendszer bevezetése időpontjában támogatásra jogosult regionális vagy országos területtel. (hektáronkénti egységes prémium).
Kombinált (hibrid) támogatási modell
<ul style="list-style-type: none"> • A két modell kombinációja az üzemi és regionális területi prémiumok keveréke (a hektáronkénti általánytámogatás bevezetése több lépcsőben). • Mindhárom modellre érvényesek az üzemi szintű feltételek azaz: <ul style="list-style-type: none"> – a kötelező területpihentetés alkalmazása, – a cross-compliance alkalmazása, azaz környezetvédelmi, növényvédelmi, állatvédelmi és állatjóléti feltételeknek való megfelelés; a támogatásokra való jogosultság fő feltételeként üzemi szinten, azaz a gazdaság teljes területén meg kell felelni az összes feltételnek (18 irányelv valamint a helyes mezőgazdasági és környezeti állapot kritériumainak való megfelelés). – az ültetvény ágazat nem támogatható.

Forrás: KOVÁCS (2006) és POPP et al. (2004) alapján saját összeállítás.

5.2.4.5 A SAPS rendszer, azaz a 2004-ben csatlakozott országok támogatási rendszere

Koppenhágai megállapodás

2002. év decemberében Koppenhágában lezárultak a csatlakozási tárgyalások agrárgazdaságra vonatkozó részleteinek tárgyalásai. A **Koppenhágai Megállapodásban** meghatározásra került az a **keretrendszer**, ami a Magyarországra vonatkozó támogatások mutatószámait és pontos keretszámait adta. Magyarország az esetek nagy részében nem kapta meg a tárgyalások során kért területmennyiségeket és kvótákat. A csatlakozás mezőgazdasági tárgyalásait lezáró megállapodás Magyarországra vonatkozó keretszámait és feltételeit a 13. táblázat ismerteti.

Eldöntésre került továbbá, hogy az újonnan csatlakozó országok a korábbi tagországok számára nyújtott támogatásoknak csak egy bizonyos százalékát kapják meg, 2013-ig növekvő ütemben. Az uniós támogatásokat az újonnan csatlakozó tagországok kiegészíthetik nemzeti kiegészítő támogatásokkal (top-up kifizetések), ami az EU támogatások 30%-át nem haladhatja meg. A nemzeti kiegészítő támogatások keretében támogatott ágazatok támogatási keretét évente kell kihirdetni.

13. táblázat: A Koppenhági Megállapodás feltételei Magyarország számára

Növénytermesztés	
GOF növények regionális hozam (t/ha)	4,73
GOF növények bázisterület (ha)	3 487 792
Durumbúza hagyományos terület (ha)	2 500
Durumbúza nem hagyományos terület (ha)	4 305
Egyéb hüvelyesek (ha)	1 954
Dohány összesen (t)	12 355
Vetőmagvak (t)	7 235
Állattenyésztés	
Speciális húsmarha támogatási prémium (db)	94 620
Anyatehén támogatás (db)	117 000
Vágási támogatás borjú (db)	94 439
Vágási támogatás felnőtt (db)	141 559
Anyajuh támogatás (db)	1 146 000
Tej	
Nemzeti kvóta (t)	1 947 280
Tartalék kvóta (t) (2006-tól)	42 780

Forrás: FVM (2003) alapján SZÉKELY és DUNAY (2003).

Az EU által finanszírozott támogatások valamint a nemzeti kiegészítő támogatások mértékének alakulását foglaltam össze a 14. táblázatban a csatlakozás évétől 2013-ig.

14. táblázat: EU kifizetés + nemzeti támogatás (top-up) % (EU tagországok = 100%)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
EU kifizetés %-a	25	30	35	40	50	60	70	80	90	100
EU kifizetés +30% top-up	55	60	65	70	80	90	100	100	100	100

Forrás: FVM, 2003

Az újonnan csatlakozó országok számára nehézséget jelentett, hogy a csatlakozási folyamat legvégével párhuzamosan hirdették ki a KAP 2003. évi reformját, amely egy teljesen új támogatási keretrendszert körvonalazott. Az újonnan csatlakozók számára ezért egyik lehetőségként felajánlották egy átmeneti támogatási rendszer alkalmazásának lehetőségét, az egységes területalapú támogatási rendszer (Single Area Payment Scheme) közismert rövidítésével **SAPS rendszer** bevezetését. Mint már említettem, az újonnan csatlakozó országok közül két ország, Szlovénia és Málta kivételével az összes új tagállam ezt az átmeneti rendszert választotta.

Ennek legfőbb okai közé tartozott, hogy az új tagországokban még nem teljesen sikerült kialakítani azt az információs és szakigazgatási rendszert, amely nélkül öriási problémát jelentett volna az adminisztráció megvalósítása.

Az egységes területalapú támogatási rendszer (Single Area Payment Scheme – SAPS)

Az egységes területalapú támogatási rendszer alkalmazása során az ügynevezett nemzeti borítékban szereplő összeget a **teljes mezőgazdasági művelt** területre osztja le. A nemzeti boríték nem más, mint a magyarországi referenciahozam, valamint a Koppenhágai Megállapodásban meghatározott, a 2004-ben érvényes 25%-os támogatási limittel kiszámított uniós támogatások teljes összege. A SAPS szerint tehát **nemcsak a GOFR növények tartoznak** a támogatott növények körébe, hanem **minden növény**, a takarmánynövényeket és gyepterületet is beleértve.

A SAPS rendszere szerint a támogatások elnyerésének feltételei a következők voltak: gazdálkodók regisztrációja a tagállam kifizető ügynökségéhez (Magyarországon a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal), mérethatárok (szántó és gyepek esetében 1 hektárnál nagyobb terület, szőlő és gyümölcsültetvények esetében 0,3 hektárnál nagyobb terület szükséges a támogatások elnyeréséhez), valamint a támogatást igénylő gazdálkodó teljes földterületén érvényesülnie kell a Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot feltételeinek.

A 2004. évre meghatározott keretösszeget és az egy hektárra jutó támogatás összege az FVM 86/2004 rendelete alapján következők szerint alakult ki:

- Nemzeti boríték összesen (25%-os támogatási limit): 302 884 668 €
- Támogatásba vont mezőgazdaságilag művelt terület: 4 355 000 ha
- **Támogatás hektáronként: 70,22 €**

Az euró átváltási árfolyamot 2004 nyarán állapította meg a Bizottság az előző félévi Ft/€ átváltási árfolyamok alapján. Ennek összege az 1407/2004/EK rendelet alapján 1 € = 256,237 Ft volt, ennek aktuális összegét minden évben adott időpontban meg kell hirdetni.

Amint a Koppenhágai Szerződés is tartalmazta, az új tagállamok saját nemzeti költségvetésük terhére **kiegészítő nemzeti támogatást** nyújthatnak a gazdálkodóknak, melynek összege nem haladhatja meg az EU által a korábbi tagállamokra vonatkozó szabályok szerinti teljes összeg 30%-át. Nemzeti kiegészítő támogatás azonban nem a megművelt terület után fizethető, hanem az eredeti elképzelés szerint kizárólag azokra a termékekre, amelyek az EU standard rendszere szerint is támogatottak (GOFR növények, marhahús, juh stb.). Nemzeti kiegészítő támogatást kizárólag az igényelhetett, aki területalapú támogatási kérelmet is benyújtott az MVH felé. A támogatások körét minden évben a szakminisztérium határozza meg és hirdeti ki, az adott keretösszegekkel és feltételekkel együtt, természetesen az Unióval való egyeztetés és engedélyeztetési eljárás után. A nemzeti támogatások változtatásának oka a hazai körülményekhez való igazodás, illetve annak biztosítása, hogy a leginkább rászoruló ágazatok juthassanak a kiegészítő támogatásokhoz. (MVH, 2005)

Áttérés a SAPS rendszerről az SPS rendszerre

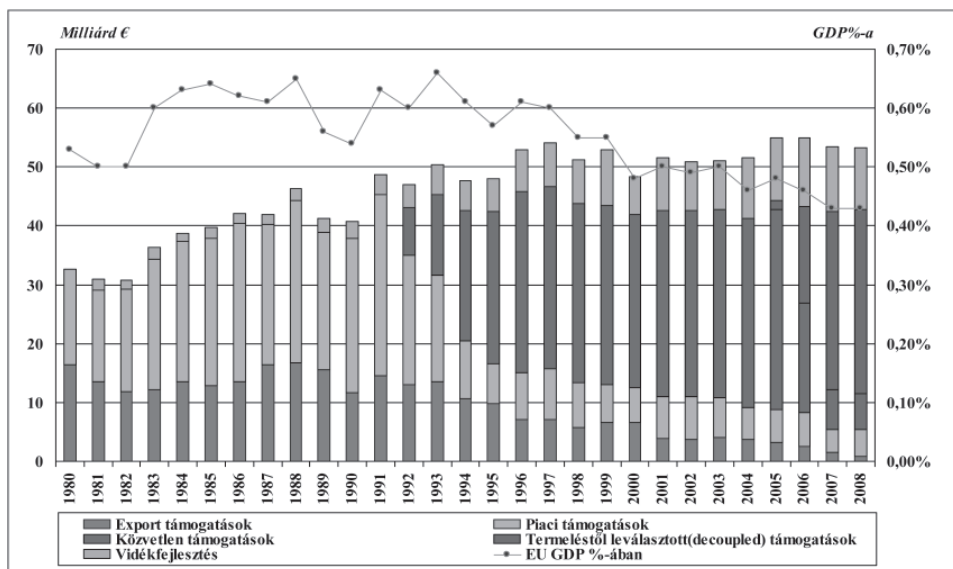
A SAPS rendszer bevezetésekor kihirdették az a feltételt is, hogy az egyszerűsített rendszert alkalmazó tagállamoknak, így Magyarországnak is, **fokozatosan át kell térniük az SPS rendszer alkalmazására**, erre 3+2 év volt tervbe véve.

Az évek múlásával azonban bizonyossá vált, hogy nemcsak az intézményi háttér hiányosságai miatt nem kerülhet bevezetésre az új rendszer, hanem elsősorban politikai okok miatt. Az SPS rendszer bevezetése mind a mai napig várat magára. Ez természetesen nem egyedi eset, más országokban is hasonló problémákkal járt az új rendszer eltervezése és adaptálása. Ennek következményeképpen Lengyelország indítványozására az SPS bevezetésének határidejét 2011-ig meghosszabbították.

Az SPS kelet-európai bevezetésének elhalasztását befolyásolta a 2008. évi felülvizsgálat a „Health Check” is, az viszonyt tény, hogy a Koppenhágai Megállapodás keretei alapján a SAPS támogatási kerete és a top-up keret is hamarosan – 2013-ban – kifogy.

5.2.4.6 Az EU agrártámogatásainak összefoglalása

A fejlődés szakaszainak felfogásbeli különbözőségét és eltérő preferenciáit jól illusztrálja a Közös Agrárpolitika költségvetésének alakulását ismertető 6. ábra, amely az eltérő támogatási típusokat különválasztva annak változásait.

6. ábra: A KAP költségvetésének alakulása 1980 és 2008 között (2007. évi árakon)

Forrás: HANIOTIS (2009) alapján saját szerkesztés.

Az ábrán jól nyomon követhető a különböző reformok hatása. A kezdeti időszakban kizárólag a piacsabályzó eszközök jelentették a költségvetés tételeit (piros és sárga színek), majd az 1992-es évtől megjelentek a kék színnel jelölt közvetlen

támogatások is (McSharry reform eredménye). A vidékfejlesztési támogatások (lila színnel) ugyan bizonyos jogcímeiken (pl. kedvezőtlen adottságú területek támogatásai) már a 80-as években is megjelentek, de az áttörést a 90-es évek vége jelentette (Agenda 2000). A 2003. évi reform eredménye a termeléstől leválasztott támogatások megjelenése (zöld színnel jelölve) amely a reformban meghatározott feltételek szerint jelentősen növekedő arányt mutat.

A 15. táblázatban foglaltam össze a KAP támogatásainak különböző típusait a KAP első szakaszától, az eredeti – azaz a Római Szerződésben foglaltak szerinti – KAP-tól egészen a napjainkban formálódó új változatig. Természetesen a támogatási típusok egy részénél átfedés tapasztalható, hiszen a megjelölt elnevezéseket a kezdeti időszakban még nem tekintették külön támogatási formáknak.

15. táblázat: A KAP támogatási rendszerének fejlődése 1960-tól napjainkig

Időszak	Támogatások típusa				
	Piaci támogatások	Közvetlen támogatások	Vidékfejlesztési	Egyéb vidékfejlesztési	Környezeti célok
Eredeti KAP	<ul style="list-style-type: none"> Ártámogatás Intervenció Exporttámogatás Külső védelem 	Kedvezőtlen adottságú területek támogatása 1975-től			
KAP 1992	<ul style="list-style-type: none"> Árcsökkentés Mennyiségi szabályozás Intervenció Exporttámogatás 	Kompenzáció Standard támogatási rendszer	Kistermelői szabályozás		<ul style="list-style-type: none"> Extenzív termelés Területpihenetetés
Agenda 2000	<ul style="list-style-type: none"> Árcsökkentés Mennyiségi szabályozás Intervenció Exporttámogatás 	Kompenzáció csökkentése	II. pillér létrehozása	Agrár környezetgazdálkodási programok	Keresztmegerfejtetés (Cross compliance)
KAP 2003	<ul style="list-style-type: none"> Intervenció Exporttámogatás csökken 	Termeléstől függetlenítés (decoupling) <ul style="list-style-type: none"> SPS SAPS 	Moduláció ⇒	II. pillér <ul style="list-style-type: none"> Versenyképesség javítása Környezetkímélő gazdálkodás Vidéki gazdaság fejlesztése Vidéki közösségek támogatása 	
Health Check	<ul style="list-style-type: none"> Intervenció csökken 				
KAP 2014	<ul style="list-style-type: none"> Intervenció kizárólag védőhálóként Mennyiségi szabályozás megszüntetése 	<ul style="list-style-type: none"> SPS, de felső határérték rögzítéssel LFA támogatás meghatározott régiókban Kistermelők külön támogatási rendszere 	<ul style="list-style-type: none"> Versenyképesség javítása Fenntartható gazdálkodás biztosítása Kiegyensúlyozott területfejlesztés 		

Forrás: saját összeállítás

A Közös Agrárpolitika fejlődését és jövőjét is alapvetően befolyásolja a támogatások alakulása, akár közvetlen termelői támogatásokról beszélünk, akár a vidékfejlesztéshez kapcsolódó programokról és pályázati lehetőségekről.

Napjainkban kiemelt fontosságú szerepet kaphat a **támogatások újraértékelése**, hiszen a várhatóan megújuló támogatási rendszer ismerete elengedhetetlenül szükséges a mezőgazdaság szereplői számára. Ez különösen fontos Magyarország esetében, hiszen a rendszerváltás óta kialakításra váró, **konszenzuson alapuló nemzeti agrárstratégiába már az új feltételrendszert** kell majd beépíteni.

5.2.5 A Közös Agrárpolitika 2014 után

Az Európai Bizottság 2011. október 12-én tette közzé a KAP 2014-2020 közötti időszakára vonatkozó hivatalos javaslatát. Ki kell azonban emelni, hogy ez még csak **javaslat**, amelyet a Tanács és az Európai parlament jóváhagyására vár, továbbá az EU 2014-2020-as időszakra tervezett költségvetés is jelentősen módosulhat. A KAP jövőjére vonatkozó tervezet összefoglalásához az Európai Bizottság dokumentumait (EB, 2011a, 2011b, 2011c, 2011d, 2011e) és az EU hivatalos honlapján fellelhető információkat, vitaanyagokat használtam fel, többek között EC (2011a); EC (2011b); MATTHEWS (2011); SOTTE (2011); TANGERMANN (2011).

A felvázolt javaslatok a korábban kiadott közlemények iránymutatásával jelölik ki a jövő Közös Agrárpolitikáját, azaz továbbra is **megmarad két erős pillér** amelyek kiegészítik egymást. Az első pillér tartalmazza **piacszabályozási eszközöket** – azaz a mezőgazdasági piacok működéséhez szükséges és az élelmiszer-ellátási láncához kapcsolódó eszközöket és intézkedéseket – valamint a **közvetlen kifizetésekhez** kapcsolódó eszközöket. Az második pillér továbbra is a **vidékfejlesztési politika** céljait szolgálja, megvalósítása társfinanszírozással történik, az uniós szintű valamint a nemzeti, regionális és helyi célok összehangolásával.

A 16. táblázat az EU 2014–2020 közötti költségvetés tervezetének főbb értékeit foglalja össze, amelyek közül a „Fenntartható növekedés” célkitűzés tartalmazza a KAP forrásait. A táblázat adataiból kitűnik, hogy a 2007–2013 közötti finanszírozási időszakhoz viszonyítva a célkitűzések közül egyedül a „Fenntartható növekedés” forrásai mutatnak negatív előjelű változást, tehát a KAP finanszírozására fordított kiadások reálértéken jelentősen csökkenni fognak a tervezet szerint.

16. táblázat: Az Európai Unió költségvetés tervezete 2011. évi reálértéken, a 2014–2020 közötti időszakban

Célkitűzés	Milliárd		Változás
	2007–2013	2014–2020	%
1. Intelligens és inkluzív növekedés	443,1	490,9	+11
2. Fenntartható növekedés: természeti erőforrások	432,2	382,9	-11
Ebből közvetlen kifizetések, piaci támogatások	322,0	281,8	-12
3. Biztonság és uniós polgárság	11,5	18,5	+61
4. Globális Európa	58,9	70,0	+19
5. Igazgatás	56,9	62,6	+10

Forrás: EC (2011a) alapján

A Bizottság a KAP jövőjére vonatkozó tematikusan részletezett javaslatait a 2011. év októberében az alább felsorolt négy dokumentumban tette közzé (EB 2011a, 2011b, 2011c, 2011d):

- a közös agrárpolitika keretébe tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról szóló rendelet javaslata,
- a mezőgazdasági termékpiacok közös szervezésének létrehozása, azaz az egységes közös piacszervezésről szóló rendelet javaslata
- az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról szóló rendelet javaslata,
- valamint a KAP finanszírozásáról és irányításáról és nyomon követéséről szóló rendelet javaslata.

A következő alpontokban a javaslat főbb elemeit, az új szabályozási feltételeket és az intézkedések főbb paramétereit foglalom össze.

5.2.5.1 I. pillér támogatásai

A Közös Agrárpolitika első pillére továbbra is a közvetlen kifizetések és piaci támogatások intézkedéseit tartalmazza. A változások elsősorban a **közvetlen kifizetések rendszerét** érintik, az eddig alkalmazott SPS és SAPS rendszerek alkalmazását **új támogatási rendszer** váltja fel a tervezet alapján.

A közvetlen kifizetéseket tekintve a politika megalkotóinak fő célja az volt, hogy a kifizetések kompenzációs jellege fokozatosan megszűnjön, és a kifizetéseket a közjavak megtermeléséhez lehessen kötni. TANGERMANN (2011) véleménye szerint a KAP ezzel egy **új fejlődési stádiumba** lép, hiszen az 1960–1980 közötti évekre jellemző megtermelt mennyiséghez kötődő, majd az 1992–2000 évek elejéig tartó időszakban területi alapon juttatott támogatást 2014-től az új, **közjavak megtermelésére** vonatkoztatott célzott támogatások váltják fel.

Közvetlen kifizetések

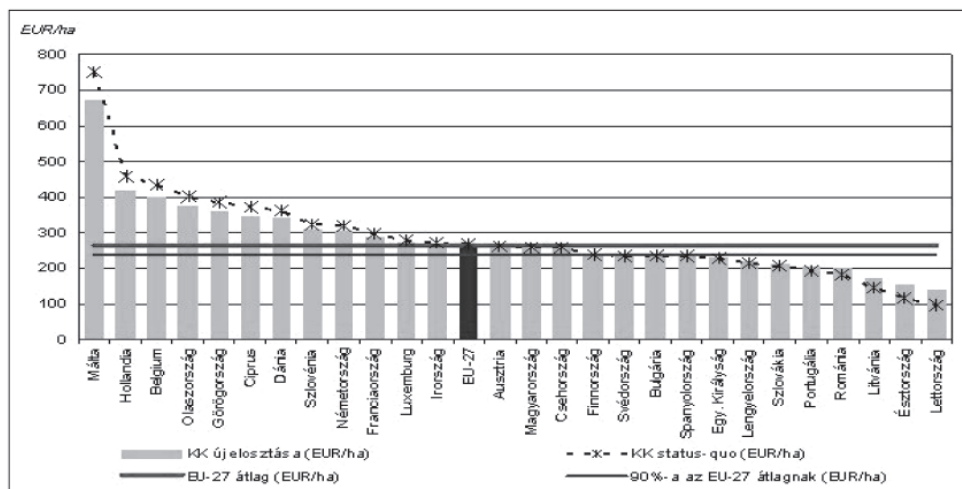
A közvetlen kifizetések esetében több szempontot is ki kell emelni. Az egyik fő cél az **adminisztratív terhek csökkentése** volt, másik pedig a kifizetések szintjének jelenleg tapasztalható **különbségeinek megszüntetése** volt. Az egy hektárra jutó közvetlen támogatások meghatározásakor **három támogatási szint** kerül felállításra annak alapján, hogy az adott tagállam támogatottsági szintje hogyan viszonyul az EU-27 átlagához, azaz a kb. 270 €/ha értékhez. A változások irányát és mértékét a következő, 17. táblázatban foglaltam össze.

17. táblázat: A támogatási szint változása a Bizottság javaslata alapján 2014–2020 között

Támogatási szint	Változás iránya
EU-27 támogatási szint átlagának 90%-a alatti támogatási szinttel rendelkező tagállamok	A különbség 1/3-ával növekszik
EU-27 támogatási szint átlagának 90-100% közötti támogatási szinttel rendelkező tagállamok	Nem, vagy minimálisan csökken
EU-27 támogatási szint átlaga fölötti támogatási szinttel rendelkező tagállamok	Csökkenés, az összegek átcsoportosítása a növekvő támogatású tagállamokhoz

Forrás EC (2011a) alapján saját összeállítás

A tervezet alapján Magyarország támogatottsági szintje érdemben nem romlana, a nagy vesztesek Hollandia, Olaszország, Franciaország és Németország lennének, de természetesen támogatási szintjük így is magasabb maradna a többi tagállamnál. Lengyelország, Bulgária, Románia és a Balti államok lennének a tervezet nyertesei, az 1 hektárra jutó támogatások növekedésével. A közvetlen kifizetések (euro/ha) tervezett alakulását illusztrálja a 7. ábra.

7. ábra: A közvetlen kifizetések 1 hektárra jutó alakulása (jelenlegi és tervezett állapot)

Rövidítések: KK: közvetlen kifizetések, KK status quo: jelenlegi közvetlen kifizetési szint

Forrás: EC, 2011b

A közvetlen kifizetések két rendszerre, az **alap támogatási rendszerre** és az egyszerűsített **kistermelői rendszerre** bomlanának a tervezet szerint. Az alap támogatási rendszer a jelenleg alkalmazott két támogatási rendszert (a több modell alapján működő SPS illetve a SAPS) váltaná fel, amely így az összes tagállam által használható, **egységes rendszer** lesz. Az alap támogatási rendszeren belül a tervezet szerint **kötelező és önkéntes elemek** jelennek meg a következő megoszlásban:

Alap támogatási rendszer

• **Kötelező elemek**

- az **alaptámogatás** céljaira a teljes támogatási keret minimum 40%-át kell elkülöníteni, a támogatás elnyerésének feltétele a kölcsönös megfeleltetés feltételeinek való megfelelés valamint három, a klímaváltozás és a környezet szempontjából hasznos mezőgazdasági gyakorlat átvétele;
- a **zöld komponens** („zöldítés”) érdekében a támogatási keret 30%-át kell elkülöníteni annak kompenzálására, hogy a három, a klímaváltozás és a környezet szempontjából hasznos mezőgazdasági gyakorlat (nevezetesen a növénytermesztés diverzifikálása, állandó legelők fenntartása és ökológiai jelentőségű célok vállalása) átvétele megtörténhessen;
- **nemzeti tartalék** képzésére maximum 3% fordítható, melynek elkülönítése **kötelező** az új belépők javára. Ennek segítségével a mezőgazdasági tevékenységüket megkezdő fiatal mezőgazdasági termelőknek biztosítanak lehetőséget támogatási jogosultságok megszerzésére;
- a **fiatal gazdák** támogatására maximum 2% különíthető el a teljes keret-összegeből, amelyet a 40 évnél fiatalabb gazdálkodók vehetnek igénybe maximum 5 évig.

• **Önkéntes elemek**

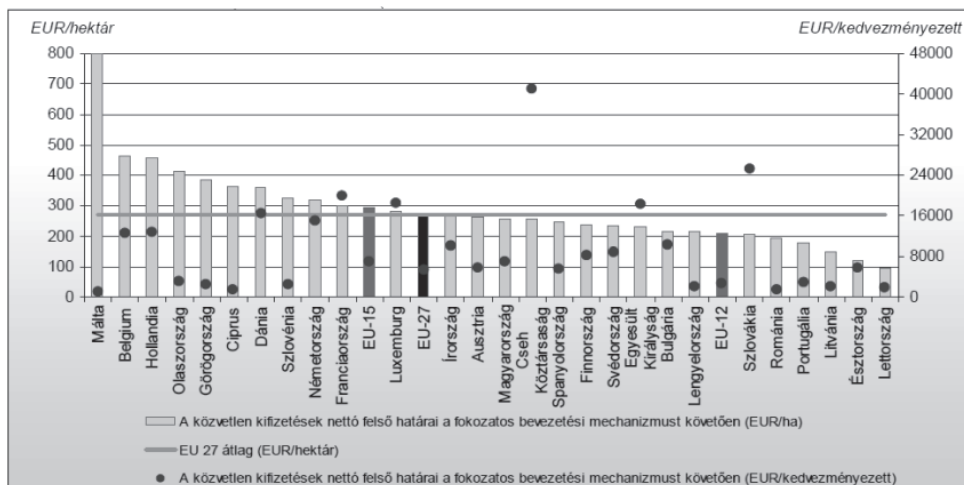
- a **természeti hátrányokkal** rendelkező területekre a keret maximum 5%-a csoportosítható át, amellyel a kedvezőtlen adottságú területek II. pilléres támogatásait lehet kiegészíteni;
- a **termeléshez kötött támogatásokra** a teljes keret maximum 5 vagy 10%-a különíthető el. Ennek segítségével a környezetvédelmi, gazdasági vagy társadalmi szempontból fontos speciális ágazatok (például gabonafélék, olajnövények, nagymagvú hüvelyesek, len, kender, rizs, héjas gyümölcsűek, burgonyakeményítő, tej és tejtermékek, juh- és kecskehús, marha- és borjúhús, szárított takarmány, gyümölcs- és zöldségtermelő) támogatását lehet finanszírozni.

Kistermelői támogatási rendszer

- A kistermelői rendszer finanszírozására – azaz a kisgazdálkodók támogatására – az összes közvetlen támogatás maximum 10%-a különíthető el. Akik ezt a rendszert választják, **egyéb közvetlen támogatást nem vehetnek igénybe**. A támogatás összege kedvezményezettenként 500–1000 euro közötti lehet. Ez a rendszer az alaptámogatási rendszerhez képest kevesebb adminisztrációval jár, a termelő mentesül a kölcsönös megfeleltetés feltételei alól. A kistermelői rendszerbe 2014 októberéig lehet belépni.

A tervezett új támogatási rendszer az egy termelő által igénybe vehető **alaptámogatások összegét is maximalizálná**, amellett, hogy a korábbiakban már említ-

tett, nemzeti szinten megállapított támogatási plafont is bevezetné. Ennek tervezett alakulását mutatja be a 8. ábra. A kedvezményezettekre jutó megjelölt összegek jelenleg természetesen csak irányadók. Ez a javaslat sok kritikát kapott. Egyes tagállamok képviselőinek véleménye szerint a versenyképes, nagyméretű gazdaságokat hozná hátrányos helyzetbe.

8. ábra: Az átlagos közvetlen kifizetések mértéke támogatható területenként és kedvezményezettenként (2016. évre fokozatosan elérendő értékek)

Forrás: EC, 2011b

A gazdálkodók 2014. május 15-ig jelentkezhetnek be az új rendszerbe, így tehát az új bázis a 2014. év lenne, de továbbra is jogosulttá válna minden olyan termelő, aki 2011-ben SPS- vagy SAPS-támogatásokat kapott, illetve kizárólag zöldség- gyümölcs- vagy szőlőtermesztő gazdaságot működtetett. Az új jogosultságok értékét úgy állapítanák meg, hogy a **nemzeti támogatási maximumot elosztanák a hektáralapú támogatási jogosultságok számával**. A szabályok természetesen lehetővé teszik, hogy az eddigieken felül további területeket lehessen bevonni az alaptámogatási rendszerbe. Az új rendszerben az addig szerzett támogatási jogosítványok 2013. december 31-én lejárnának.

A közvetlen támogatások igénybevételére 2014-től csak az **aktív mezőgazdasági termelők** lesznek jogosultak. Aktív mezőgazdasági termelő definícióját EB (2011a) javaslat 9. cikkében fogalmazták meg. Eszerint „**nem minősül aktív mezőgazdasági termelőnek** az a természetes vagy jogi személy, illetve természetes vagy jogi személyek csoportja, akinek, illetve amelynek az esetében a következők egyike fennáll:

- a) a legutolsó pénzügyi évben a **közvetlen kifizetések éves összege nem éri el mezőgazdasági tevékenységekből származó éves teljes bevétele 5%-át**, vagy
- b) mezőgazdasági területe főként természetes módon legeltetésre vagy növénytermesztésre alkalmas állapotban tartott terület, és a szóban for-

gó területen **nem végezte el megfelelően a tagállamok által meghatározott mezőgazdasági tevékenységnek minősíthető minimumtevékenységeket.**”

A b) pontban megfogalmazottakkal többek között a repülőterek és golfpályák támogatásokból való kizárását kívánták elérni. A **mezőgazdasági tevékenységnek** az EB (2011a) dokumentum definíciója szerint a következők minősülnek:

- „mezőgazdasági termékek termelése, tenyésztése vagy művelése, ideértve a betakarítást, a fejést, az állattenyésztést és a mezőgazdasági célból történő állattartást,
- a mezőgazdasági terület olyan állapotban tartása, hogy az a hagyományos mezőgazdasági módszereken és gépeken túlmutató külön előkészítés nélkül alkalmas legyen legeltetésre vagy növénytermesztésre, vagy
- a természetes módon legeltetésre vagy növénytermesztésre alkalmas állapotban tartott mezőgazdasági területeken a tagállamok által meghatározandó minimumtevékenységek elvégzése.” (EB, 2011a, 27 p.)

A támogatásokhoz alapfeltételként kapcsolódó **kölcsönös megfeleltetés feltételek az eddigiekhez képest lecsökkentek.** A követelményeket 3 terület és 9 szempont szerint csoportosították. A három terület a következő:

- környezet, klímaváltozás, jó mezőgazdasági állapot,
- humán-, állat- és növényegészségügy,
- állatjólét.

A 18 kötelező irányítási követelmények (SMR, Statutory Management Requirements) helyett csak 13 maradt, míg jó mezőgazdasági környezeti feltételek biztosítására (Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot, angolul Good Agricultural and Environmental Condition, rövidítve GAEC) vonatkozó szabályok számát a korábbi 15-ről 8-ra csökkentették.

Piaci intézkedések

A piaci intézkedések közül megmarad az **intervenció, a magántárolás és az export visszatérítés** intézménye, azonban finanszírozásuk **kikerül az I. pilléres támogatások** közül. A váratlan eseményekre tekintettel különleges intézkedéseket is bevezethetnek, az általános piaci zavarok, állatbetegségek vagy egyéb előre nem várt események esetén.

5.2.5.2 II. pillér támogatásai

A II. pillér, azaz a vidékfejlesztés fő célja az Európa 2020 stratégia célkitűzéseihez való hozzájárulás, összhangban az egyéb uniós politikákkal. Fő célja a mezőgazdaság versenyképességének előmozdítása, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás valamint a vidéki térségek területi fejlődésének egyensúlyban tartása. A vidékfejlesztési politika az új rendszer tervezetében **jelentően átalakul.**

A **jelenlegi tengelyek megszűnnek**, és a vidékfejlesztés **6 prioritása** kerül bevezetésre, amely összhangban van az Európa 2020 stratégiával. Ezek a következők:

1. **Tudástranszfer és innováció** előmozdítása a mezőgazdaságban, erdészetben és vidéken.
2. **Versenyképesség** és a gazdaságok életképességének növelése.
3. Az **élelmiszer-lánc szerveződésének** és az **ágazati kockázatkezelés** ösztönzése.
4. A mezőgazdasági és erdészeti **ökoszisztémák** helyreállítása, megőrzése és erősítése.
5. **Erőforrás-hatékonyság** előmozdítása és **alacsony széndioxid kibocsátású**, a környezeti kihívásokra rugalmasan reagáló mezőgazdasági, élelmiszeripari és erdészeti ágazat támogatása.
6. Társadalmi kirekesztés, **szegénység elleni küzdelem** és **gazdasági fejlődés előmozdítása** vidéken.

A jelenleg alkalmazott kedvezőtlen adottságú területek lehatárolásának feltételei is megváltoznak. Azon területek, amelyek az új szabály miatt kikerülnek a támogatási kritériumok közül, folyamatos csökkenés után elveszítik támogatási lehetőségeiket.

A vidékfejlesztési intézkedések új eleme lesz a **kockázatkezelés**, amelyhez három fő intézkedés kapcsolódik:

- a gazdálkodóknak **közvetlenül fizetett biztosítási díjtámogatás** a növénytermesztés és állattenyésztés káreseményeire,
- kölcsönös biztosítási **alapok létrehozása a káresemények során keletkezett veszteségek finanszírozására**,
- **jövedelemstabilizálási** támogatás.

A vidékfejlesztés esetében még több **bizonytalanság** merül fel, mert a jogszabályjavaslatához nem mellékeltek a pénzügyi tervezetet.

A jövő Közös Agrárpolitikájának tervezete tehát sok mindenben követi a korábban felvetett változatokat. Fontos kihangsúlyozni, hogy ez még csak tervezet, de a felkészülést a változásokra időben meg kell kezdeni.

5.3 A pénzügyi helyzet elemzésére alkalmas mutatószámok kialakítása

5.3.1 Vállalkozások gazdasági elemzése

A **gazdasági elemzés** elsődleges feladata a gazdálkodás **hatékonyabbá, eredményesebbé** tétele. Az elemzés során megfelelő információkat kell biztosítani a további gazdasági döntésekhez. Az elemzés alapjául szolgáló információkat a számvitel, a statisztika, a vállalkozás tervei és belső nyilvántartásai tartalmazzák, valamint az ezekhez kapcsolódó jogszabályok. (KÖRMENDI és KRESALEK, 2006)

Az elemzés során az értékelés alapjául a beszámoló adataiból kinyert adatokból képzett mutatószámokat alkalmazunk. SIKLÓSI (2009) véleménye szerint az összehasonlítás segítségével a mutatószámok mögötti folyamatokat fel lehet ismerni, de a vállalkozás értékeléséhez, illetve megalapozott következtetések levonásához a változások eredeti okainak feltárása is szükséges.

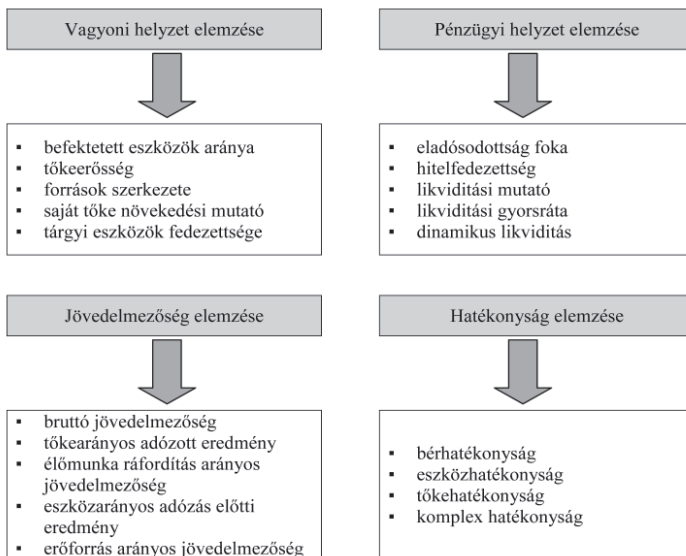
Az elemzés részterületeit vizsgáló alfejezetek megírásához BÍRÓ et al. (2004 és 2007), valamint BALOGHNÉ et al., (2005) művei felhasználásával foglaltam össze.

A gazdasági elemzés során **négy fontos részterületet** kell megvizsgálni:

- a **vagyoni helyzet** alakulását, amely a mérleg adatai segítségével vizsgálható,
- a **pénzügyi helyzet** vizsgálata során a vállalkozás eladósodottságát tárjuk fel, illetve a folyamatos működést lehetővé tevő pénzeszközök rendelkezésre állását,
- a **jövedelmezőség** a jövedelemtermelő képesség változásait,
- a **hatékonyság** pedig a termelés gazdaságosságát fejezi ki.

Az első két kategória adatait a beszámolóból nyerhetjük ki, míg az utóbbi két kategória vizsgálatához szükséges az eredménykimutatás bizonyos kategóriáinak és tételeinek használata is. (BALOGHNÉ et al., 2005)

A vállalkozások gazdasági elemzésének szerkezetét foglalja össze a 9. ábra.

9. ábra: A vállalkozás gazdasági elemzésének struktúrája

Forrás: BALOGHNÉ et al. (2005) alapján saját szerkesztés.

5.3.2 Vagyoni helyzet elemzése

A vállalkozásokat csak az **eszközök és források megfelelő aránya** esetén lehet hatékonyan illetve eredményesen működtetni. A befektetett eszközök hasznosításához olyan megfelelő forgóeszköz állományra van szükség, ami a hatékony működést tudja biztosítani.

Vagyoni helyzet alakulásának elemzéséhez a **tőkeszerkezeti mutatókat** alkalmazhatjuk: a **tőkeerősség** vagy tőkeellátottság, a **kötelezettségek** aránya valamint

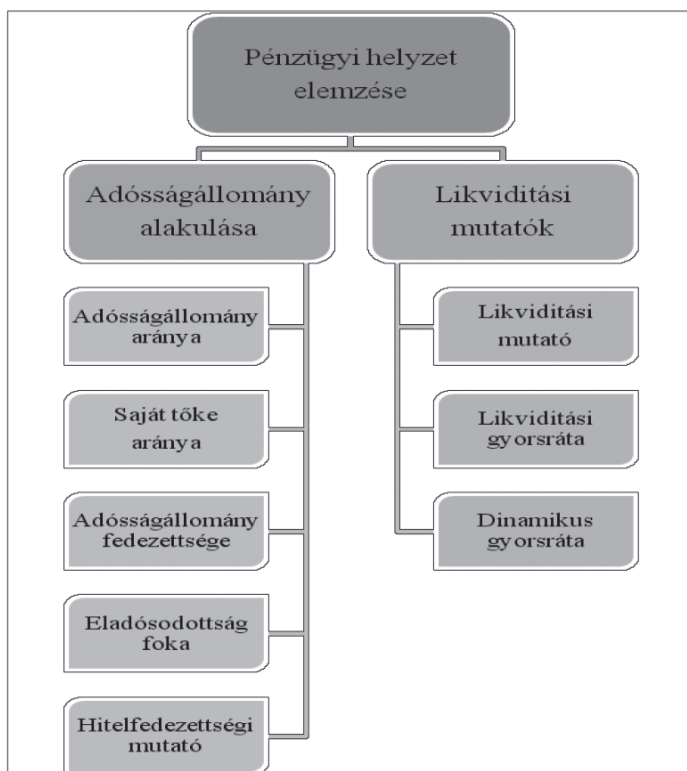
a **befektetett eszközök** fedezete. Az elemzéshez a tőkeszerkezeti mutatók mellett az **eszközszerkezeti mutatók** értékelése is szükséges: a **befektetett eszközök arányán** belül az immateriális javak, a tárgyi eszközök valamint a befektetett pénzügyi eszközök arányát, a **forgóeszközök arányán** belül pedig a készletek, a követelések, az értékpapírok valamint a pénzeszközök arányát értékeljük.

5.3.3 Pénzügyi elemzés

A vállalkozás gazdálkodásának egyik legfontosabb elemzési területe a pénzügyi helyzet vizsgálata. A vállalkozás pénzügyi helyzetének megítélése során **3 fő irányt** vizsgálhatunk:

- a hosszú lejáratú fizető- és hitelképességet, azaz az **adósságállomány** alakulását
- a rövid lejáratú fizető és hitelképességet, azaz a **likviditást**, valamint
- a **pénzáramok**, azaz a cash flow alakulását.

A pénzügyi helyzet elemzésének mutatóit foglalja össze a 10. ábra.

10. ábra: A pénzügyi helyzet elemzése

Forrás: SIKLÓSI (2009) alapján saját szerkesztés

Az **adósságállományra** vonatkozó mutatók

Adósságállomány alatt az egy évet meghaladó, hosszú lejáratú tartozásokat értjük. Ennek több irányú elemzése is elképzelhető. Az adósságállományt egyrészt a tartós, állandó tőkeelemek összegével célszerű összehasonlítani, másrészt az adósság szolgálat fedezettségét kell vizsgálni. A számított mutatók a következők lehetnek:

- adósságállomány aránya,
- adósságállomány fedezettsége az adósságállomány saját tőke általi fedezettségét mutatja, az adósságállomány és a saját tőke szinkronját vagy éppen annak hiányát fejezi ki,
- eladósodottság foka, azaz az eszközállomány milyen mértékben van megterhelve kötelezettségvállalással,
- hitelfedezettségi mutató, azaz a vállalkozás követeléseit milyen mértékben fedezi a rövidlejáratú kötelezettségek összegét.

A **likviditási helyzetre** vonatkozó mutatók:

- likviditási mutató, amely a vállalkozás fizetőképességét általánosan jellemzi;
- likviditási gyorsráta, amely a mobilizálható eszközöket tartalmazza;
- dinamikus likviditás, amely megmutatja, hogy a vállalkozás üzemi tevékenységének eredménye mennyire fedezi a rövid lejáratú kötelezettségeit.

5.3.4 Jövedelmezőség elemzése

A jövedelmezőség a vállalkozások összehasonlításának, teljesítményük mérésének igen fontos eszköze, tulajdonképpen a jövedelemnek valamilyen vetítési alaphoz viszonyított aránya. A szakirodalomban igen **sok különböző definíció** is megjelenik, néhol keveredik a gazdaságosság, hatékonyság, eredményesség, jövedelmezőség és termelékenység fogalmakkal is. (MIZIK, 2004)

PORTER (1990) igen általános megfogalmazása szerint egy vállalkozás akkor jövedelmező, ha termékeinek ára meghaladja a termelés költségeit. Ajövedelmezőség BORBÉLY (1990) szerint szoros kapcsolatban áll a nyereséggel, ugyanakkor a likviditás is lényeges, hiszen jövedelmező tevékenység mellett is kerülhet a vállalkozás csődközeli helyzetbe, fizetőképtelenség esetén. SZÜCS ÉS FARKASNÉ (2008) szerint az egyes vállalkozások a jövedelmük alapján nem hasonlíthatók össze, csak valamely jövedelmezőségi mutató segítségével. PORTER (1993) azt is kihangsúlyozza, hogy nem feltétlenül a legnagyobb piaci részesedésű vállalat a legjövedelmezőbb, például specializáció esetén. Ez megfigyelhető a mezőgazdasági termelésben is, például kertészeti termékek, szőlőtermesztés esetén.

BORBÉLY (1990) megfogalmazása szerint a jövedelmezőségi mutatók a vállalatok **profittermelő képességét** fejezik ki, azaz a vállalatok eredményességét mutatják. Legelterjedtebb mutatói a ROE (Return on Equities, saját tőke arányos jövedelmezőség) és a ROA (Return on Assets, azaz eszközarányos jövedelmezőség).

DORGAI et al. (1998) a **koncentráció és a jövedelmezőség** kapcsolatát vizsgálták a mezőgazdaságban. Kiemelték, hogy a korszerűbben termelőket az erőteljes koncentráció jellemzi.

NÁBRÁDI és PETŐ (2004) összefoglaló cikkükben számos, a jövedelmezőségre vonatkozó értelmezést és definíciót foglalt össze, és azokat a gazdaságosság–jövedelmezőség–hatékonyság–versenyképesség fogalomkörben is elhelyezte.

KOVÁCS és UDOVECZ (2003) szerint a mezőgazdasági termelők – akár egyéni akár társas vállalkozási formában működnek – saját tőke arányos jövedelmezősége messze elmarad a nemzetgazdasági átlagtól. Az erőforrások felhasználásának hatékonyságát vizsgálva az egységnyi eszközértékre jutó jövedelem magasabb az EU átlagánál, de ennek oka az elavult technológia és eszközállomány. Véleményük szerint a gazdasági méret növelése a hatékonyság javulásával jár, de a mezőgazdasági üzemek önfinanszírozó képessége nem reális cél.

BORSZÉKI (2003) szerint a jövedelmezőség az agrárágazat fejlesztésének kulcskérdése. Az ágazat működése jelentős mértékben függ a külső forrásoktól, mivel csak a belső források felhasználásával a gazdálkodók nem képesek felhalmozásra. Az általa alkalmazott jövedelmezőségi mutatók az üzemi eredmény/árbevétel, illetve a tőkejövedelmezőség (saját és összes tőkére vetítve). A **jövedelmezőség erőteljesen függ a támogatások mennyiségétől**. Hasonló véleményt fogalmaz meg POPP (2000) is, miszerint az EU-ban a jövedelmezőséget a termelés hatékonysága, valamint a kvóták illetve prémiumok és támogatások határozzák meg.

5.3.5 Hatékonyság elemzése

A **gazdasági tevékenység célja** mindig valamilyen **eredmény elérése**, s ennek érdekében mindig valamilyen ráfordítások, erőforrás felhasználások szükségesek. A tevékenység eredményeként létrejött output és a tevékenység elvégzéséhez használt inputok értékének aránya mutatja, hogy **milyen hatékony** az adott gazdasági folyamat.

A tevékenységek gazdaságosságának vizsgálatához és az összehasonlítás lehetővé tételéhez használjuk a hatékonysági mutatókat. BÍRÓ et al. (2007) kihangsúlyozzák, hogy a hatékonyságot méréséhez **nem lehet egyetlen mutatót** alkalmazni, csak a mutatók rendszerének komplex vizsgálata adja meg a helyes eredményt. A hatékonysági mutatók segítségével megvizsgálhatjuk, hogy az adott vállalkozás hogyan hasznosítja saját eszközeit. A szakirodalomban a legtöbb esetben alkalmazott mutatók az eszközhatékonysági, tőkehatékonysági, élőmunka hatékonysági, költséghatékonysági és eredményhatékonysági mutatók. Mindegyik esetében a felhasznált termelési értékhez viszonyítjuk a számlálóban szereplő különböző értékeket (tárgyi vagy forgóeszközök, saját tőke, élőmunka egysége, munkabér stb.).

A **hatékonyság definíciójára** a szakirodalom **többféle, részleteiben eltérő, de általánosságban hasonló fogalom** magyarázatokkal szolgál. KOPÁNYI (1993) szerint a gazdasági szereplők célja általában a hozamok és a ráfordítások pénzben is mérhető különbségének maximalizálása, azaz a felhasznált ráfordítások a legnagyobb kibocsátást eredményezzék, illetve az adott kibocsátást a legkisebb ráfordítással lehessen elérni. A gazdasági hatékonyság lényege a **ráfordítások értékének és az elért eredmény értékének aránya**.

A hatékonyság mértéke általában az eredmény és a ráfordítás hányadosa, vagyis az, hogy egységnyi ráfordítással mennyi eredményt sikerül elérni. A hatékony-

ság mérését a **felhasznált erőforrások egységnyi mennyiségére jutó hozammal**, vagy ennek reciprokával, az egységnyi hozamhoz szükséges erőforrások mennyiségével valósíthatjuk meg. (SIKLÓSI, 2003)

A hatékonyság fogalma alatt az erőforrások felhasználásának gazdaságosságát értjük. A hatékonyság az **input és az output aránya**, amelyet leginkább különböző lehetőségek összehasonlításakor alkalmazhatunk. BÍRÓ et al. (2007) szerint a hatékonyság azzal mérhető, hogy a vállalkozás adott időben rendelkezésre álló erőforrásai mekkora eredmény elérését teszik lehetővé. A hatékonyság definíciójaként HORVÁTH (1999) szerint valamely termék vagy vállalkozási tevékenység eredményeként elért kimeneti érték (hozam) és ezen hozamokhoz felhasznált források közötti kapcsolat is megjelenik.

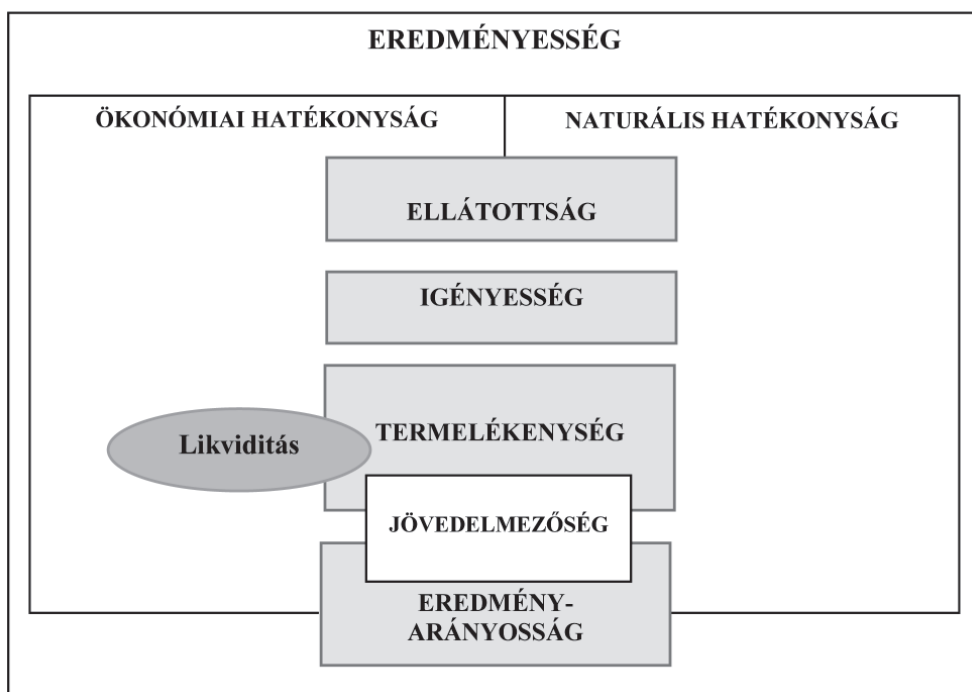
A hatékonyság növelését elengedhetetlenül fontossá teszi az, hogy a **gazdasági növekedés néhány fontos forrása korlátozottan** áll rendelkezésre (pl. alapanyag), egyes erőforrások nem állnak még minden vállalkozás rendelkezésére (jól képzett munkaerő, korszerű technológia) a versenyképes tevékenység minél kevesebb erőforrás felhasználásával történő előállítását követel meg. A **gazdasági hatékonyság a hozam (output), valamint a felhasznált ráfordítások (input) hányadosaként** számítható. A gazdasági hatékonyság fogalma SZÉLES (1990) szerint a termelési tényezők (a gazdasági erőforrások) felhasználásának eredményességét fejezi ki. Mérése az eredmény és a ráfordítás viszonya alapján történik. SZAKÁL (2000) definíciója szerint a gazdasági hatékonyság az **outputok értékének és az inputok értékének hányadosa**, melynek értéke nagyobb kell, hogy legyen egynél.

A hatékonyság NEMESSÁLYI és NEMESSÁLYI (2003) megfogalmazásában a ráfordítás és az elérhető eredmény viszonzyszáma (az input és output aránya), amit főleg a különböző lehetőségek összehasonlításához lehet felhasználni.

A hatékonyság definíciójához kapcsolódó megközelítéseket – pontosan a fogalmak hasonlósága és a kategóriák közötti elmosódottság tisztázására – NÁBRÁDI és PETŐ (2004) **foglalta össze és rendszerezte** számos hazai és külföldi szerző megfogalmazása alapján, mikro- és makrogazdasági értelmezés szerint. Összefoglaló cikkükben és előadásukban (NÁBRÁDI és PETŐ, 2005) a közgazdasági és társadalmi hatékonyság megfogalmazások mellett kitértek a **mikroökonómiai (üzemtan) kategóriák** értelmezésére is. Összegző véleményük szerint megállapítható, hogy a legtöbb szerző a hatékonyságot az eredmények és a ráfordítások viszonzyszámaként értelmezi, de véleményük **szerint nem lehet csupán az eredmény és ráfordítás hányadosára redukálni** a fogalmat, hanem a ráfordítás-eredmény kapcsolaton kívül meg kell különböztetni az eredmény-eredmény, illetve a ráfordítás-ráfordítás típusú hatékonysági mutatókat is. Cikkükben végül kitérnek az **öko-hatékonyság** fogalmára, amelynek jelentősége a környezeti szempontok egyre fokozódó fontossága miatt a jövőben egyre növekedhet. Következtetések és javaslatok alapján felhívják a figyelmet a **számvitel és az üzemtan eltérő fogalomhasználatára**. Az üzemtan eredménykategóriák között a hozam, termelési érték, jövedelem szerepel, míg a számvitel az üzemi, üzleti, eredmény, az adózás előtti és adózás utáni eredményt alkalmazza. A ráfordítás az üzemtanban természetes értékeket jelöl vagy azok pénzben kifejezett értékét (termelési költség), számvitelben ráfordítás alatt a költségek és kiadások szerepelnek.

A probléma áthidalására a NÁBRÁDI és PETŐ (2005) azt javasolják, hogy bármely tudományterületi hatékonysági elemzés is történjen, a hatékonyság elemzésénél a két (ökonómiai és naturális) alapkategórián belül **négy mutatócsoportot** különböztessünk meg. Ezek a következők: **ellátottsági** mutatók, melyek ráfordítás-ráfordítás (input-input) hányadosok; **igényességi** mutatók, azaz ráfordítás-eredmény hányadosok (input-output); **termelékenységi** mutatók, amelyek az eredmény-ráfordítás hányadosai (output-input); valamint **eredmény-arányossági** mutatók, amelyek az eredmény-eredmény (output-output) hányadosaként képezhetők.

Véleményük szerint egy üzleti vállalkozás vagy tevékenység **akkor eredményes, ha hatékony, versenyképes és likvid**. Ezeket a kritériumokat foglalja egy-egybe a 11. ábra.

11. ábra: Az eredményesség kategóriái

Forrás: NÁBRÁDI és PETŐ (2004, p. 16.) alapján saját szerkesztés

5.4 Az EU Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózatának (FADN) jellemzői, mutatószámrendszere

Az alfejezetben szereplő információk összegyűjtéséhez és feldolgozásához az idézett szerzőkön kívül az Európai Uniónak az FADN rendszerrel kapcsolatos honlapján, valamint az **Agrárgazdasági Kutató Intézet** – a magyarországi Tesztüzemi Rendszer működéséért felelős intézmény – honlapján található információkat is feldolgoztam.

5.4.1 Az EU agrárinformációs rendszerei

Az EU agrárgazdaságának irányításához nélkülözhetetlen az összegyűjtött nagy mennyiségű, harmonizált információ összerendezése. Az Európai Unió agrárinformációs rendszerei szerteágazóak, de KAPRONCZAI (2000) szerint két jól elkülöníthető csoportba sorolhatóak. Az adatgyűjtés szempontjai alapján lehetnek **primer**, vagy elsődleges információs rendszerek, illetve **szekunder**, azaz másodlagos **információs rendszerek**.

A primer információs rendszerek az EU nagy adatgyűjtő rendszerei, amelyekre tulajdonképpen az Unió egész agrárinformációs rendszere épül. Ennek négy meghatározó eleme a következő:

- az **agrárstatisztika**, amely az EUROSTAT által koordinálva szerteágazó területeken nyújt statisztikai információkat az Unión belüli folyamatokról és főbb tendenciákról,
- az FADN vagy **Tesztüzemi Rendszer**, amely az EU egyik legfontosabb információs rendszere, melynek feladata a gazdaságok pénzügyi folyamatainak, jövedelemhelyzetének nyomon követése,
- a **Piaci Információs Rendszer**, amelynek célja a termelők tájékoztatása a főbb piaci folyamatokról illetve a brüsszeli apparátus információs igényeinek biztosítása,
- végül, a primer információs rendszerek negyedik eleme a támogatások elnyerését szolgáló információs elemek összessége. Ezek közül kiemelendő az IIER, azaz az **Integrált Igazgatási és Ellenőrző Rendszer**, amely a támogatások, illetve kifizetések elszámolását és ellenőrzését végzi.

KAPRONCZAI (2003b) összefoglalása alapján a másodlagos, vagy szekunder információs rendszerek közös jellemzője, hogy nagyobb tömegű, közvetlen adatgyűjtést nem végeznek, hanem a primer rendszerek adatait felhasználva egy-egy szűkebb terület speciális információigényeit elégítik ki. Ennek egyik képviselője a Mezőgazdasági Számlák Rendszere (MSZR), amely szintén kötelező EU rendszer. Ennek fő feladata az EU által meghatározott termékkörre vonatkozó termelési, felhasználási és technológiai adatok összefogása révén a termelési érték, a hozzáadott érték és a jövedelempozíciók rövid távú előrejelzése, illetve az agrárpolitikai intézkedések várható hatásainak prognosztizálása.

A fenti csoportosítás természetesen más szemszögből is vizsgálható. VAJNA (2000) például a technikai jellegű információs rendszereket helyezte külön csoportba, így csoportosítása szerint három fő agrárinformációs rendszer különíthető el. Az

elkülönítés lényege az, hogy az IIER-t és az alkalmazásához szorosan kapcsolódó térképi alapú információs rendszereket (pl. MEPAR) a technikai jellegű csoportba helyezte át.

Bár a KAP működését kísérő uniós információs rendszereknek nem része, de a jövedelemalakulás vizsgálata szempontjából magyar vonatkozásban feltétlenül ki kell emelni az APEH által gyűjtött, a társasági adó bevallása céljából készült mérlegekből és eredmény-kimutatásokból készült adatbázist. (GARAY et al., 2007)

Mivel kutatásom egyik fő célja az volt, hogy a magyarországi mezőgazdasági vállalkozásokat össze tudjam hasonlítani más EU tagállamok vállalkozásaival, ezért dolgozatomban kizárólag a Tesztüzemi Rendszer adataira támaszkodtam, hiszen annak egységessége az EU elvek által biztosított.

5.4.2 FADN jellemzői

Az Európai Bizottság **1965-ben** hozta létre agrárinformációs rendszerét (EUROPEAN COUNCIL, 1965), a **Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózatot** (MSZIH) melynek angol elnevezése **Farm Accountancy Data Network** angol nyelvű rövidítéssel FADN. Magyarországon német mintára inkább a **tesztüzemi rendszer** kifejezés terjedt el. (KOVÁCS ÉS KESZTHELYI, 1998)

Az Unió 27 tagállamában összesen mintegy **80 ezer mezőgazdasági üzembről** gyűjtenek különböző adatokat; ez az üzemszám megközelítőleg 6,4 milliós alapsokaságot képvisel. A meghatározott szempontok alapján kiválasztott adatszolgáltató gazdaságok csatlakozása önkéntes, az adataikat anonim módon, az adatvédelmi szabályoknak megfelelően kezelik. Az adatokat kizárólag statisztikai célokra használják fel.

Ugyan az adatgyűjtés egységes elvek szerint történik, az egyes országok adatgyűjtésében eltérések adódhatnak, elsősorban az eltérő adottságok és az eltérő információigény miatt. (KESZTHELYI, 2009)

Az adatgyűjtés hazai résztvevői a következők:

- **Mezőgazdasági üzemek**, amelyek kiválasztása négy alapkritérium alapján történik (cégjogi forma – kettős könyvvitelt folytató vállalkozások), üzemméret, termelési irány és regionális elhelyezkedés.
- **Könyvelőirodák**, amelyek számára a könyvviteli feladatok ellátása mellett a közvetlen kapcsolattartás is alapfeladat.
- **Agrárgazdasági Kutatóintézet**, amely a tesztüzemi rendszer folyamatos működtetéséért felel Magyarországon, továbbá az adatfeldolgozásért és az eredmények nyilvánosságára hozataláért.
- Az agrárágazatért felelős **minisztérium** (Vidékfejlesztési Minisztérium, korábban Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium), amely a rendszer hazai felügyeletét és a finanszírozást biztosítja,
- az **Európai Bizottság Mezőgazdasági Főigazgatósága**, amely az egységes FADN elvek szerint irányítja a tagállamok munkáját, illetve a nemzetközi adatok előállítását végzi.

Az FADN tehát az EU minden tagállamára kiterjedő reprezentatív adatgyűjtési rendszer, amely a gazdálkodás jövedelmezőségére vonatkozó információkat gyűjti

régiók és üzemtípusok (ágazatok) valamint üzemméret szerint, és évente biztosítja az adatokat az EU Bizottság számára A kezdeti időkből az FADN adatai csak kiegészítő információforrást jelentettek a döntéshozók számára, arra nem gondoltak, hogy a rendszerből kinyert információkat a gazdálkodók és más érintettek számára is hasznosítani lehet. (ARGILES és SLOF, 1988)

Napjainkban az FADN adatait a mezőgazdasági jövedelmek vizsgálatához kapcsolódó értékelési és kutatási felhasználási lehetőségeken túl a **KAP hatásainak értékelésére is** alkalmazzák a politikai döntések előkészítői. (BARKASZI et al., 2009)

Az FADN adatai tekinthetők az egyetlen, harmonizált **mikroökonómiai szintű** uniós adatbázisnak, hiszen a könyvviteli szabályok egységesek minden tagállamban, a minta pedig a unió tagállamaiban működő mezőgazdasági vállalkozásokat reprezentatívan képviseli. A meghatározott szempontok szerint kiválasztott adatszolgáltató gazdaságok csatlakozása önkéntes. A gazdaságok könyvelési adataikat biztosítják a rendszer számára, melyeket ezek után anonim módon, az adatvédelmi elveknek megfelelően kezel a rendszer. (GARAY et al., 2007)

A rendszer kizárólag a „kereskedelminek” minősített gazdaságokról gyűjt adatokat. A gazdaság kereskedelminek való minősítéséhez a gazdaságnak egy bizonyos, az **európai méretegységben** (EUME) kifejezett (angolul European Size Unit azaz ESU) méretet meg kell haladnia. A résztvevő adatszolgáltató gazdaságok kiválasztása **véletlenszerű mintavétellel** történik.

Az információs rendszer adatokkal történő feltöltése a tagállamok feladata. A meghatározott szempontok szerint kiválasztott adatszolgáltató gazdaságok önkéntesen csatlakoznak a rendszerhez, s könyvelési adataikat rendelkezésre bocsátják, hogy azokat a továbbiakban statisztikai célokra használják fel. (KESZTHELYI és KOVÁCS, 2004)

A Tesztüzemi Rendszer kialakítása az uniós harmonizáció jegyében 1995-ben kezdődött meg Magyarországon. (KAPRONCZAI, 2003b; KOVÁCS és KESZTHELYI, 1998) Ennek eredménye az FADN Magyarországi alrendszere, az úgynevezett Tesztüzemi Információs Hálózat, ismertebb nevén **tesztüzemi rendszer**, ami a közösségi előírások teljesítésén túl a hazai információs igényeket is kiszolgálja. A felmérés csaknem **kétezer üzem** eredményszemléletű könyvvitele alapján történik, a rendszer az egyéni gazdaságok adatait is a gazdasági társaságokéhoz hasonló struktúrában tartalmazza, tehát az egyéni gazdaságoknak is van mérlegük és eredménykimutatásuk. A minta a 90 ezer magyarországi árutermelő gazdaságot reprezentálja. A magyar tesztüzemi rendszer az üzemszintű adatokon kívül a fontosabb növénytermesztő, állattenyésztő és kertészeti ágazatok adatait is méri.

A rendszer működésének általános szabályait a tagországok szintjén az EU határozza meg, mivel az összehasonlíthatóság érdekében azonos értékelési módszereket kell alkalmazni, valamint az éves beszámoló formai és tartalmi elemeinek is egyezni kell. A használt mutatóknak is ugyanazon jelentéssel kell bírniuk valamennyi tagállamban. Ennek érdekében a rendszer pontosan meghatározott mutatókra, gondosan kimunkált módszerre és többszöri ellenőrzési eljárásra támaszkodik. (KOVÁCS, 2001)

Tesztüzemi adatok információi azok felhasználási területe alapján CSAJBÓK (2009) szerint három csoportba sorolhatók:

- **Naturális és számviteli alapadatok**, amelyeket a gazdálkodók szolgáltatnak a tesztüzemi rendszer számára, a rendszer által megkövetelt, a kettős könyvvitel szabályai szerint rendszerezett formában. A természetes adatok tartalmazzák a termelés volumenét, az alkalmazotti létszámot, a műszaki adottságokat (gépállomány, berendezések) termőföld mennyisége stb. A természetes adatok közé sorolhatóak a rendszerben a pénzügyi-számviteli alapadatok (éves árbevétel, költségek, eredménykimutatás kategóriái, befektetett eszközállomány nagysága, kötelezettségek, saját tőke stb.).
- A gazdaság alapadataiból számított **pénzügyi mutatószámok** (fajlagos költségek, jövedelmezőségi, hatékonysági mutatók, eszközkihasználtság mutatói stb.).
- A harmadik csoportba tartoznak az **üzletági elemzés információi**, amelyek az azonos régiókba tartozó hasonló méretű és tevékenységű vállalatok összehasonlító adatait tartalmazzák.

5.4.3 Az FADN tipológiája

Az FADN módszertani kérdéseit, tipológiáját, az alkalmazott mutatószámokat és azok definícióit az Európai Bizottság az adott évre vonatkozó változásokat aktualizálva adja ki (EUROPEAN COMMISSION, 2007, 2008 és 2010).

A gazdaságok osztályozási rendszere, azaz tipológiája egységes, ennek köszönhetően a gazdaságok homogén csoportjait lehet létrehozni. Az **üzemek osztályozásának** általános kritériumai KACZ (2006) alapján az ökonómiai üzemméret, a tevékenységi irány (üzemtípus, azaz a gazdálkodás típusa), a regionális elhelyezkedés, valamint a cégjogi forma. Ez utóbbi kategória csak a magyarországi tesztüzemi rendszerben érvényes, mivel az EU nem alkalmazza a szervezeti formák, úgymint egyéni gazdaságok, illetve társas vállalkozások közötti megkülönböztetést. Ennek megfelelően az Európai Unióban a gazdaságok osztályozása csak hármastagolásban történik, azaz ökonómiai méretük, tevékenységi típusuk (azaz termelési irányuk), illetve regionális elhelyezkedésük alapján.

A **mezőgazdasági üzem értelmezésére** többféle definíciót lehet a hazai és nemzetközi szakirodalmi forrásokban találni, de ezeket **dolgozatomban** nem kívántam összefoglalni, hanem **kizárólag az FADN módszertana szerint alkalmazott kritériumokat vettem figyelembe. Az EU agrárstatisztikai meghatározásában a gazdaság vagy üzem kifejezés alatt olyan egyéni vagy társas vállalkozás értendő, amely önálló technikai-közgazdasági egység, egységes üzemvezetéssel mezőgazdasági illetve erdészeti termékeket és szolgáltatásokat állít elő.** A gazdaság nem mezőgazdasági terméket is előállíthat, illetve nem-mezőgazdasági jellegű szolgáltatást is nyújthat. Mezőgazdaságilag hasznosítható területe **minimálisan egy hektár** (KAPRONCZAI, 2003b). Fontos továbbá kihangsúlyozni, hogy az FADN nem veszi figyelembe a nem-mezőgazdasági jellegű tevékenységből származó jövedelmet.

Standard fedezeti hozzájárulás

Az ökonómiai üzemméret és a gazdálkodás jövedelemtermelő képességének kifejezésére alkalmazza az FADN rendszer a **standard fedezeti hozzájárulás** (SFH, angolul Standard Gross Margin, SGM) kategóriáját, amit tulajdonképpen egy normatív fedezeti hozzájárulásnak tekinthetünk, ami a bruttó termelési érték és az előállításához szükséges közvetlen változó költségek – tehát a termeléshez közvetlenül felhasznált változó költségek – különbségével egyenlő. (VARGA, 1999) Az SFH ennek megfelelően az egyes növények egy hektár területére, illetve az egyes állatcsoportok egy darabjára számolt termelési érték és a termeléssel közvetlenül kapcsolatba hozható ráfordítások különbözete, három egymást követő év számtani átlaga alapján, egy normatív jellegű, azaz átlagos időjárási és üzemi feltételekre vonatkoztatott fedezeti hozzájárulás kategória. (DORGAI, 2003)

Minden régióban minden növényi és állati termék egységére egy bizonyos SFH érték van rendelve, így a termőhelyi adottságok, az adott régió gazdasági adottságai, termelési szerkezeti tulajdonságai is kifejezésre kerülnek az SFH értékében.

Az SFH értékei két évente kerülnek aktualizálásra. (KOVÁCS és KESZTHELYI, 1998)

Az üzemek összehasonlítása, kategorizálása, és csoportosítása tagországi és közösségi szinten csak a **közvetlen költségek alapján**, azaz a termeléshez közvetlenül kapcsolódó költségek számbavételével lehetséges. A termelőtevékenységek fajlagos SFH értékét a tevékenységek adott üzemi méretével (hektár, db) megszorozva, majd a szorzatokat összegezve, az üzem összes SFH értékét kapjuk. Ez az érték az adott üzem tartós jövedelemtermelő kapacitását fejezi ki a termelőeszköz-ellátottság, a termelési szerkezet és a termőhelyi adottságok függvényében. (VARGA, 1999)

Az EU irányelvei részletesen szabályozzák az SFH értékek kalkulációjának módszereit. Jogszabály rendelkezik arról, hogy a számítást mely ágazatokra, milyen részletezettséggel kell végrehajtani, továbbá pontos definíciót ad, hogy a tagországok számítási módszere egységes legyen. Az egységes szabályozás lehetővé teszi a tagországok közötti összehasonlítást is.

Európai méretegység

A gazdaságok valós méretének meghatározására nem elegendő a naturális mutatók alkalmazása, mint például a földterület nagysága, állatlétszám, vagy akár a munkaerőlétszám. TRACY (1994) szerint a területi nagyság önmagában történő alkalmazása azért sem jó alap a gazdaságok összehasonlításához, mivel a földminőség akár egy kisebb régióon belül is jelentősen eltérő lehet. Az **összehasonlíthatóság és az egységes értékelés** lehetőségének biztosítása miatt vezette be az Unió az **ökonómiai méretet meghatározó, pénzértékben kifejezett mérőszámot: az európai méretegységet** azaz EUME-t. Az üzem összes SFH értékének összegzése után annak minden egyes 1200 euróját egy európai méretegységnek nevezik.

A Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózatban az ökonómiai üzemméret a fő szempont a megfigyelés tárgyát képező üzemek (ún. **gazdaságilag életké-**

pes üzem) kiválasztása során. Az ökonómiai üzemméret alsó határa – azaz a minimális üzemméret – természetesen jelentősen eltér tagországonként. Az FADN kezei között belül kizárólag a minimális üzemméret határát meghaladó üzemek köréből történik a mintavétel. Az üzemméret definiálása úgy történik, hogy bármely típusú mezőgazdasági üzemre alkalmazható legyen. (KOVÁCS, 2001)

A magyar tesztüzemi rendszer a **2 EUME feletti üzemek** megfigyelését végzi. Az ökonómiai üzemméret is aktualizálásra kerül, melynek 2008. évi adatait a 18. táblázat tartalmazza. A feltüntetett ökonómiai méret alatti gazdaságokat az FADN rendszer nem vizsgálja.

18. táblázat: **Az ökonómiai üzemméret alakulása EUME-ben (2008)**

EU-15		Új tagállamok	
Ausztria	8	Bulgária	1
Belgium	16	Ciprus	2
Dánia	8	Csehország	4
Egyesült Királyság	16	Észtország	2
EK (Észak-Írország)	8	Lengyelország	2
Finnország	8	Lettország	2
Franciaország	8	Litvánia	2
Görögország	2	Magyarország	2
Hollandia	16	Málta	8
Írország	2	Románia	1
Luxemburg	8	Szlovákia	8
Németország	16	Szlovénia	2
Olaszország	4		
Portugália	2		
Spanyolország	4		
Svédország	8		

Forrás: <http://ec.europa.eu/agriculture/rica/methodology>

A gazdaságok méret szerinti csoportosítása

A KAP célkitűzéseinek megfelelően az Európai Unió a fejlesztési forrásaival elsősorban olyan gazdálkodó egységeket kíván támogatni, amelyek **hosszú távon is működőképes árutermelő gazdaságok** lehetnek. DORGAI (2003) megfogalmazásában az életképesség (rentábilis méret) a gyakorlatban úgy vetődik fel, hogy hol van az a kritikus pont, illetve mérethatár, amelyet meghaladva a gazdaság már képes az árutermelés rendszerébe integrálódni. Más szóval, kitermel-e annyi jövedelmet, amely legalább egy főfoglalkozású munkaerő eltartásához szükséges.

A 12. táblázatban már ismertettem az ökonómiai üzemméret alakulását – azaz az életképes üzemek alsó határát – az EU régi és új tagállamaiban, EUME-ben kifejezve.

A FADN adatbázishoz adatot szolgáltató üzemekre vonatkozó információk két méretkategória besorolás szerint kutathatók. Az egyik besorolás hat (19. táblázat), a másik pedig tíz (20. táblázat) méretkategóriát különböztet meg, így a két módszer ugyanazt az adatbázist más-más mélységben vizsgálja.

19. táblázat: **Az EU FADN üzemméret szerinti osztályozásának méretkategóriái az ES6 csoportosítás szerint**

Méretkategória	EUME-ben kifejezett méret	Méretkategória elnevezése
1	<4	Nagyon kisméretű
2	4–8	Kisméretű
3	8–16	Közepesen kisméretű
4	16–40	Közepesen nagyméretű
5	40–100	Nagyméretű
6	100<	Nagyon nagyméretű

Forrás: http://ec.europa.eu/agriculture/rica/diffusion_en.cfm#sg alapján saját összeállítás

Az általános csoportosítás szerint 10 méretkategóriáról beszélhetünk (20. táblázat).

20. táblázat: **Az EU FADN üzemméret szerinti osztályozásának méretkategóriái ES10 csoportosítás szerint**

Méretkategória	EUME-ben kifejezett méret	Méretkategória elnevezése
1	< 2	Nagyon kisméretű
2	2 – <4	
3	4 – <6	Kisméretű
4	6 – <8	
5	8 – <12	Közepesen kisméretű
6	12 – <16	
7	16 – <40	Közepesen nagyméretű
8	40 – <100	Nagyméretű
9	100 – <250	Nagyon nagyméretű
10	>= 250	

Forrás: http://ec.europa.eu/agriculture/rica/diffusion_en.cfm#sg alapján saját összeállítás

Természetesen számos tagállamban található a legalsó méretkategóriánál is kisebb méretű működő gazdaságok, amelyek e tipológia szerint **nem tartoznak az ökonómiaileg életképesnek** minősített kategóriába. Ennek kritikáját KAPRONCZAI

(2003b) is megfogalmazta. Számításai szerint a magyarországi Tesztüzemi Rendszer kialakításának idején az összes SFH érték mintegy 77%-át előállító üzemek kerülhettek csak be a rendszerbe, az elvárt 90% helyett. Ennek oka a magyarországi agrárstruktúra, amelyben nagyszámú, igen csekély gazdasági súlyú kisüzem található. Azonban – egyetértve Kovács (2001) véleményével – reálisnak tartja a 2 EUME alsó mérethatárt, mert ha ez tovább csökkenne, akkor túl nagy számban kerülnének megfigyelésre a hosszabb távon életképtelen kisgazdaságok.

Gazdaságtípusok (termelési irány) szerinti csoportosítás

Az FADN rendszerén belül nem beszélhetünk ágazatokról, csak **üzem típusokról** (farm types) ami a fő tevékenységi kört (**tevékenységi irányt**) veszi figyelembe. Néhány országban (például Lengyelországban és Magyarországon is) elérhetőek az ágazati adatok is a helyi tesztüzemi rendszer adatfeldolgozásának köszönhetően.

A jelenlegi gazdaságtipológiát 1985-ben vezették be. PESTI (2009) véleménye szerint azonban az eddig használatos kategóriák napjainkban változtatásra szorulnak, elsősorban a termeléstől függetlenített támogatások bevezetése, illetve a multifunkcionális mezőgazdasághoz köthető egyéb tevékenységek miatt.

Az általános csoportosítás szerint az üzem típusoknak a tevékenységi irány szerinti felosztása a következőképpen történik:

- a **szpecializálódott üzemek** közé sorolják a szántóföldi növénytermesztő (1), kertészeti termelő (2), ültetvényes (3), tömegtakarmányt fogyasztó állatokat tartó (4) és abraktakarmányt fogyasztó állatokat tartó üzemeket (5);
- **nem szpecializálódott** üzemek közé tartoznak a vegyes állattenyésztő (6), vegyes növénytermesztő (7) és a kombinált növénytermesztő és állattenyésztő üzemek (8);
- az utolsó típusba tartoznak az **egyéb**, máshová be nem sorolható üzemek (9). (FADN, 1989)

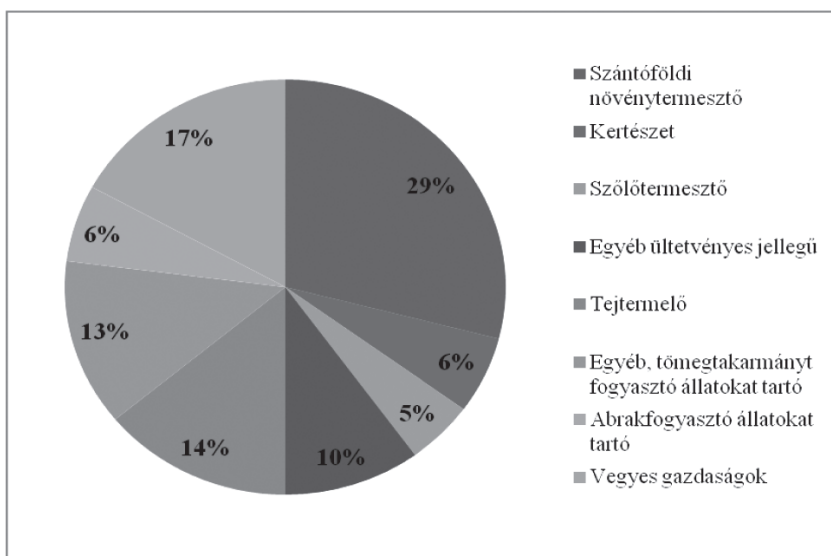
A tevékenységek (üzem típusok) szerinti bontás kevésbé részletes (TF 8) és részletes (TF 14) rendszerezés szerint is elérhető. A nyolc típust tartalmazó csoportosítás (21. táblázat) KESZTHELYI és TÓTH (2007) megfogalmazása alapján a növénytermesztésen belül a szántóföldi növénytermesztés, kertészet, szőlészet, egyéb ültetvényes termesztés kategóriákat, az állattenyésztés terén a tejtermelő, tömegtakarmányt fogyasztó állatokat tartó (húsmarha-, juh- és kecsketartás), abrakfogyasztó állatokat tartó (sertés, baromfi) üzem típusokat, valamint vegyes típusú üzemeket különbözteti meg.

A 12. ábra mutatja az FADN rendszerében résztvevő gazdaságok üzem típus szerinti összetételét az EU 25 tagállamára vonatkozóan. A gazdaságok üzem típus szerinti összetétele jól reprezentálja az EU mezőgazdaságának ágazattípusok szerinti összetételét. (HANSEN et al., 2009)

21. táblázat: Üzem típusok a termelési irány szerint (Types of Farming)

TF 8 csoportosítás 2003/369 EC határozat alapján	
1	Szántóföldi növénytermesztő
2	Kertészet
3	Szőlőtermesztő
4	Egyéb ültetvényes
5	Tejtermelő
6	Egyéb, tömegtakarmányt fogyasztó állatokat tartó
7	Abraktakarmányt fogyasztó állatokat tartó
8	Vegyes gazdaságok

Forrás: http://ec.europa.eu/agriculture/rica/diffusion_en.cfm#sg

12. ábra: Az FADN gazdaságainak üzem típus szerinti összetétele (2005)

Forrás: HANSEN et al. (2009) alapján.

5.4.4 Az FADN számviteli szabályai

Az FADN rendszerén belül – elsősorban az egységesítés miatt – a számviteli szabályok eltérnek a különböző tagállamok saját nemzeti számviteli szabályaitól. A Tesztüzemi Rendszerben az éves beszámoló mérlegből, eredménykimutatásból, és egyéb pénzügyi mutatókból áll. (CSAJBÓK, 2006)

A Tesztüzemi Rendszer – mint már korábban említésre került – kizárólag a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódóan gyűjt adatokat. A gazdálkodáson

kívüli egyéb tevékenységek, illetve vagyon és jövedelem kívül esik az adatszolgáltatás körén.

A pénzügyi számviteltől eltérően a mérleg a Tesztüzemi Rendszerben csak néhány elemet tartalmaz, ezeket a kategóriákat foglaltam össze a 22. táblázatban.

Mivel az EU tagállamokban – elsősorban a régi, EU-15 tagállamokban – főleg a családi gazdaságok foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel, így a saját tőke fogalmát esetükben nehéz lenne értelmezni. Emiatt a mérleg a **nettó vagyon** kategóriát alkalmazza. (CSAJBÓK, 2006)

22. táblázat: **A FADN rendszerben előírt mérleg és annak tartalmi elemei**

Megnevezés		Tartalom
ESZKÖZÖK		
Befektetett eszközök	<ul style="list-style-type: none"> – Mezőgazdasági földterület, épületek és a hozzá kapcsolódó jogok – Erdőterület – Gépek, berendezések – Tenyészállatok 	földterület, ültetvények, épületek, kvóták, földhöz kapcsolódó jogok; álló fa értéke; minden 100 euro beszerzési értékű gép
Forgóeszközök	<ul style="list-style-type: none"> – Készletek – Nem tenyészállatok – Egyéb forgótőke 	növényi és állati késztermékek; befejezetlen termelés, rövid lejáratú követelések, készpénz, bankszámlapénz
KÖTELEZETTSÉGEK		
Közép- és hosszú lejáratú kötelezettségek		egy évnél rövidebb lejáratú
Rövid lejáratú kötelezettségek		egy évnél hosszabb lejáratú
NETTÓ VAGYON	= Összes eszköz – Kötelezettségek	

Forrás: EURÓPAI BIZOTTSÁG (2001) alapján saját szerkesztés

Az FADN rendszerében a **mezőgazdasági üzemek jövedelmének** kiszámítása alapja a **tesztüzemi eredménykimutatás**, amely DÉKÁN (2006) szerint a bevételek és a költségek meghatározott rendszer szerint történő összevetésével 3 kategóriát különböztet meg:

- bruttó gazdálkodói jövedelem vagy bruttó hozzáadott érték,
- nettó hozzáadott érték,
- gazdálkodói jövedelem.

A fenti mutatók számítását a 23. táblázatban mutatom be.

A **bruttó termelési érték a késztermékek típusa szerint** került csoportosításra, azaz növények, növényi termékek, állati termékek és egyéb bevételek kategóriákban. Az egyéb bevétel kategóriájába tartoznak például az erdészeti termékek, a művelésre alkalmas állapotú földterület, a turizmusból származó bevétel valamint a saját előállítású befektetett eszközök értéke. (CSAJBÓK, 2006)

23. táblázat: Az EU szabályozás által előírt eredménykimutatás

+	Bruttó termelési érték
+	Termelési- és költségtámogatás
–	Közbenső felhasználás (Közvetlen költségek és rezsiköltségek)
–	Adók és ÁFA egyenleg
=	Bruttó hozzáadott érték vagy Bruttó gazdálkodói jövedelem
–	Értékcsökkenés
=	Nettó hozzáadott érték
+	Beruházási segély és támogatás
–	Külső tényezők (fizetett munkabér, bérleti díj, kamat)
=	Gazdálkodói jövedelem

Forrás: CSAJUBÓK (2009) alapján saját szerkesztés.

Az **üzemi jövedelem** (euro/ha) levezetése az FADN elveknek megfelelően a hazai viszonylatban KOVÁCS és UDOVECZ (2003) szerint a következő metódus alapján történik:

Bruttó termelési érték

- Folyó termelő felhasználás
- Értékcsökkenés
- + Folyó támogatások és adók egyenlege

= Nettó hozzáadott érték

- Idegen erőforrások költségei
- + Beruházási támogatások és adók egyenlege

= Üzemi jövedelem

+ Bér- és társadalombiztosítási költségek

Üzemi bruttó jövedelem

A jövedelem számítása során a rendszer a bruttó termelési értékből a folyó termelő felhasználást és az értékcsökkenési leírást levonva, a folyó támogatások és az adók egyenlegével korrigálva határozza meg a **nettó hozzáadott értéket**. Az idegen erőforrások költségeiként az idegen munkaerő bér- és társadalombiztosítási költsége, valamint a föld és az épület bérleti díjai, a kölcsöntőke után fizetett kamatok kerülnek kimutatásra. A költségek között nem kerül levonásra sem a családi munkaerő bérköltsége, sem a családi tulajdonban levő föld és tőke költsége, ezért a mutató csak fenntartásokkal alkalmas családi és társas vállalkozások összehasonlítására.

KOVÁCS és UDOVECZ (2003) azt is kihangsúlyozzák, hogy az üzemi jövedelem mutatója nem igazán alkalmas Magyarország és az EU tagországok közötti összehasonlításra, elsősorban az eltérő tulajdon- és munkajogi felfogás miatt. Az eredmény levezetését bemutató ábrában éppen emiatt került feltüntetésre a realitásokat jobban tükröző **üzemi bruttó jövedelem**, mely az üzemi jövedelem mutatójának korrigálása céljából **az alkalmazotti bér- és társadalombiztosítási költségeket nem vonja le**. Az üzemi bruttó jövedelem mutatója az EU-FADN rendszerében nem használatos, csak a pontosabb jövedelem-összehasonlítást szolgálja.

6. Mezőgazdasági vállalkozások nemzetközi összehasonlító vizsgálata

6.1 A Visegrádi országok

A visegrádi országok, **visegrádi négyek** vagy V4 országok néven ismert négy ország (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) részint közös történelmük, földrajzi helyzetük, részint hasonló társadalmi tulajdonságaik miatt igen sok hasonlóságot mutat, napjainkban pedig az Európai Unióba történt együttes belépésük kapcsolja össze őket. (NYIKOS, 2003)

A korábban a szocialista blokkhoz tartozó országok vezetői (Václav Havel, a Csehszlovák Köztársaság köztársasági elnöke, Lech Walesa, a Lengyel Köztársaság elnöke és Antall József, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke) 1991. február 15-én írták alá az együttműködésre vonatkozó **Visegrádi Nyilatkozatot**. Az együttműködés létrejöttének különleges aktualitását adta a közös történelem egy eseménye, az 1335 novemberében létrejött visegrádi királytalálkozó, ahol Károly Róbert magyar király kezdeményezésére III. Kázmér lengyel és Luxemburgi János cseh király politikai nézeteltéréseik megszüntetése mellett kereskedelmi és gazdaságpolitikai együttműködést kötöttek. (KRISTÓ és MAKK, 1988)

Az 1991-es deklaráció céljai között szerepelt a szocialista rendszer maradványainak felszámolása, a demokrácia védelme és a három ország összefogása a gazdasági előrehaladásban, valamint az európai integrációkhoz való csatlakozás előremozdításában.

Az Európai Unió már 1990-ben felvette a kapcsolatot a három kelet-közép-európai országgal és 1991. december 16-én aláírták a társulási megállapodásokat. (IZIKNÉ és PALÁNKAI, 1988) 1993-ban Csehszlovákia szétválásával négytagúvá vált a Visegrádi Együttműködés.

Az együttműködés országai jó kapcsolatot ápoltak a szomszédos államokkal, ami BALÁZS (1996) szerint az európai integráció folyamatára jó hatással volt. A V4 országok együttműködése a 90-es évek politikai vitáinak következtében meglazult, de a az uniós csatlakozás után új szakaszt hozott a négy ország életében. KÉGLER (2003) véleménye szerint a Visegrádi Együttműködés tehát egy fontos **politikai integrációt** jelent az Európai Unión belül, melynek tagjai egyszerre **partnerek és versenyársak** a gazdasági élet minden szegmensén terén. A négy ország egyszerre váltott a központosított rendszerről a piacgazdaságra, hasonló módon történt meg a politikai változás és az azt követő gazdasági átalakulás, amely természetesen az agrárgazdaságban is jelentős változásokat hozott. A visegrádi országok egyszerre váltak az Európai Unió tagjává is 2004-ben.

Kutatásom során azért kívántam a nemzetközi összehasonlítást is elvégezni, mivel a magyar agrárvállalkozások versenyképességét nem lehet pusztán abszolút módon értékelni. Fontos értékelést készíteni arról is, hogy milyen az agrárpiacainkon jelenlévő, illetve oda termelő hozzánk hasonló struktúrájú országok üzemeinek hatékonysága, hogyan hasznosították a beérkező támogatásokat, tudtak-e, illetve milyen mértékben tudtak felzárkózni a nyugat-európai tagállamokhoz a csatlakozás óta eltelt több mint fél évtizedben. Célszerűnek tartottam leszűkíteni a vizsgálatot a velünk együtt csatlakozott országok közül kizárólag a V4 országokra, a már korábban ismertetett történelmi és gazdasági indokok alapján. A vizsgálat célja tehát annak a feltárása volt, hogy milyen hasonló tendenciák figyelhetők meg, milyen kapcsolódási pontok találhatók e négy ország mezőgazdasági vállalkozásait vizsgálva, milyen fejlődés tapasztalható, sikerült-e kihasználni az EU csatlakozás adta lehetőségeket az országok agrárvállalkozásainak.

A négy ország agrárgazdaságában sok hasonló jellemvonást találhatók. A V4 országokban a mezőgazdasági terület és a foglalkoztatottak aránya magasabb, mint az EU régi tagállamaiban, azonban a hatékonyság messze elmarad attól.

Sok hasonlóság ered a korábbi szocialista rendszerből, amely mind a négy országban hosszú évtizedekig működött. A rendszerváltás és az azt követő gazdasági átalakulás az addig jól működő szövetkezeti vagy állami tulajdonú gazdaságok rendszerét felborította. A kelet-európai piac összeomlása, az addig kötelező érvényű tervrendszerek megbomlása alapjaiban változtatta meg az agrárágazat kapcsolatrendszerét. A politikai változások természetesen nemzeti ellentéteket is előhoztak, ami szintén nem javított a gazdasági kapcsolatokon.

Az új tulajdonosok tőkehiány és lehetőségek hiányában a régi, addig használt termelőeszközöket vették meg, vagy vették bérbe, ami nem javított a hatékonyságon, egyrészt az eszközök használt volta miatt, másrészt a nem megfelelő kapacitás miatt. A tulajdonviszonyok egyedül Lengyelországban nem változtak jelentősen, hiszen ott a kommunista államhatalom alatt is működtek a családi munkaerőt használó gazdaságok.

További problémát jelentett a tulajdonviszonyok rendezetlensége, valamint a szabad verseny bevezetésével azonnal megjelent külföldi vállalkozások egyeduralma (ez különösen sok problémát okozott és okoz ma is Magyarországon, az élelmiszeriparban).

6.1.1 Csehország

A volt szocialista országok közül Csehország gazdasága tűnt a **legstabilabbnak** a csatlakozást megelőző évtizedben, ennek oka elsősorban a többi V4 országhoz képest fejlettebb ipar, illetve a jó német kapcsolatok eredménye.

Csehország főbb mezőgazdasági adatait az 10.5. fejezet 1. mellékletében foglaltam össze. A **2007. évi mezőgazdasági üzemszerkezeti összeírás**kor (Farm Structure Survey) 39 400 db gazdaságot regisztráltak, amely a 2005. évi összeíráshoz viszonyítva 7%-os csökkenést jelent. Ebből 25 900 (66%) érte el a minimum egy EUME nagyságot. Ezen üzemek közel 3,5 millió hektárt műveltek meg, ami átlagosan 135 hektárt jelent, ami jelentős visszalépést mutat a 2003-as 143,8 hektár-

ros átlagos mérethez képest. Az egy EUME-nél nagyobb gazdaságok közel 60%-a húsz hektárnál kisebb területen gazdálkodott. A húsz és ötven közötti, valamint a száz hektár fölötti gazdaságok részaránya közel azonos volt (17%, illetve 16,6%). A mezőgazdasági üzemek közel egyharmada nem foglalkozott állattenyésztéssel, ugyanakkor a 0 és 50 nagyállat egységnyi (NE) állatállománnyal rendelkező gazdaságok az összes gazdaság közel 60%-át tették ki. A termelők közel 90%-a egyéni gazdaságként működött, ugyanakkor a 100 hektárnál, vagy 100 nagyállat egységnél nagyobb gazdaságok esetén egyéb üzemi forma is előtérbe került, elsősorban az állattenyésztési ágazatokra jellemző módon. A gazdaságok 19%-a elsősorban gabonafélék, olajosmagvúak, fehérjenövények termesztésével foglalkozott, míg 14,5%-a általános szántóföldi növénytermesztésből élt.

A termelők 13,3%-a szántóföldi növénytermesztés és gyepre alapozott állattartás kombinációját alkalmazta. 7,6%-a húsmarhatartással, míg 7,5%-a vegyes növénytermesztéssel foglalkozott. Ez a 2005. évhez képest szerkezeti átalakulást mutat, mivel 2005-ben a húsmarhatartás nem szerepelt az öt legfontosabb termelési irány között, a szőlőművelés viszont kiszorult ezek közül. A vizsgált egy EUME feletti gazdaságok átlagos birtokmérete 134,6 hektár volt. A 20 hektárnál kisebb termelők átlagosan 6 hektárt műveltek meg 2007-ben. A 100 hektárnál nagyobb üzemek viszont átlagosan közel 730 hektárnyi területen gazdálkodtak. Azok a mezőgazdasági üzemek, amelyek nem foglalkoztak számottevő állattenyésztéssel átlagosan 70 hektárnyi föld művelését végezték. A 100 nagyállat egységnél nagyobb állatállománnyal rendelkező gazdaságok átlagos birtokmérete meghaladta az ezer hektárt.

A nagyméretű állattenyésztő gazdaságok túlnyomórészt jogi személyiséggel rendelkező vállalkozásként működtek. A teljes állatállománynak majdnem 90 százaléka a 100 nagyállat egységnél nagyobb gazdaságokban volt, 71 százaléukat 100 hektárnál nagyobb területtel rendelkező üzemben tartották. A szarvasmarhatartás (mind húsmarha mind tejtermelés) esetében a nagygazdaságokban található az állatok igen nagy aránya. A kisebb gazdaságok szerepe csak a baromfi – elsősorban a broilerhizlalás – valamint a kecske és nyúltartás valamint a méhészet esetében emelhető ki. A sertésenyésztő ágazatban a 20 hektár alatti és a 100 hektár fölötti területtel rendelkező gazdaságok is jelentős szerepet töltenek be.

A négy ország SWOT analízise a csatlakozás időpontjában készült, így az uniós tagállammá válásuk időpontjának helyzetét, mint kiindulási alaphelyzetet lehet tekinteni. A 13. ábrán a cseh mezőgazdaság elemzése látható.

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> - A birtokszerkezet átalakításra került a méret-hatékonyság alapján - Magas szakértelmű, kereskedelem-orientált gazdaságok - A kormányzati célokhoz való pozitív hozzáállás (piaci és nem-piaci célok egyaránt) - A termelési szerkezetet a piachoz igazították 	<ul style="list-style-type: none"> - Gyenge pénzügyi helyzet, átmeneti fizetésképtelenség, ami kormányzati megoldásra vár - Társadalmi tőke hiánya nehezíti teszi a piac koordinálását - Szakképzett munkaerő hiánya - Hitelhez való hozzáférés nehézségei, banki feltételek tisztázatlansága - Földbérleti rendszer nem alakult még ki
Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> - Modernizáció és a pénzügyi helyzet javulása várható - Minőségi termékek és biotermékek előállítására irányuló törekvés elmozdulás - A nem anyagi jellegű értékek előtérbe helyezése: tájkép, biodiverzitás menedzsmentje - Nem mezőgazdasági termelés előtérbe helyezése pl. vidéki szolgáltatások, turizmus fejlesztése regionális tervezési módszerekkel 	<ul style="list-style-type: none"> - Az élelmiszeripar összeomlása - A társadalom passzív hozzáállása a nem anyagi jellegű értékekhez, a vidék attrakciójához, környezeti értékekhez stb. - Közösségi hozzáállás és finanszírozás hiánya

13. ábra: SWOT analízis – Csehország

Forrás: IAMO (2004) alapján saját összeállítás

6.1.2 Lengyelország

Lengyelország mezőgazdasága **speciális helyzetben volt a szocialista rendszerben** is, hiszen itt **fennmaradt a tradicionális birtokstruktúra**. Természetesen ez abban az időben is okozott strukturális problémákat, például a feleslegesen nagy létszámú munkaerő, a kisméretű, így csak gazdaságtalanul működtethető gazdaságok és az elégtelen, gyakran hiányzó befektetések okozta terheket. Az agrárium szerepe elsődleges Lengyelországban, valamint a családi gazdálkodás itt is tradicionálisnak mondható, mint az EU korábbi tagállamaiban.

Lengyelország adatainak elemzésekor – a speciális lengyel birtokstruktúra miatt – az előzőektől **eltérő méretkategóriákat** határoztak meg.

2005. év júniusában a mezőgazdasági üzemszerkezeti összeíráskor 2,4 millió gazdaságot regisztráltak, ami 3,5% csökkenést mutat 2005-höz viszonyítva. Ez a csökkenés a legkisebb méretű gazdaságok csökkenéséből származik, amelyek nem felelnek meg az SPS rendszer kritériumainak. A 2 hektárnál kisebb területtel rendelkező gazdaságok száma 12%-kal csökkent 2005 óta, jelenleg mintegy 74 ezer ilyen kisgazdaság működik Lengyelországban. 2007-ben 1,13 millió mezőgazdasági üzem érte el a minimum 1 EUME méretet, ami a 2005. évi értékénél körülbelül 300 ezer gazdasággal többet jelent. A gazdaságok közel 1,7 millió éves munkaegységet jelentettek és összesen 13,9 millió hektáron gazdálkodtak, ami 12,3 hektár átlagos

birtokméretet jelentett. Ez a 2002-es (12,2 ha) és a 2005-ös évhez (12,1 ha) képest javulást jelent. Az állatlétszám – elsősorban a szarvasmarha állomány növekedése miatt – 6%-kal nőtt 2005-höz képest, jelenleg 10,7 millió nagyállat egységet jelent.

A közel 1,13 millió gazdaság 29%-a egy éves munkaegységnél kevesebbet képvisel, 35 százalékuk 5 hektárnál kisebb területen gazdálkodik és csupán 2% rendelkezik 50 hektárnál nagyobb földterülettel. A gazdaságok 20 % csupán önellátásra termel. Lengyelországban 32%-ot képvisel a családi munkaerő, ami 3%-os növekedést jelent 2005-höz képest, és továbbra is növekedést mutat. A mezőgazdaságilag művelt terület 77%-a egyéni gazdálkodók tulajdonában van, a 20 hektár alatti birtokok esetében ez az arány több, mint 90%. A tejtermelő ágazat tehénállományának 80%-a és a sertésállomány több, mint fele 50 nagyállat egységnél kisebb gazdaságokban található.

A mezőgazdasági terület 53%-a, valamint az állatállomány 56%-a 20 hektárnál kisebb gazdaságokhoz tartozott. A gazdaságok több mint fele 5 és 20 hektár közötti területtel rendelkezik, és mintegy két százalékuk termel 100 hektárnál nagyobb területen. A termelők körülbelül 35% százaléka kevesebb, mint 5 hektárt művelt meg 2007-ben, ez csökkenést mutat 2005-höz képest. A termelők 18%-a nem is foglalkozik számottevő állattenyésztéssel, míg 45%-uk kevesebb, mint 5 nagyállat egységnek megfelelő állatot tart. Az 50 hektárnál kisebb termelők 100 százaléka egyéni gazdálkodó, az 50 hektár alatti üzemekre is közel 100%-os arányuk jellemző. Az 50 hektárnál nagyobb üzemeknek is közel 90%-a egyéni gazdaság, bár itt már más üzemi forma is megjelent.

A gazdaságok 17%-a foglalkozik egyszerre szántóföldi növénytermesztéssel és legeltetési állattartással is, 13%-a vegyes növénytermesztéssel, míg 7,5%-a állattartással, főleg abrakfogyasztó állatállomány mellett (ez utóbbi ágazat visszaesést mutat a 2005. évhez képest). 9%-a termeszt különféle növényeket és tart különféle állatokat vegyesen.

A 14. ábra a lengyel mezőgazdaság SWOT elemzését ismerteti.

Lengyelországban az egy EUME-t meghaladó gazdaságok átlagos birtokmérete 12,3 hektár, 2005-höz viszonyítva enyhén emelkedett. Az öt hektárnál kisebb üzemek háromhektáros átlagterületen termeltek, míg az ötvenhektárosok mintegy 160 hektáron. A teljes mezőgazdasági terület 52%-a a 20 hektárnál kisebb gazdaságokban szerepel.

Állatállománnyal nem rendelkező termelők átlagosan 14,3 hektáron gazdálkodnak, míg az 50 nagyállat egységnél nagyobb állatállomány mellett átlagosan 83,3 hektár művelt területet regisztráltak, ami jelentősen csökkent a 2 évvel ezelőtti közel 93 hektáros területükhöz képest. Az összes állat 43%-az 5 és 20 hektár közötti mérettel rendelkező gazdaságcsoportban volt 2007-ben. Az 5 hektár alatti és az 50 hektár feletti gazdaságok állatállományon belüli részaránya hasonló nagyságrendű volt. Ez az arány azonban úgy is megközelíthető, hogy Lengyelországban az állatállomány több mint fele (56%) a 20 hektár alatti gazdaságokban található. Az állatállomány több mint felét az 5 és 50 nagyállat egység közötti gazdálkodóknál tartották számon. Elmondható tehát, hogy Lengyelországban az állattenyésztésen belül a közepes gazdaságok szerepe igen jelentős. Ez különösen igaz a szarvasmarha és a sertés esetében. A baromfiágazatban a legnagyobb állattenyésztő gazdaságok legfontosabbak, amelyek kis termőterülettel rendelkeztek.

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> – Viszonylag alacsony munkabér – Alacsony ráfordításszint a termelésben, főleg vegyes gazdálkodást folytató üzemek, kisebb érzékenységgel – A mezőgazdasági termelés bővíthető – Fejlett, exportképes zöldség és gyümölcs-ágazat – Gazdag biodiverzitás, amely jó alapot ad a fenntartható, környezetbarát gazdálkodási rendszerek kialakítására 	<ul style="list-style-type: none"> – Alacsony munkatermelékenység, rejtett munkanélküliség – Strukturális problémák a főleg kisméretű gazdaságok, nagyszámú foglalkoztatott, alacsony munkatermelékenység és jelentős alulfoglalkoztatottság miatt – Rossz minőségű talajok, hegyvidéki területek – Átlagos szintű, nem megfelelő minőségű agrártermékek – Tőkeszerkezet romlása – Fejletlen tárolási kapacitás
Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> – Felzárkózás lehetősége a fejlett technológiák alkalmazásával, minőség és hatékonyságbeli fejlődéssel – A gazdaságok strukturális problémáinak valamint a technológia fejlesztésének a javításával hatékonyabb munkatermelékenység elérése – Fenntartható termelési rendszerek bevezetésével javítható az élelmiszerminőség és biztonság – KAP intézkedések segítségével stabilabb agrárpiacok létrejötte 	<ul style="list-style-type: none"> – Alacsony gazdasági növekedési ráta, magas munkanélküliség, limitált lehetőségek a szerkezetváltásban – Ellenérzés a változtatások iránt a gazdátársadalomban – Emelkedő bérköltségek megszüntethetik a legnagyobb versenyelőnyt – EU támogatások alacsony szintű felhasználása – Környezeti és állatjóléti követelményeknek való nehéz megfelelés

14. ábra: SWOT analízis – Lengyelország

Forrás: IAMO (2004) alapján saját összeállítás

Az összes 1 EUME feletti gazdaság 78%-a 1 és 8 EUME közötti méretkategóriába került. Az 5 hektárnál kisebb gazdaságok 96%-a, míg az 5 és 20 hektár közötti termelők 80%-a tartozott ugyanebbe a kategóriába. A 20 és 50 hektár közötti termelőegységek több mint 40%-a 8–16, valamint a 16–40 EUME-s kategóriába sorolható. Az állattenyésztéssel nem, vagy csak kismértékben foglalkozó gazdaságok több mint 80%-a 8 EUME alatti mérettel rendelkezett. Az 50 nagyállat egységénél nagyobb állatállománnyal foglalkozó termelők, pedig nagyságrendileg hasonló arányban helyezkedtek el a 16–40 és a 40–100 EUME közötti méretkategóriában.

A mezőgazdasági terület fele kedvezőtlen adottságú, elsősorban hegyvidéki területen fekszik. Amíg 2005-ben az egy EUME-nél nagyobb gazdaságok 24,5%-a csak saját fogyasztásra termeltek, addig ez az arány az egy EUME alattiaknál 75,5% volt. **A lengyel mezőgazdaság főbb adatait a 10.5. fejezet 2. mellékletében foglaltam össze.**

6.1.3 Magyarország

2007-ben a mezőgazdasági üzemszerkezeti összeírásakor a magyar mezőgazdasági vállalkozások együtöde érte csak el az 1 EUME-nak megfelelő ökonómiai üzemméretet. A 2005. évi összeíráshoz képest ez mintegy 10%-os csökkenést jelent. Ezek a gazdaságok összesen 4,05 millió hektár területet művelnek meg, amely a magyarországi mezőgazdasági művelés alá tartozó terület 95%-át jelenti. Az átlagos méret nagyság közel 29 ha, 2005. évi 26 hektárhoz képest, ami javulást mutat. A gazdaságok összesen 209 ezer éves munkaerőegységet használtak fel a termelés során, ami ugyanennyi teljes munkaidejű foglalkoztatottat jelent. A mezőgazdasági terület 85%-a szántó, amiből a növénytermesztési ágazatok túlsúlyára lehet következtetni.

2007-ben 2,1 millió nagyállat egység volt az állatállomány nagysága, ez enyhe, 1%-os csökkenést mutat a két évvel korábbi adathoz képest.

A közel 141 ezer gazdaság 58%-a kevesebb, mint 1 ÉME-t (éves munkaerőegységet) használt fel, 31% kevesebb, mint 20 hektáron gazdálkodott. 55%-uk elsősorban saját felhasználásra termelt. A magyar mezőgazdasági üzemek 55%-a specializálódott növénytermesztésre, ezen belül 26%-os a gabona, olajnövény és fehérjenövények termesztésének aránya. A családi munkaerő felhasználásának aránya 58%-ot képvisel az összes munkaerőhöz viszonyítva.

A mezőgazdasági üzemek majdnem 30% nem foglalkozott állattenyésztéssel, ugyanakkor a 0 és 5 nagyállat egységnyi állatállománnyal rendelkező termelők az összes gazdaság majdnem 70%-át tették ki. Ez igen nagy, közel 20-os növekedést mutat 2005 óta. Az 50-100 nagyállat egységet tartó gazdaságok nagyon visszaszorultak, és a 100 fölötti egységek szerepe sem jelentős. Elmondható, hogy Magyarországon az állattenyésztő ágazatban a kisméretű telepek jelentősége nagyobb, noha az állomány zöme a nagy telepeken található.

A gazdálkodók közel 96%-a egyéni gazdaság, ugyanakkor a 50 hektárnál, vagy 50 nagyállat egységnél nagyobb termelőknél egyéb üzemi forma került előtérbe. Ez különösen a 100 hektár vagy 100 nagyállat egységnél nagyobb üzemekre jellemző. Az egy EUME feletti gazdaságok több, mint 26%-a elsősorban gabonafélék, olajosmagvúak és fehérjenövények termesztésével foglalkozott, míg 12%-a vegyes növénytermesztésből élt. A termelők 11%-a különféle növények termesztését és különféle állatok tartását végezte vegyesen. Az üzemek 8%-a általános szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozott. Szőlőművelést a termelők 7,6%-a folytatott.

A vizsgált 1 EUME feletti gazdaságok átlagos birtokmérete 28,8 hektár volt. A 20 hektárnál kisebb termelők átlagosan 4,5 hektárt műveltek meg 2007-ben. A 100 hektárnál nagyobb üzemek viszont átlagosan több mint 600 hektárnyi területen gazdálkodtak. Azok a mezőgazdasági üzemek, amelyek nem foglalkoztak számottevő állattenyésztéssel átlagosan 40,8 hektárnyi föld művelését végezték. A 100 nagyállat egységnél nagyobb állatállománnyal rendelkező gazdaságok átlagos birtokmérete 600 hektár volt. A nagyméretű gazdaságok átlagos mérete jelentősen növekedett – közel másfélszeresére – 2005 óta. Ezen gazdaságok több mint fele jogi személyiséggel rendelkező üzem volt.

A teljes állatállománynak több mint 3/4-ét az 50 nagyállat egységnél nagyobb gazdaságokban tartották 2007-ben is. Az állatállomány majdnem felét olyan üzemben tartották, ahol több mint ötven hektáron gazdálkodtak. Ugyanakkor a 20 hektárnál kisebb területtel rendelkező termelőegységek szerepe igen magas a sertéságazatban, ahol a teljes állomány több mint egyharmada található, és a baromfiágazatban, ahol a teljes baromfiállomány 70%-át tartják.

Az egy EUME feletti gazdaságok közel 80%-a 1–8 EUME közötti mérettel rendelkezik. Az ötven hektárnál nagyobb területen termelő gazdaságok legnagyobb hányada, 40%-a 16 és 40 EUME közötti méretkategóriába tartozott 2007-ben. A csak növénytermesztéssel foglalkozó termelők 90%-a a legkisebb méretkategóriába sorolható. **Magyarország adatait a 10.5. fejezet 3. mellékletének táblázata** foglalja össze.

A magyar mezőgazdaság SWOT elemzését a 15. ábra ismerteti.

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> – Nagyméretű gazdaságok viszonylag nagy aránya – Felgyorsuló trend a koncentráció felé az egyéni gazdaságok esetén – A termék-mix viszonylagos rugalmassága – Viszonylag alacsony termelési költségek, alacsony ráfordítás árak – Alacsony környezeti terhelés (műtrágya, növényvédőszer) – GMO mentesség – Kiváló természeti adottságok 	<ul style="list-style-type: none"> – Nem stabil birtokszerkezet – Fekete gazdaság jelenléte – Alacsony tőkeellátottság – Alacsony tulajdonosi hányad a feldolgozóiparban és kereskedelemben – Földbirtokosok túl magas száma – Fejletlen földpiac és földbérleti rendszer – Termelői együttműködés hiánya – Információhiány – Tárolókapacitás hiánya
Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> – EU csatlakozás után szélesebbé váló piac – Növekvő belső szükségletek – Termelői együttműködések kialakítása – Munkaigényes ágazatok fejlesztésének lehetősége (kisméretű, specializált gazdaságok) – Biogazdálkodás – Stabilabb, kiszámíthatóbb agrárpolitika 	<ul style="list-style-type: none"> – Intézményrendszer átvételének nehézségei – Pénzügyi befektetők megjelenése a földpiacon – A hazai piacon piacvesztés lehetősége – Információhiány – EU támogatások alacsony szintű felhasználása – Gabonaintervenció csökkenése

15. ábra: SWOT analízis – Magyarország

Forrás: IAMO (2004) alapján saját összeállítás

6.1.4 Szlovákia

Szlovákia jelentős fejlődést ért el az ország gazdaságának stabilizálása és a strukturális reformok terén. Az ország teljesítménye – a főbb exportpiacok válsága ellenére – felülmúlta a várakozásokat, és az ország elsőként csatlakozhatott az euro

zónához, 2009-ben. A belső fogyasztás erősödése a reáljövedelmek emelkedésének és az exportnövekedésnek köszönhető, ami elősegítette a belső termelés hatékonyabbá válását.

A 2007. évi Farm Structure Survey során 69 ezer mezőgazdasági vállalkozást regisztráltak Szlovákiában, amelynek 23%-a elérte a minimum egy EUME mértékét, ez 16 ezer gazdaságot jelent, ami jelentős előrelépés a két évvel azelőtti 13 ezer gazdaság után. Ezek a gazdaságok mintegy 1,9 millió hektár mezőgazdasági területen gazdálkodnak, ami a szlovák mezőgazdasági terület 98%-át képviseli. Az átlagos üzemméret 119 hektár, ami igen jelentős csökkenés a 2005. évi 143 hektáros átlagmérethez képest is, de 2003-ban ez az érték még 172 hektár volt.

A 16 ezer gazdaság összesen 64 ezer éves munkaerőegységet használt fel a termelés során, ami ugyanennyi teljes munkaidejű foglalkoztatottat jelent. Ez 2005-höz viszonyítva enyhe (5%-os) csökkenést jelent. A mezőgazdasági üzemek fele 1 ÉME-nél kevesebbet használt, közel fele 5 hektár alatti területen gazdálkodott, 18 százalékuk pedig 50 ha fölötti területen. 72 százalékuk saját felhasználásra termelt. A szlovák mezőgazdasági üzemek egynegyede gabona, olajnövény és fehérjenövény termesztésére specializálódott, további közel 30% szintén növénytermesztési tevékenységet folytat. A családi munkaerő aránya az két évvel korábbi állapothoz képest közel 25%-kal növekedett 2005 óta, jelenleg az összes munkaerő 20%-át teszi ki.

2007-re a korábbi felméréshez képest jelentősen csökkent a szarvasmarha állomány és a sertésállomány nagysága (3 és 17%-os csökkenés), a többi állatfaj állománya nőtt. A gazdaságok mintegy egynegyede nem foglalkozott állattenyésztéssel, ugyanakkor a 0 és 50 nagyállat egységnyi állatállománnyal rendelkező gazdaságok az összes gazdaság 68%-át tették ki.

A termelők 88%-a egyéni gazdaságként működött, ugyanakkor a 100 hektárnál, vagy 100 nagyállat egységnél nagyobb egységeknél egyéb üzemi forma is előtérbe került, különösen az állattenyésztési ágazatokban. A gazdaságok 25%-a elsősorban gabonafélék, olajosmagvúak, fehérjenövények termesztésével foglalkozott, míg közel 13%-a az általános szántóföldi növénytermesztésből élt. A termelők 15%-a szántóföldi növénytermesztés és legeltetési állattartás kombinációját alkalmazta. Az üzemek 10%-a kimondottan tejelő tehenészet volt, míg 8%-a vegyes növénytermesztéssel foglalkozott. A tehenészet aránya enyhén csökkent 2005-höz viszonyítva.

A birtokméreteket megvizsgálva kiténik, hogy a 100 hektárnál nagyobb gazdaságok képviselik az összterület mintegy 92%-át. Míg a termelők közel 75%-a 20 hektár területnél kevesebbet művel, az általuk képviselt terület nem érte el az 55 ezer hektárt. Átlagos üzemméretük 4,4 hektár volt. Az 100 nagyállat egységnél nagyobb állatállománnyal rendelkező gazdaságok átlagos birtokmérete meghaladta az 1000 hektárt. Ezen gazdaságok zöme jogi személyiséggel rendelkező üzem volt.

A teljes állatállomány túlnyomó többsége a 100 hektárnál nagyobb gazdaságokban volt. Az öt hektárnál kisebb területtel rendelkező termelők az állatok körülbelül egy-ötödét tartották. Az állatállomány 91%-a az ötven nagyállat egységnél nagyobb gazdaságokhoz tartozott. Szlovákiában Csehországhoz hasonlóan a nagygazdaságok szerepe igen magas. Az állattenyésztési ágazaton belül a szarvasmarha, juh, kecske és sertés esetében az ötven hektárnál nagyobb termelőegységek dominálnak, de a kisméretű gazdaságok sertésállománya növekedést mutatott 2005-höz

képest. A baromfi és nyúl esetén került előtérbe a kevesebb területtel rendelkező gazdaságok szerepe, ugyanakkor itt is a nagyobb állatlétszámmal rendelkező üzemek a meghatározóak.

Az egy EUME feletti gazdaságok több, mint 78%-a egy és nyolc EUME közötti mérettel rendelkezett. A 8 és 16 valamint a 16 és 40 közötti kategóriába a termelők 5,5-6%-a tartozott. Az üzemek 6%-a 100 EUME-nél nagyobb méretű volt 2007-ben. A 20 hektárnál kisebb termelők közel 97%-a 8 EUME alatti értéket képvisel.

Azok a gazdaságok, ahol az állattenyésztés nem jelentős, elsősorban növénytermesztéssel foglalkoznak és az 1-8 EUME kategóriához tartoznak. Az 50 nagyállat egységnek megfelelő állatállományt tartó üzemek közel 3/4-e a 100 EUME-t meghaladó méretűek volt. A **Farm Structure Survey szlovák adatait a 10.5. fejezet 4. mellékletében** ismertetem részletesen.

A szlovák mezőgazdaság SWOT elemzését ismerteti a 16. ábra.

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> – A birtokszerkezet stabilitása, a nagyméretű gazdaságok szaktudása – Az agrártermelés a legjobb minőségű régiókban a legjelentősebb – Kedvező birtokszerkezet – A mezőgazdaság alacsony részesedése a GDP-ből és a foglalkoztatásból, az agrárlobby igen erős – Széles diverzifikációs lehetőségek agrár és nem-agrár jellegű tevékenységekre is (kedvezőtlen adottságú térségekben) – Szakképzett munkaerő viszonylag magas aránya 	<ul style="list-style-type: none"> – Alacsony színvonalú technológiai és menedzsment transzfer, marketingkészségek hiánya – Elavult eszközállomány és technológia – Magas arányú eladósodottság az agrárágazatban – Földtulajdonlási problémák, földpiac alacsony szinten működik – Kedvezőtlen adottságú területeken fenntarthatatlan a termelési szerkezet mind ökonomiai, mind környezeti szempontokból – A föld nagy koncentrációja és a nagyméretű gazdaságok működése negatívan befolyásolja a vidékfejlesztést és környezetvédelmet
Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> – EU csatlakozás elősegíti a technológiai és know-how transzfert, stimulálja a befektetéseket – Az agrárszektoron belüli kapcsolatrendszer kiépítése javíthatja a vállalkozások versenyképességét – A rendelkezésre álló bőséges munkaerő lehetővé teszi a munkaigényes ágazatok nagyüzemi szintű fejlesztését is (pl. gyümölcs, zöldség) – Idegen tőke bevonásával javítható az ágazat versenyképessége – Az intézményi háttér javul az EU csatlakozás következményeképpen 	<ul style="list-style-type: none"> – A gazdálkodók nem tudják kihasználni az előnyöket és nem tudnak az új piaci lehetőségekhez igazodni – Környezetvédelem figyelmen kívül hagyása – A technikai és szociális infrastruktúra nem megfelelő szintű fejlesztése, ami miatt nőhet az szakképzett munkaerő elvándorlása a mezőgazdaságból – Finanziális és hitelintézmények folytatódó hiányosságai, – Az intézményi háttér fennálló problémáinak folytatódása

16. ábra: SWOT analízis – Szlovákia

Forrás: IAMO (2004) alapján saját összeállítás

6.1.5 A csatlakozás első tapasztalatai a V4 országokban

A vizsgált négy ország agrárszerkezetében **számos hasonló és számos eltérő elem** is található. Csehország és Szlovákia esetében fedezhető fel a legnagyobb hasonlóság a közös történelmi múltból következően. A **legtöbb gazdaság Lengyelországban** volt, ahol összesen közel 1,2 millió 1 EUME méretet meghaladó üzemet regisztráltak 2007-ben. A **legkevesebb termelőegység Csehországban** működött, ahol összesen 25 ezer farmot tartottak számon a vizsgált időszakban. Az egy EUME alatti gazdaságok elsősorban saját fogyasztásra termelnek, és nagy részük nem is igazi mezőgazdasági termelőegység, inkább megélhetést segítő olyan gazdaság, melynek szociális dimenziója fontosabb, ezért nem szerepelnek az uniós statisztikákban. Az ilyen kisméretű gazdaságokban a mezőgazdaság multifunkcionalitása ugyan nagyobb hangsúllyal jelenik meg, de ez az ökonómiai méretre nincs hatással. Az **ökonómiai méret és az önellátásra termelő gazdaságok el- lentéte** végigfeszül az egész agrárpolitikán, hiszen nem lehet figyelmen kívül hagyni sem a versenyképes termelést, sem a vidéki életmód preferenciáit, összhangot valamilyen módon meg kellene találni.

Az átlagos birtokméret Szlovákiában és Csehországban 120–130 hektár körül alakult az egy EUME feletti gazdaságoknál, ugyanakkor az összes termelőt figyelembe véve az átlag mezőgazdasági terület Csehországban 84, Szlovákiában 24 hektár, ami jelzi, hogy Szlovákiában az 1 EUME alatti kisgazdaságok száma sokkal nagyobb. Magyarországon az átlagos méret a vizsgált csoporton belül 28 hektár, míg az összes üzemet figyelembe véve csupán 5,9 hektár. Lengyelországban 12 hektár és 5,9 hektár volt az átlagos birtokméret. Az állatállomány jelentős részét a nagyobb gazdaságok tartották. **Csehországban és Szlovákiában** a termelők területe 80-90%-ban **bérelt terület**, ami a támogatások lehívásánál a bérleti díj drágulását és az üzemszerkezet változását eredményezheti. Ezzel szemben Lengyelországban a mezőgazdasági terület a vizsgált méretkategóriában csaknem 100 százalékban saját tulajdonban volt 2007-ben, ami a támogatások hatékonyabb allokációját és a hosszú távú beruházásoknál nagyobb előnyt jelent. Magyarország, Szlovákia és Csehország esetén a birtoktulajdon és a birtokhasználat még mindig jelentős eltérést mutat, ami a mezőgazdaság sikeres felzárkózását hátráltatja.

KOESTER (2008) összefoglalása szerint az újonnan csatlakozott államok közös problémáit a **földviszonyok** átalakulás utáni rendezetlensége, az **üzemméretek** (nevezetesen a családi gazdaságok és nagyméretű gazdaságok illetve szövetkezetek ellenzói és támogatói közötti vita) valamint az **intézményrendszer fejletlensége** jelentették. LATRUFFE és szerzőtársai (2008) vizsgálataik alapján arra a megállapításra jutottak, hogy a következő években jelentős problémát hozhat a **földbérleti rendszer**, és a földtulajdonosok bizonyos része a támogatási rendszer adta lehetőséget kihasználva inkább a földbérleti díjon keresztül szerez jövedelmet. Ez nehéz helyzetet hozhat a szövetkezésen alapuló mezőgazdasági vállalkozások számára.

A csatlakozás után DOUCHA (2004) szerint az újonnan csatlakozóknak három szinten kell megfelelnük: globális, uniós és hazai szinten. A **globális kihívásoknak** az unió tagállamként való megfelelés véleménye szerint nagyobb terhet ró majd az új tagállamokra, mint a csatlakozást megelőzően. Az adott ország agrárgazdasá-

gát az uniós agrármodellhez kell igazítani, azaz **multifunkcionális és fenntartható mezőgazdasági termelést** kell folytatni, elsősorban a kis és közepes méretű családi gazdaságokra alapozva. Véleményem szerint ez természetesen nem jelentheti az adott ország teljes birtokstruktúrájának átalakítását, hanem csak a fejlődés egy lehetséges és racionális útját jelöli ki, a multifunkcionalitás pedig eddig is jelen volt a gazdálkodás hagyományában. Doucha idézett cikkében Csehország esetében külön is kiemelte a **környezeti problémák** okozta kihívásokat (Csehország esetében elsősorban az árvízveszély), valamint a közösség tagjaként előtérbe kerülő **elvándorlás** problémájával. Ezek a kihívások mind a négy visegrádi ország esetében megjelenhetnek.

DOUCHA és FOLTYN (2008) Csehország csatlakozás utáni helyzetét elemezve kiemelte, hogy a csatlakozást követően **a támogatások közel kétszeresére növekedtek**, így a különböző ráfordítások forrásai is növekedtek. A valódi sikereket azonban leginkább a multifunkcionális mezőgazdaság termelésen kívüli funkciói jelentették, elsősorban a II. pilléres támogatási lehetőségek kihasználása révén. A mezőgazdasági termelés volumene ugyan csökkent, de a **közjavak előállítását** is beszámítva mégis fejlődésről lehet beszélni. Tanulmányukban azt is kihangsúlyozták, hogy ez a fejlődés és a multifunkcionális működés leginkább a nagyméretű mezőgazdasági üzemekre jellemző.

MAJEWSKI és DALTON (2003) a csatlakozást követő **szerkezeti változásokat** modellezte; kutatásaik során a csatlakozás utáni feltételezett forgatókönyvek hatását vizsgálták, elsősorban a termelési szerkezet és az üzemméretes várható változásait kimutatva. Eredményeik szerint a kisméretű gazdaságok a közvetlen kifizetéseket csak mintegy szociális támogatásként tudják majd felhasználni, a fejlesztésekre, modernizációra ezek az összegek nem nyújtanak elegendő alapot. A lengyel mezőgazdaság sikerének kulcsát és a versenyképesség növelését a termékek minőségének fejlesztésében, az üzemszerkezet átalakításában, új piacok feltárásában valamint a mezőgazdasági termelők marketingszemléletének fejlesztésében látták. Véleményüket bizonyos mértékig igazolta a lengyel mezőgazdaság mai helyzete, a lengyel élelmiszertermékek jó minőségének és marketingjének köszönhető elterjedtsége.

WILKIN (2007) Lengyelországot és Magyarországot vizsgálva a legfontosabb problémának a visszaesett agrártermelést, a **beruházások alacsony szintjét**, a birtokviszonyok folyamatos átrendeződését, a növekvő **nemzetközi versenyhelyzetet** valamint a kialakulatlan és **bizonytalan agrárstratégiát** tartotta. Tanulmányában elsősorban a lengyel mezőgazdasági vállalkozások helyzetét ismertette. Véleménye szerint a lengyel mezőgazdaság számára kiemelkedő lehetőséget jelentettek a SAPS rendszer támogatásai, melynek segítségével rendeződhetett a gazdálkodók pénzügyi helyzete. A lengyel gazdák maximálisan meg voltak elégedve a támogatások folyósításával. A kifizetések gyorsan és pontosan érkeztek a gazdálkodókhoz, az adminisztráció egyszerű volt. A helyzetre negatív példaként Magyarországot állította, ahol az első évek késői kifizetéseit, az abból származó kiábrándultságot említette, valamint a gazdademonstrációkat. Wilkin véleménye szerint a **lengyel mezőgazdaság** a csatlakozás utáni első három évben jól teljesített, eredményeik várakozásaiknak megfeleltek. A lengyel mezőgazdaság ter-

mékei a hazai piacot is ellátják élelmiszerekkel valamint az export is növekszik, nem jellemző a többi tagállamból származó élelmiszerek dömpingje. Összességében – az első 3 év tapasztalatai alapján – sikeresnek jellemezte a csatlakozást.

A magyarországi helyzetet számos tanulmány elemezte. UDOVECZ et al. (2007) összefoglaló tanulmányban értékelte a csatlakozást követő éveket. Kiemelték, hogy 2006-ra az agrárköltésgvetés összes forrásának több mint 60%-át fedezte az unió. A csatlakozást követően visszaesett a beruházások volumene, de speciális intézkedések (pl. agrár-környezetgazdálkodási programok) támogatása jelentősen megnövekedett. Véleményük szerint – amellyel teljes mértékben egyetértek – a magyar agrárágazat szereplői nem készültek fel kellőképpen a csatlakozásra, hiányosságok voltak az intézményrendszerben, továbbá késve – de inkább alig – indult meg a termelők együttműködése. Elsősorban a támogatási rendszernek köszönhetően „szárnyalni” kezdett a szántóföldi növénytermesztő ágazat, az állattenyésztő ágazatok viszont tovább csúszott visszafelé. A földpiac rendezetlensége – mint ahogy más, újonnan csatlakozott országokban is – számos problémát rejtett magában. Összefoglalva elmondható, hogy a csatlakozás utáni első évek tapasztalatai igen vegyes képet mutattak. A mezőgazdasági jövedelmek nőttek ugyan, de csak egy bizonyos termelői réteg számára jelentette ez a versenyképesség javulását. Új sikerágazatok jelentek meg (pl. bio-üzemanyag termelés) és régi, hagyományos ágazatok lehetetlenültek el, például a cukorrépa-termesztés (KÁROLY-ZDENKÓ et al., 2009). Javasataik szerint kulcsfontosságú lenne az agrárkutatás és fejlesztés gyakorlatiasabbá tétele, a feldolgozóiparban a magyar érdekeltségek megjelenése, a termelők vertikális koordinációja, valamint a gazdaság „kifehérítése”.

POPP et al. (2009) annak a véleménynek adott hangot, hogy ha a termékpálya bővítésével és az integrációs kapcsolatok erősítésével nem sikerül a minőségi, nagyobb hozzáadott értéket képviselő termékek előállítását elérni, ezáltal javítani a magyar mezőgazdaság versenyképességén, akkor hazánk kiváló természeti adottságai ellenére csak alacsonyabb presztízsű, alapanyag-előállító orszaggá válhat. Ezt – a jelenlegi problémákat ismerve – csak átfogó agrárpolitikai döntésekkel valamint komplex fejlesztési tervekkel és intézkedésekkel lehet elkerülni.

BLAAS és BOŽÍK (2008) a szlovák mezőgazdaságot értékelve kihangsúlyozta, hogy a birtokstruktúra a privatizációs folyamatok 1999. évi befejezése után sem változott meg alapjaiban, a szlovák mezőgazdaságra a nagyméretű gazdaságok jellemzőek. A csatlakozást követően a nagyméretű gazdaságok (szövetkezetek és társas vállalkozások) specializációja is megindult, jelentős fejlesztések történtek és a környezeti szempontok is egyre inkább előtérbe kerültek. Az állattenyésztő ágazatok közül problémákkal küzd a sertés- és marhahústermelés, e két termékből a szlovákiai fogyasztás 3/4-ét importból elégítik ki. Ugyan a birtokviszonyok rendezetlensége, az elaprózódott struktúra itt nem jellemző, de problémákat okoz a fejletlen infrastruktúra, valamint a nemzeti támogatások továbbá a hitellehetőségek hiánya.

6.2 Az FADN adatok alapján elvégzett nemzetközi vizsgálat eredményei

Dolgozatom egyik fő célja a magyar mezőgazdasági vállalkozások vagyoni és pénzügyi helyzetének vizsgálata volt az EU csatlakozás tükrében, de véleményem szerint szükség volt egy alapozó nemzetközi vizsgálat elvégzésére is, annak érdekében, hogy a magyarországi helyzetet egy, a miénkhez hasonló történelmi és gazdasági háttérű csoportban el tudjuk helyezni, továbbá fel tudjuk mérni, hogy a változások hasonlóan vagy esetleg különbözően hatottak más, hozzánk több szempontból is hasonló országokban.

A nemzetközi vizsgálat keretein belül természetesen mélyebb elemzésekbe nem kívántam bocsátkozni, hanem inkább csak a velünk együtt csatlakozott országokban tapasztalt trendeket akartam összefoglalni. A részletesebb elemzések elvégzését az is nehezíti, hogy az tagállamokról csak **a csatlakozás évétől kezdődően regisztráltak a rendelkezésre álló adatokat**, így mindössze 5 év adatai tölthetők le az FADN publikus adatbázisából. Az alacsony elemszám miatt számos statisztikai elemzés még nem végezhető el.

A vizsgálat során az **FADN adatbázis publikus adatait** használtam fel, a visegrádi országok és az EU-15 adatainak összehasonlítására. Mivel a publikus adatbázis csak a csatlakozást követő időszakra (2004–2008-ig) érhető el, így a csatlakozást követő 5 évet tudtam vizsgálni. Az EU-15 átlag adatait a 15 ország adatainak felhasználásával képeztem.

A nemzetközi vizsgálat során arra alapoztam, hogy az FADN rendszer, mint az Európai Unió **egyetlen egységes és harmonizált üzemi szintű adatbázisa** megfelelő háttérrel nyújt az összehasonlításra.

A vizsgálat során fő céljaim a következők voltak:

- a **négy visegrádi ország** pénzügyi helyzetének meghatározásához szükséges **mutatóik kiszámítása, értékelése, összehasonlítása** azonos módszerekkel,
- ugyanezen a mutatók kiszámítása az **EU-15** (régi tagállamok) átlagára,
- az adatok feldolgozása után a V4 országok és az EU-15-ök mezőgazdasági vállalkozásainak pénzügyi helyzetén keresztül megállapítani a **főbb tendenciákat** a csatlakozást követő 5 év adataiból,
- az eredmények segítségével megállapítani, hogy **sikerült-e a felzárkózás** az EU régi tagállamaihoz,
- megvizsgálni a **támogatásokhoz való hozzájutás** fő irányvonalait, és a támogatások **hatását** a vizsgált vállalkozások pénzügyi helyzetére.

A vizsgálat során több kérdés merült fel, amelyekre a rendelkezésre álló öt év adatainak értékelése során kerestem választ. Főbb kérdéseim a következők voltak: történt-e felzárkózás az EU-15-ökhöz? Hogyan reagáltak a különböző ágazatok illetve üzemméretek a megváltozott feltételekre? A V4 országokat tekintve milyen különbségek mutathatók ki, mely országok kerültek az élre, mely országok tudták jobba hasznosítani az uniós tagság előnyeit?

6.2.1 Adatgyűjtés, feldolgozás

A számítások során az FADN publikus adatbázisában található adatokat dolgoztam fel (<http://ec.europa.eu/agriculture/rca/database/database.cfm>). A vizsgálat **első lépéseként** az adatbázisból ki kellett választanom azokat a **standard mutatószámokat** (SE mutatószámok), amelyeket be akartam vonni a későbbi számításokba. Az SE mutatók olyan standard egyenérték számok, amelyekkel egységesen leírhatóak az EU tagországok tesztüzemeinek naturális, és könyvelési adatai (PESTI, 2007). Az Európai Bizottság ezeket a mutatószámokat használja a tagországok mezőgazdaságának összehasonlítására, amelyeket a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóság számít ki. A mutatószámokat évek alapján, ország alapján, régiók alapján, ágazat típusa alapján és a gazdaság mérete alapján is differenciálja a rendszer. (EUROPEAN COMMISSION, 2007)

A vizsgálható évek adottak voltak, hiszen az adatbázisban csak a tagországok adatai találhatóak meg, így a V4 országokra vonatkozóan a 2004. évtől, azaz a csatlakozás dátumától állnak rendelkezésre tesztüzemi adatok. Ennek megfelelően a vizsgálatba a 2004, 2005, 2006, 2007 és 2008. éveket vontam be.

A nemzetközi adatbázis nagy mennyiségű adatából elsősorban a pénzügyi és vagyoni helyzetre vonatkozó adatokat szűrtem le néhány kiegészítő adat mellett (gazdaságok száma, területe, állatlétszámok, növénytermesztő és állattenyésztő ágazatok hozam adatai), hiszen kutatásaim során **nem a reálfolyamatok eredményeit, hanem a reálfolyamatok mögötti pénzügyi folyamatokat kívántam elemezni.**

A mezőgazdasági üzemek vagyoni és pénzügyi helyzetének elemzéséhez, tevékenységük értékeléséhez 20 mutatószámot képeztem és számítottam ki. A mutatószámokat **öt csoportba** lehet rendezni a következők szerint:

- tőkeszerkezet (vagyoni helyzet) mutatói,
- jövedelmezőség mutatói,
- hatékonyság mutatói,
- likviditási mutatók valamint
- támogatások mutatói.

A mutatószámokat a korábbiakban már említett, a FADN adatbázisában található úgynevezett **SE mutatószámok** segítségével képeztem.

6.2.1.1 Alapadatok

A számítások elvégzéséhez 33 darab **SE mutatószámot** gyűjtöttem ki az FADN publikus adatbázisában rendelkezésre álló adatok közül. Az adatok euróban számíthatók. A mutatószámok elnevezése és számításuk módja az **10.5. fejezet 5. mellékletében** található.

6.2.1.2 Üzem típusok (tevékenységi irányok)

Vizsgálatom során a négy vizsgálatba bevont ország valamint az EU-15 országok átlagának értékeit **üzem típusok, azaz tevékenységi irányok** szerint csoportosítottam.

Az FADN – amint azt a korábbi fejezetben részleteztem – adatbázisában kétféle lehetőség választható, 8 alapvető ágazat részletezése (TF8), illetve ennek bővített változata, amely 14 ágazat szerint csoportosít (TF14). A két típus közül a TF8 csoportosítási változatot választottam ki további feldolgozásra, mivel az egyes országokban tapasztalt **adathiányok** miatt célszerűbb volt a **kevésbé részletes adatokat** kiértékelni. A vizsgált üzemtípusok (tevékenységi irányok) a következők voltak:

- szántóföldi növénytermesztő,
- kertészet,
- szőlőtermesztő,
- egyéb ültetvényes,
- tejtermelő,
- egyéb, tömegtakarmányt fogyasztó állatokat tartó,
- abraktakarmányt fogyasztó állatokat tartó,
- vegyes gazdaságok.

Az üzemtípusok kiválasztásakor alapvető szempont volt az adott ágazat magyarországi jelentősége, valamint az összehasonlíthatóság szem előtt tartása. Az adathalmaz áttekintése után a vizsgált tagországok bizonyos adatainak hiányosságai miatt célszerűnek tartottam tovább szűkíteni az elemzés körébe bevont ágazatokat. Ezek után csak a növénytermesztő, tejtermelő, abrakfogyasztó és vegyes üzemtípusok (tevékenységek) maradtak benne a vizsgálati körben.

6.2.1.3 Üzemméret

A korábbiakban már ismertetett FADN csoportosítási lehetőségek közül a **6 gazdasági méretkategóriát** tartalmazó csoportot választottam, melynek üzemméret intervallumai a következők:

- 0 – <4 EUME
- 4 – <8 EUME
- 8 – <16 EUME
- 16 – <40 EUME
- 40 – <100 EUME
- 100 EUME fölött

Maga az FADN módszertana is rejt egy torzítási lehetőséget, mivel a 2 EUME méretet el nem érő gazdaságok nem szerepelhetnek az FADN rendszerében. Mivel minden tagállam, így a V4 országok mindegyikére érvényes ez a kitétel, a torzító hatás mindegyiknél – igaz némileg eltérő mértékben – érvényesül.

Az adatok áttekintése után kiderült, hogy az első három méretkategóriát tekintve a vizsgálandó V4 országok elemszáma nagyon alacsony. Ennek oka abban keresendő, hogy a V4 országok mindegyikében igen sok olyan – elsősorban félig önellátásra berendezkedett – kisméretű üzem van, amely **nem felel meg az FADN rendszer 2 EUME méretbeli korlátjának**. Ez a nagyszámú, de igen kis jövedelmet termelő réteg nem jelenik meg a rendszerben, viszont a **közepes méretű gazdaságok száma** pont emiatt **relatíván alacsony** a vizsgált országcsoportban. Ezen okból célszerűnek tartottam a 0-40 EUME méretkategóriákat összevonni. Ennek alapján 4

vizsgálati kategóriát képeztem, amelyek a visegrádi országok és az Unió 15 régi tag-államának összehasonlítását kisebb torzítással tette lehetővé:

- 40 EUME alatt,
- 40–100 EUME,
- 100 EUME fölött,
- kategóriák összesítve.

Az összesített kategória adatainak elemzése óvatosságot igényel az üzemszerkezet eltérései miatt mind V4 országokon belül, mind és az EU-val szemben, elsősorban az eltérő birtokszerkezet miatt, ami az eltérő tradíciók és történelmi háttér következménye. A **méretszintenként végzett elemzés** azonban közös nevezőre hozza azt a problémát.

Az adatok szűrése után MS Excel program segítségével számítottam ki és értékeltem az általam meghatározott és a vizsgálatba bevont 21 mutatószámot, amelyeket a korábban már említett 5 kategória szerint csoportosítottam.

6.2.1.4 A képzett mutatószámok rendszerezése

Tőkeszerkezet, vagyoni helyzet mutatói

Képzett mutatók közül az első csoport a **tőkeszerkezethez**, illetve a **vagyoni helyzethez** kapcsolódó mutatók csoportja, amelyeket a 24. táblázatban foglaltam össze.

24. táblázat: A vagyoni helyzet mutatói

Mutató	A mutató megnevezése és számításának módja	Számítás módja (SE alapján)
M1	Saját tőke aránya (saját tőke / összes tőke)	501/436
M2	Idegen tőke aránya (idegen tőke / saját tőke)	485/501
M3	Vissza nem fizetendő beruházási támogatás / saját tőke	406/501
M4	Hosszú lejáratú kötelezettségek / idegen tőke	490/485
M5	Hosszú lejáratú kötelezettségek / összes tőke	490/436
M6	Hosszú lejáratú kötelezettségek / (hosszú lejáratú kötelezettségek + rövid lejáratú kötelezettségek)	490/(490+495)
M7	Forgóeszköz összesen / összes tőke	465/436
M8	Tárgyi eszközök fedezettsége (saját tőke + hosszú lejáratú kötelezettségek) / tárgyi eszközök	(501+409)/441

Forrás: saját összeállítás

A vállalkozások működtetésénél fontos cél a tőkeszerkezet helyes összetételének megválasztása, ezen belül a tartós források (saját és tartós idegen tőke) összetétele. A tőkeszerkezeten belül vizsgálni kell a saját és az idegen források összetételét is, hiszen az idegen forrás törlesztési kötelezettségeket eredeztet. (ILLÉSNÉ, 2007) A forrásszerkezet vizsgálata során BORSZÉKI (2008) megállapította, hogy a nem pénzügyi vállalkozásoknál a tőkeszerkezet az idegen tőke irányába tolódik el,

a mezőgazdaságban azonban a saját tőke kissé nagyobb arányú, mint a többi nemzetgazdasági ágban. Ennek oka abban keresendő, hogy a mezőgazdasági vállalkozások közül a nagyszámú kisméretű gazdaság hitelképessége igen alacsony. Általánosságban elmondható, hogy a mezőgazdaság hitelállományának növekedési üteme kissé elmarad a nemzetgazdasági átlagtól, és nem jellemző a külföldi hitelfelvétel.

A számítások elvégzése során az **M6-os mutató kikerült a további vizsgálatok közül**, mivel az M4 elnevezésű mutatóhoz képest nem adott többlet információt.

Jövedelmezőség mutatói

A mutatók következő csoportjába a **jövedelmezőségi** mutatókat helyeztem (25. táblázat).

Mivel az FADN rendszer jövedelemszámítási módszere eltér a Magyarországon megszokott számviteli módszerektől, az **adózott eredmény valamint az adózás előtti eredmény adatának hiánya** miatt a jövedelmezőség értékelésére használt ROA, ROE és ROS mutatók nem képezhetők. Emiatt a rendelkezésre álló adatokból egy speciális, a FADN adatokból is kialakítható, hasonló tartalmú mutatót hoztam létre, amely a „**mezőgazdasági üzemi tevékenység eredménye**” (**ÜTE**) elnevezést kapta.

A mezőgazdasági üzemi tevékenység eredménye (ÜTE) számításának módja a következő volt: $ÜTE = \text{Bruttó termelési érték} - \text{Összes költség} + \text{Fizetendő kamat}$, azaz a standard mutatószámokkal kifejezve: SE131–SE270+SE380. Ez a mutató természetesen nem azonos az Üzemi (üzleti) tevékenység eredménye elnevezésű, a hazai számviteli gyakorlatban használt fogalommal.

25. táblázat: A jövedelmezőség mutatói

Mutató	A mutató megnevezése és számításának módja	Számítás módja (SE alapján)
M 9	Eszközarányos (ÜTE / eszközök összesen)	ÜTE/436
M 10	Tőkearányos (ÜTE / saját tőke)	ÜTE/501
M 11	Árbevétel arányos (ÜTE / bruttó termelési érték)	ÜTE/131

Forrás: saját összeállítás

Hatékonyaság mutatói

A hatékonysági mutatók számítása során az eszközök és tárgyi eszközök felhasználásával létrehozott értéket, a bérhatékonyaságot valamint a tőkehatékonyaságot vizsgáltam, a bruttó termelési érték elnevezésű standard mutatószámhoz viszonyítva. Ez utóbbi mutató mutatja meg, hogy a vállalkozás a saját tőkéjével hányszoros teljesítményt ér el. A hatékonyság mutatókat a 26. táblázat tartalmazza.

26. táblázat: A hatékonyság mutatói

Mutató	A mutató megnevezése és számításának módja	Számítás módja (SE alapján)
M 12	Eszközhatékonyság (bruttó termelési érték / eszközök összesen)	131/436
M 13	Tárgyi eszköz-hatékonyság (bruttó termelési érték / tárgyi eszközök)	131/441
M 14	Bérhatékonyság (bruttó termelési érték / személyi jellegű ráfordítások)	131/370
M 15	Saját tőke hatékonysága (bruttó termelési érték / saját tőke)	131/501

Forrás: saját összeállítás

Támogatások mutatói

A mezőgazdasági vállalkozások jövedelmét nagymértékben befolyásolják az **EU támogatásai**, akár az I. pillér alá tartozó közvetlen vagy szétválasztott kifizetésekről, akár a II. pillér alá tartozó beruházások támogatásáról van szó. A **közvetlen támogatásból** származó összegek a vállalkozás bevételeit növelik. A mezőgazdasági termelők részére kifizetett támogatások felhasználását nem korlátozzák, a kifizetés minden, a feltételeknek megfelelő gazdálkodónak jár. A támogatások jelentős része jövedelem-kiegészítésként szolgál a gazdálkodók számára, illetve a likviditási problémák megoldására szolgál. A **beruházási támogatások**, amelyek a vidékfejlesztési célra szánt II. pillér forrásaiból származnak, célirányosak, felhasználásuk a pályázott területre korlátozott

A különböző támogatások szerepét **négy mutató** szerint vizsgáltam (27. táblázat). Kiszámítottam a nem beruházási jellegű támogatások arányát illetve a beruházási támogatások arányát az összes támogatáson belül, az összes eszközértékre vetített támogatás mennyiségét valamint az egy hektárra jutó támogatás mértékét.

A számítások elvégzése után az eredmények értékelésekor az M16 mutató kikerült a további elemzésből, mivel többlet információt nem adott.

27. táblázat: A támogatások mutatói

Mutató	A mutató számításának módja és megnevezése	Számítás módja (SE alapján)
M 16	Támogatás kivéve beruházási támogatás / összes támogatás	605/406+605
M 17	Beruházási támogatás / összes támogatás	406/406+605
M 18	Összes támogatás 1 ha-ra	406+605/ha
M 19	Összes támogatás / összes eszközérték	406+605/436

Forrás: saját összeállítás

Likviditás mutatói

Az elemzéshez szükséges mutatók közül az utolsó csoport a likviditási mutatóké (28. táblázat). Ebben az esetben is ki kell emelnem, hogy a hagyományosan al-

kalmazott mutatók közül csak **két likviditási mutatót** lehetett elkészíteni az FADN publikus adatbázis adatai alapján, noha az elemzés témakörében egyéb mutatók is szerepelhetnek.

28. táblázat: **A likviditási helyzet mutatói**

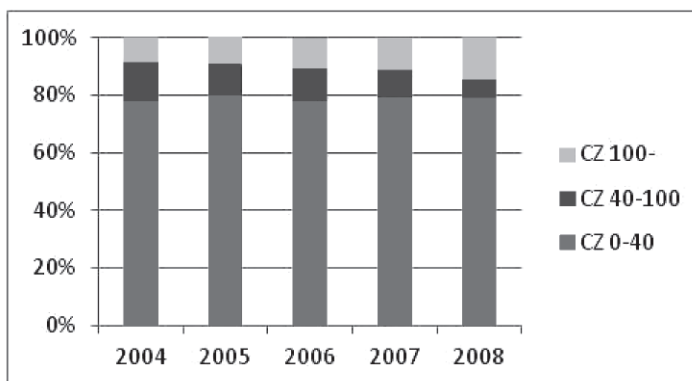
Mutató	A mutató megnevezése és számításának módja	Számítás módja (SE alapján)
M 20	Likviditási mutató (forgóeszköz összesen / rövid lejáratú kötelezettségek)	465/495
M 21	Nettó forgótőke (forgóeszköz összesen – rövid lejáratú kötelezettségek)	465-495

Forrás: saját összeállítás

Sok esetben nem volt elegendő a mutatószámok alakulásának kiértékelése, hanem mélyebb, az alapadatokban (azaz az SE mutatószámok értékeiben) bekövetkezett változásokat is nyomon kellett követni a vizsgálatba bevont üzemtípusok illetve kialakított mérettípusok szerint.

6.2.2 A nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményei

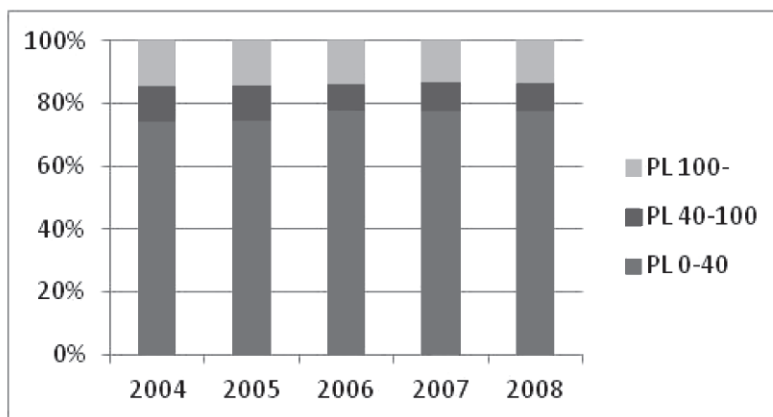
Az összehasonlító vizsgálat során először a különböző tevékenységi irányokban – azaz ágazatokban – működő mezőgazdasági vállalkozások számának megoszlását vizsgáltam az EUME alapján kialakított méretkategóriák szerint mind az öt vizsgált országra illetve ország-csoportra vonatkozólag. A várakozásoknak megfelelően igen nagy eltérések voltak tapasztalhatóak a különböző méretkategóriák tekintetében, amelyeket az elemzés során szem előtt kellett tartani. Az tevékenységi irányok közül a növénytermesztő üzemek adatait lehetett összehasonlítani, mert ebben az ágazatban voltak csak teljesek az adatsorok. A növénytermesztő üzemek megoszlását a vizsgálatba bevont országokban a 17., 18., 19., 20. és 21. ábrákon ismertetem.

17. ábra: **A növénytermesztő üzemek megoszlása Csehországban a különböző méretkategóriák szerint (EUME)**

Forrás: FADN adatok alapján saját szerkesztés

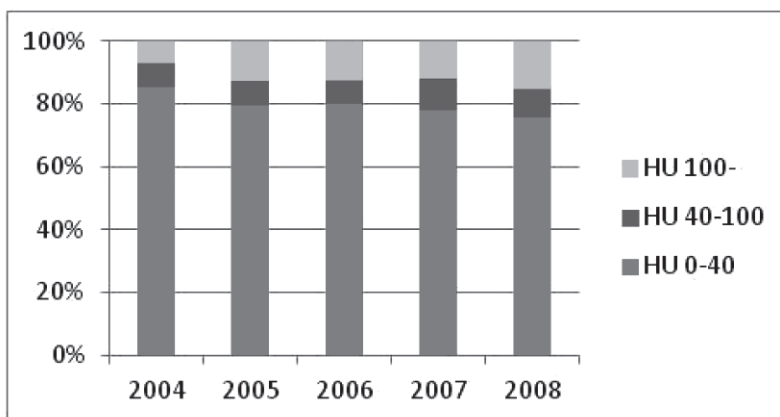
A cseh növénytermesztő üzemek mintegy 80%-a a legkisebb méretkategóriához tartozik. A diagramból kitűnik, hogy a kisméretű gazdaságok aránya viszonylag stabil, a 100 EUME fölötti üzemek arányának növekedése a közepes kategória rovására történt.

18. ábra: A növénytermesztő üzemek megoszlása Lengyelországban a különböző méretkategóriák szerint (EUME)

Forrás: FADN adatok alapján saját szerkesztés

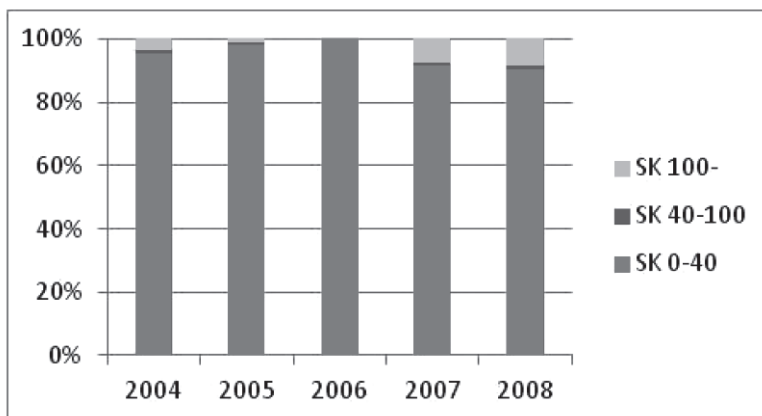
Az üzemek száma Lengyelországban a legnagyobb, az ország korábban már ismertetett speciális hagyományainak köszönhetően, és feltételezhetően a viszonylag stabil birtokszerkezet mutatkozik meg a gazdaságok stabilnak tűnő megoszlásában.

19. ábra: A növénytermesztő üzemek megoszlása Magyarországon a különböző méretkategóriák szerint (EUME)

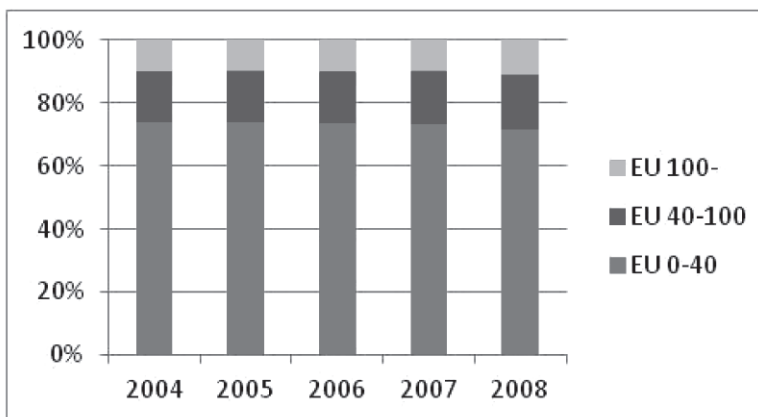
Forrás: FADN adatok alapján saját szerkesztés

Magyarország esetében a diagram adatai a legkisebb, 40 EUME alatti méretkategória fokozatos szűkülését mutatják az FADN rendszerében résztvevő üzemek vizsgálata alapján. Ez bizonyos fokú koncentrációt jelez, de ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk arról a tényről, hogy a teszüzemi rendszerben csak az életképes méretű gazdaságok szerepelhetnek. Összevetve a korábbiakban elemzett Farm Structure Survey adatokkal (lásd 10.5. fejezet 3. melléklete) kitűnik, hogy az ott kimutatott, azaz az összes mezőgazdasági termelőegységre vonatkozó statisztika esetében a 40 EUME alatti gazdaságok aránya jóval magasabb, közel 95%-os volt.

20. ábra: A növénytermesztő üzemek megoszlása Szlovákiában a különböző méretkategóriák szerint (EUME)

Forrás: FADN adatok alapján saját szerkesztés

21. ábra: A növénytermesztő üzemek megoszlása az EU-15 országokban a különböző méretkategóriák szerint (EUME)

Forrás: FADN adatok alapján saját szerkesztés

Szlovákia adatai teljesen eltérő képet mutatnak, a tesztüzemi rendszerben résztvevő üzemek megoszlása a kisméretűek túlsúlyát mutatja. Ez Szlovákia esetében érdekes ellentétet jelent, hiszen a szlovák gazdaságok átlagos birtokmérete a vizsgált országok között kiugróan magas. Természetesen a nagygazdaságok mellett sok, igen kicsi üzem is működik és a tesztüzemi rendszerben ezeket is képviselni kell.

Az EU-15 országok növénytermesztő gazdaságainak megoszlására a stabilitás jellemző. Az ábrák összehasonlításakor látható, hogy a növénytermesztő gazdaságok százalékos megoszlása közel azonos, azaz az EUME üzemméret szerinti megoszlás a vizsgált országok esetében hasonló struktúrára utal, kivételt képez ez alól Szlovákia a már ismertetett okok miatt. A gazdaságok üzemméret szerinti megoszlása sok esetben magyarázatot adott a kapott eredmények torzulására, különösen Szlovákia esetében. Elgondolkodtató, hogy hogyan módosultak volna a vizsgálatok eredményei, ha nemcsak a tesztüzemi rendszerbe bekerült, az uniós definíció szerint életképesnek minősített üzemek adatait elemzem.

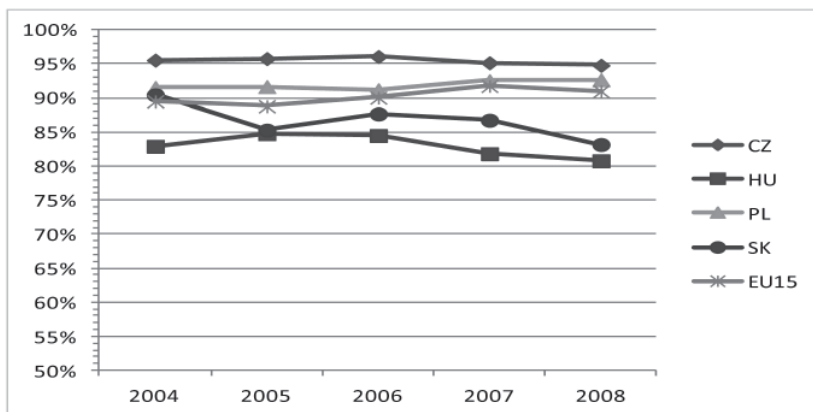
6.2.2.1 A vagyoni helyzet elemzése

A tőkeerősség (a saját tőke és az összes forrás arányának mutatója) az **M1** elnevezést kapta. Általánosságban megfigyelhető, hogy az **üzemméret növekedésével az idegen tőke szerepe egyre nő**. Ennek elsődleges oka az lehet, hogy a nagyobb méretű gazdaságok egyrészt könnyebben kapnak hitelt – ahogy korábban a szakirodalmi források alapján már megállapítottam – másrészt általánosságban elmondható, hogy **jobb kapcsolatrendszerrel**, jobb információforrásokkal, ezáltal nagyobb rálátással rendelkeznek a gazdasági élet terén.

A számviteli törvény szerint a saját tőke a vállalkozó vagyonának saját forrása, amelyet a vállalkozás alapítói, tulajdonosai bocsátottak véglegesen a vállalkozás rendelkezésére. Mivel nem csak meghatározott ideig áll a vállalkozás rendelkezésére, ezért a saját tőke az **eszközök tartós forrásának** tekinthető. A tulajdonosok a vállalkozás tevékenységéhez szükséges tőkét időkorlát nélkül – általában a vállalkozás megszűnéséig – kötelesek nyújtani. Rendkívül fontos mutatója a vállalkozás helyzetének a saját tőke nagysága egyrészt, mert alakulása befolyásolja a vállalkozás jövedelmezőségének megítélését, másrészt ezt adja a vállalkozás kötelezettségeinek biztosítékát, harmadrészt pedig jelzi a vállalkozás hitelképességét. A saját tőke mennyisége általában növekedett a vizsgált időszakban, az összes forráson belül elfoglalt aránya alapján viszont jelentős differenciák mutathatók ki az EUME üzemméret-kategóriák között.

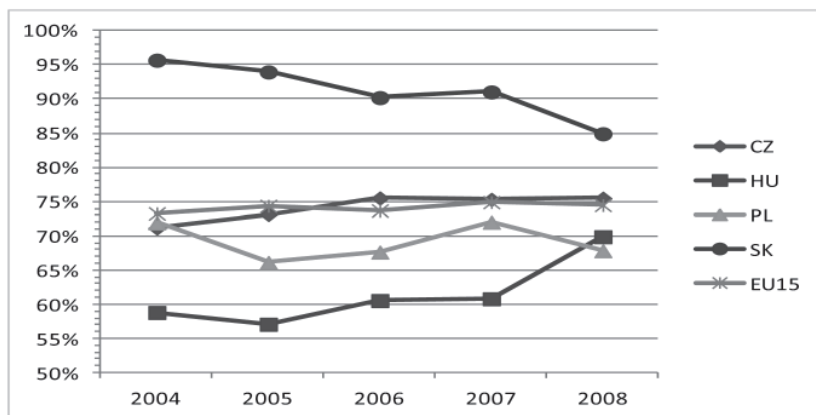
A tőkeerősség mutatójának alakulását a kis- és nagyméretű üzemekben a 22. és a 23. ábrákon mutatom be.

A kisméretű gazdaságokban jelentéktelen az idegen tőke szerepe, ami abból adódik, hogy nem mernek, vagy nem tudnak hitelt felvenni. A képet némileg torzírtja az a tény, hogy a kisebb vállalkozásoknál az idegen tőke gyakran rokonságból, ismerősi körtől származik, s nem kerül kimutatásra idegen tőkeként, hanem a saját tőke állományán belül jelenik meg. A kis gazdaságokban a minimális idegen tőkén belül a rövid lejáratú hitelek növekvő túlsúlya figyelhető meg.

22. ábra: A tőkeerősség alakulása a 40 EUME alatti gazdasági mérettel rendelkező növénytermesztő üzemekben

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

23. ábra: A tőkeerősség alakulása a 100 EUME-nél nagyobb gazdasági mérettel rendelkező növénytermesztő üzemekben

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

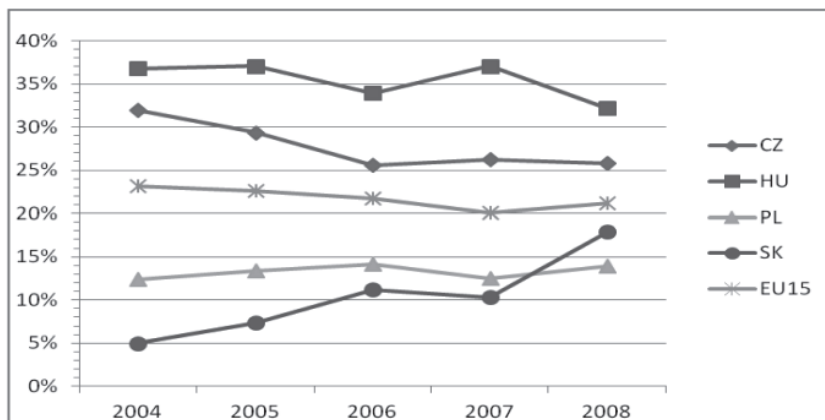
Megfigyelhető, hogy **kisebb üzemméretek** esetén magasabb a tőkeerősség, azaz az előzőekben vázolt gyakorlat alapján a **saját tőke aránya az összes forráson belül nagyobb**. A kisebb méretű vállalkozások az adott országra jellemző számviteli szabályozás adta keretek között **igyekeznek tőkeerősségükön javítani**, s ezáltal a befektetők és a hitelezők szemében magukról **kedvezőbb képet festeni**. Hazánkban például az értékelési tartalék képzésével (értékhelyesbítés végrehajtása mellett), vagy lekötött tartalék képzésével történik mindez.

A hazai cégek **tőkeerőssége** minden méretkategóriában **elmarad** az EU-15-ök átlagától és a V4 országok értékeitől. Nálunk nagyszámú, alacsony saját tőkés cég működik.

A legkisebb méretkategória esetén a V4 országok közül Szlovákia és Magyarország tőkeerőssége elmarad az EU-15-ök átlagától, míg Csehország és Lengyelország esetében meghaladja azt. A legnagyobb méretkategóriát vizsgálva kitűnik, hogy a szlovák üzemek tőkeerőssége kiugróan magas, Csehország körülbelül az EU-15 átlagával azonos, míg hazánk és Lengyelország tőkeerősségi mutatói a legalacsonyabbak. Ennek alapján elmondható, hogy Magyarország esetében a csatlakozást követően az **önfinanszírozó képesség tekintetében bizonyos mértékű javulás** a közepes és nagy méretkategóriák esetében kimutatható, de az EU-15-höz történő **felzárkózás nem következett be**.

Az **idegen tőke arányát** –azaz a vállalkozások eladósodottságát – az **M2-es** mutatóval értékeltem. **Szlovákia** esetében feltűnő, hogy a csatlakozás óta **fokozatosan nőtt az idegen tőke aránya**, de még így is (2008 kivételével) a legkevésbé eladósodott agrárvállalkozásokkal rendelkező országnak minősül. **Hazánk agrárvállalkozásaiban a legmagasabb az idegen tőke** aránya, de 2005 óta a tőkeerősség minimális mértékű erősödése figyelhető meg.

Az idegen tőke aránya hazánkban is csak a 100 EUME fölötti cégeknél és csak 2005 környékén volt kritikusnak tekinthető. A 45 % körüli átlagos idegen tőke arány mellett (a 100 EUME fölötti üzemméret esetén) már a cégek egy része a hitelképtelenség határán kell, hogy mozogjon. Az idegen tőke arányának alakulását mutatja be a 24. ábra, az összes vizsgált méret átlagos értékeit számítva.

24. ábra: Az idegen tőke arányának változása az összes méret esetén

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

A csatlakozást követően tehát az **önfinanszírozó képesség tekintetében erőteljes javulás nem következett be**. Ehhez a jövedelmezőség ugrásszerű emelkedésére lett volna szükség, ami viszont szintén nem történt meg. A támogatások fokozottabb bevonása a pénzügyi stabilitást ugyan erősítette, de az eredményágon keletkező források volumene továbbra sem számottevő. A magyar és a cseh cégek eladósodottsága meghaladja az EU átlagát.

A **vissza nem fizetendő beruházási támogatások** aránya a saját forrásokon belül (**M3 mutató**) hazánkban és Szlovákiában a legmagasabb, de még **így sem volt említésre méltó**, a növénytermesztő üzemekben a kis és közepes méretkategóriák esetén 1,5% alatti, a 100 EUME fölötti méret esetében 2,5% körüli arányt, míg a többi termelési irány esetén ennél is alacsonyabb értékeket mutatott. A beruházások forrásait a beruházási támogatásokon kívül a jövedelem visszaforgatása vagy a hosszú lejáratú hitelek biztosíthatnák, de a hosszú lejáratú hitelek aránya Magyarországon csökken, ebből a szempontból nincs felzárkózás. A helyzet alakulását jelentősen meghatározták az előcsatlakozási programok, amelyek során már lehetett beruházásokat eszközölni. Ezt a mutatót **nehezen lehetett értékelni**, egyrészt mert értéke igen alacsony volt, másrészt pedig a beruházásokat támogató programok országonkénti különbözősége miatt a mutatószám alakulása igen változatos képet mutatott.

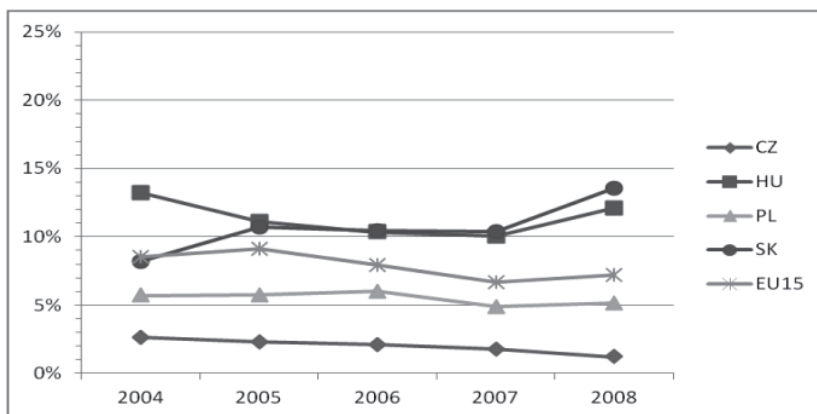
A **hosszú lejáratú kötelezettségek arányát** az idegen tőkén belül az **M4** mutatóval elemeztem. A hosszú lejáratú kötelezettségek aránya **a V4-ek körében** minden tevékenységi irány és az összes üzemméret esetében **alacsonyabb**, mint az EU-15-ök átlagában (a V4-ek esetében átlagosan 50–55%, az EU-15 országokban 70–75%). A hosszú lejáratú kötelezettségek aránya hazánkban és Csehországban a legalacsonyabb. A 100 EUME fölötti üzemméret esetében 2007-ben és 2008-ban az idegen tőkének mintegy egyharmadát teszi ki a hosszú lejáratú kötelezettség. Megfigyelhető volt, hogy a csatlakozást követően a V4-ek valamilyen országában – általában mérsékelt ütemben – **a hosszú lejáratú kötelezettségek aránya visszaesett a rövid lejáratúakhoz képest**, míg az EU-15 országok esetében fordított a helyzet. A nagyobb üzemméret magasabb hosszú lejáratú kötelezettség aránnyal jár együtt.

Az M4 és M6 mutatók ugyanazt fejezték ki, ezért – ahogy korábban már említettem – az utóbbit kivettem a további vizsgálatokból.

A **hosszú lejáratú kötelezettségek arányát az összes tőkén belül** az **M5-ös** mutatóval vizsgáltam. A hosszú kötelezettségek aránya az összes forráshoz képest – a 100 EUME fölötti üzemméretet kivéve – hazánkban relatíve magasabb, mint a többi V4 országban és az EU-15 átlagában. Ez némileg kompenzálja a hazai agrárvállalkozások alacsonyabb tőkeerősségét, de ennek ellenére a tartós források, azaz a saját tőke és a hosszú lejáratú kötelezettségek összegének aránya Magyarországon a legalacsonyabb a V4-eken belül.

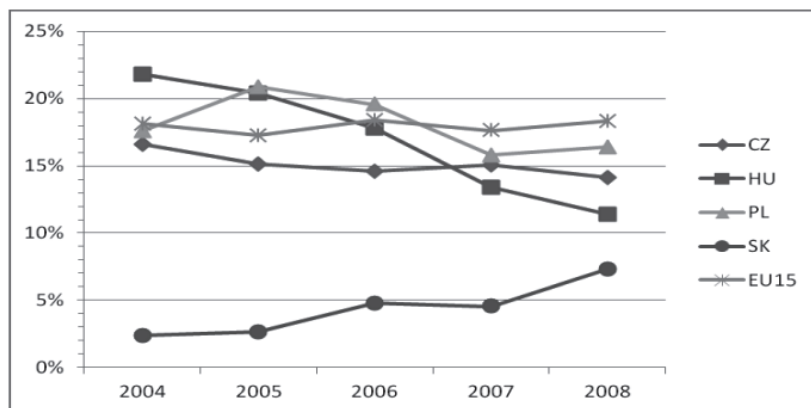
A hosszú lejáratú kötelezettségek aránya **egyértelmű növekedést** mutat az üzemméret növekedésével párhuzamosan (25. és 26. ábra).

Mivel **feltételezhető**, hogy a hosszú lejáratú kötelezettségek meghatározó hányada **beruházási, fejlesztési hitelekből** tevődik össze, így kijelenthető, hogy a nagyobb üzemméretű cégek beruházási aktivitása magasabb, s a nagyobb üzemméretből adódó – általában – jobb hitelképesség megkönnyíti a hosszú lejáratú hitelekhez való hozzáférést. Ez a jelenség az EU-15-ök esetében is megfigyelhető, sőt még fokozottabban érvényesül. Kivételt képez ez alól Szlovákia, melynek esetében elsősorban a tesztüzemi rendszerben nagyobb részt vevő kisméretű gazdaságok túlsúlya is módosíthatta e mutató alakulását.

25. ábra: A hosszú lejáratú kötelezettségek aránya (M5 mutató) alakulása a növénytermesztő ágazatok esetében 0-40 EUME méretnagyság mellett

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

26. ábra: Az M5 mutató alakulása a növénytermesztő ágazatok esetében 100 EUME-t meghaladó méretnagyság mellett

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

A mutató értékelése alapján az a következtetés is levonható, hogy a **vállalkozások közül elsősorban a nagyvállalkozások férnek hozzá a hosszú lejáratú hitelekhez**. A kisvállalkozások kétharmadának – háromnegyedének továbbra sincs hitele, vagy csak rövid lejáratú – forgótőkével fedezett – forgóeszközhitellel gazdálkodik. E mögött számos tényező meghúzódhat (például a saját erő hiánya), de akár az is felvetődhet, hogy ezek a kisvállalkozások **nem látják értelmét** a hitelek révén megvalósuló fejlesztéseknek. Ezt a feltételezést P_{ATAKI} (2003) korábbi hazai kutatásai is alátámasztják, amelyek szerint az **egyéni gazdálkodók** inkább a **rövidlejá-**

ratú, kisebb mértékű forgóeszközhitelket preferálják, egyrészt az eladósodástól illetve az adósságszolgálati terhek kigazdálkodásának nehézségétől való félelem miatt, másrészt mert inkább rövidtávon terveznek. Ezek alapján a mezőgazdasági vállalkozások hitelállományát tekintve szignifikáns különbségek tárhatók fel a kis- és nagyméretű gazdaságok között.

A **forgóeszközök arányát az összes tőkén belül az M7** elnevezésű mutató segítségével vizsgáltam. A forgóeszközök aránya **hazánkban és Szlovákiában a legmagasabb**. A magyarországi forgóeszköz arány a legnagyobb üzemméretű cégek esetében több mint kétszeresét teszik ki az EU-15 átlagának, de a többi V4 állam értékeit is lényegesen meghaladja. (Ennek ellenére a likviditási mutatóink értékei a legalacsonyabbak között vannak a relatíve magas rövid lejáratú kötelezettség állomány következtében.). A magas forgóeszköz-állomány belső összetételét illetően – feltételezhetőleg – a készletállomány és a vevőállomány dominanciája figyelhető meg. Mivel a **forgóeszközök** gyakorlatilag a hozamtermelésben nem vesznek részt, ugyanakkor **finanszírozási forrásokat** kötnek le, ez nagymértékben rontja a jövedelemtermelő képességet. A magas hazai forgóeszköz-állomány finanszírozásába jelentősebb volumenű idegen forrást szükséges bevonni. Ez lehet az egyik oka annak, hogy hazánkban a legmagasabb az idegen tőke aránya a források között.

Érdemes kiemelni, hogy Szlovákiában igen jelentős növekedés volt tapasztalható 2007-ről 2008-ra. Feltűnő az is, hogy Szlovákia kivételével a többi V4 államban (és az EU-15-ök esetében is) az **üzemméret növekedésével párhuzamosan emelkedik a forgóeszközök aránya**. Ugyanakkor Szlovákiában (2008-at leszámítva) a kisebb üzemméretek mellett magasabb a forgóeszközök aránya, mint a 100 EUME fölötti méretkategória esetében.

A termelési méret növekedésével minden termelési irány esetében párhuzamosan kis mértékben emelkedik a forgóeszközök aránya, de így is csak 25 százalék körüli szintet ér el. A forgóeszközök közé tartozik a készlet, követelések, pénzeszköz, vevőállomány. A nemzetközi adatbázis adataiból ezek alakulását nem tudtam nyomon követni, mert ilyen részletezettségben nem található adatok a publikus adatbázisban. A forgóeszköz állomány aránya Csehország, Lengyelország és Szlovákia esetében 30% körüli, ideális esetben 35-65% között kellene lennie.

A **tárgyi eszközök fedezettségét** vizsgálja az **M8-as** mutató. A tartós eszközök tartós forrásokkal vannak minden évben, mindegyik üzemtípus és üzemméret mellett és minden országban fedezve. A legmagasabb saját tőke arányú Szlovákiában a legmagasabb a tárgyi eszközök fedezettsége.

6.2.2.2 Jövedelmezőség elemzése

A jövedelmezőség mutatóinak számításához egy új eredménykategóriát kellett létrehoznom, amely a **mezőgazdasági üzemi tevékenység eredménye** elnevezést kapta. Ezt a mutatót – amint az már korábban említésre került – azért kellett számíttanom, mert a nemzetközi FADN publikus adatbázis adatai magyar rendszerben megszokott számviteli kategóriáktól eltérőeket alkalmaznak.

A **mezőgazdasági üzemi tevékenység eredménye** a vizsgált években végig negatív előjelű volt Szlovákiában és Csehországban (az utóbbinál kivételt jelentett

az abrakfogyasztó ágazat a 2005-ben és 2006-ban) ugyanakkor Lengyelországban végig pozitív volt. Az eszközarányos jövedelmezőség Lengyelország esetén a teljes vizsgált időszakban meghaladta az EU-15-ök átlagát. Magyarországon ez az eredménykategória vegyes képet mutat, a növénytermesztő üzemekben értéke minden évben pozitív, a negatív érték elsősorban az állattenyésztéssel is foglalkozó üzemekben volt jellemző.

Azon mutatók esetében, amelyek számlálójában a mezőgazdasági üzemi tevékenység eredménye szerepel (márpedig e jövedelmezőségi mutatók mindegyike ilyen) figyelembe kell venni azt a tényt, hogy hazánkban (és vélhetőleg a V4-ek országaiban is) a **működési támogatások egyéb bevételként kerülnek elszámolásra**, így növelik az üzemi eredményt. A kamattámogatások esetében is a piaci kamatot (a teljes összeget) pénzügyi ráfordításként kell elszámolni, ami nem csökkenti az üzemi eredményt. Ugyanakkor a később megkapott kamattámogatás már egyéb bevételként kerül elszámolásra, ami viszont javítja az üzemi eredményt. A **nyugat-európai államokban** eleve **a támogatással csökkentett kamatot fizetik** a vállalkozások, ami pénzügyi ráfordításnak minősül így semmilyen módon sem befolyásolja az üzemi eredményt.

Egyértelműen kijelenthető azonban, hogy az Uniós csatlakozást követően a V4-ek üzemi eredmény szintű **jövedelmezőségi mutatói érdemben nem javultak**. Magyarország esetében figyelhető meg egy nagyon mérsékelt javulás, a többi országot viszont stagnálás, vagy visszaesés jellemzi. Megfigyelhető, hogy a nagyobb **üzemméret mellett némileg javul** a jövedelmezőség. Főleg Szlovákia (kisebb mértékben Csehország) esetében a jövedelmezőségi mutatók értékei igen nagy kilengésekkel változnak. A jövedelemtermelés szintje tehát nehezen kiszámítható. **Az alacsony jövedelmezőség mellett a vállalkozások önfinanszírozó képessége érdemben nem tudott javulni**. A bevételek növekedése a várakozásoktól elmaradt, a piaci lehetőségek kiaknázása sem sikerült minden esetben. A reálbevételek több ország esetében is csökkentek, amely a költség-visszamaradás jelenségének fellépése mellett rontotta a jövedelmezőséget.

Az **eszközarányos megtérülés** mutatója (**M9**) minden üzemméret esetében a V4-ek vonatkozásában lényegesen meghaladja az EU-15-ök értékeit. Ezen belül Szlovákiában – ahol legrosszabb a jövedelmezőség – a legmagasabb a megtérülés. Szlovákiában a legnagyobb üzemméret mellett ugrásszerű javulás figyelhető meg 2005-től. Az értékelést torzítja, hogy magasabb értéken nyilvántartott eszközök mellett ugyanakkora bevétel esetén kisebb lesz a megtérülés mértéke. A V4-ek esetében (így hazánk vonatkozásában is megfigyelhető), hogy **sok a nullára leírt tárgyi eszköz**, amely nem szerepel az eszközök között értékben, de ugyanakkor a bevétel előállításában részt vesz. Az is lényeges szempont, hogy a nullára leírt eszközök után amortizáció már nem kerül elszámolásra, ami látszat-eredmény kimutatásához vezet.

Figyelni kell az egyes országok **amortizációs politikái közötti különbségre** is, ami szintén az eszközértéken keresztül fejti ki a hatását. Az eszközarányos megtérülés értékeit javítja a tárgyi eszközök relatíve kisebb értéke, amelyre az előző bekezdésekben már történt utalás.

A **tőkearányos bevétel** (**M10**) a V4-ek esetében a rendre meghaladja az EU-15-ök értékeit. Magyarország értékei kiugróan jók, ennek oka azonban abban

keresendő, hogy a legalacsonyabb saját tőke aránya hazánkban van a vizsgált országcsoporton belül. Némileg meglepő, hogy az egyik legmagasabb saját tőke arányú Szlovákia tőkearányos megtérülési mutatójának értékei igen magasak és ezen belül is növekvő tendenciát mutatnak. Ennek feltételezhető oka, hogy bár Szlovákiában magas a saját tőke aránya, a mezőgazdasági vállalkozások fajlagos vagyoneértéke nagyon alacsony. Alacsony vagyoneértékhez képest hiába magas a saját tőke aránya, a mutató nevezője akkor is alacsony lesz.

6.2.2.3 Hatékonysági mutatók

A hatékonysági mutatók közül a **bérearányos hatékonysági** mutatót, azaz a munkatermelékenységet kell kiemelni. A **munkatermelékenység a V4-ek országában alacsonyabb**, mint az EU-15-ök esetében. A V4-eken belül Lengyelországban a legjobb a helyzet, de ott jelentősebb visszaeséssel lehet találkozni. A többi V4 országban stagnálás figyelhető meg. **Kisebb üzemméret mellett a munkatermelékenység lényegesen magasabb**, de ebben nyilván szerepet játszik az, hogy a kis gazdaságokban a **személyes munkavégzés ellenértéke** a legtöbb esetben **nem kerül béresítésre**, így nem növeli a mutató nevezőjét. Természetesen a kisebb gazdaságok alacsonyabb „bér-teherbíró képessége” is szerepet játszhat a jelenségben. Az üzemméret növekedésével párhuzamosan jelentkező munkatermelékenység romlás a legfeltűnőbb Csehország vonatkozásában. Természetesen a háttérben a kisebb üzemméretű gazdaságok alacsonyabb bérköltség-viselő képessége is megjelenhet. A V4 országok munkatermelékenységi mutatójának értékelését tovább árnyalja az ezen országokban tapasztalható általánosan **alacsonyabb bérszínvonal**. Alacsony bérek mellett is alacsonyabb a munkatermelékenység, mint az EU-15-ök esetében.

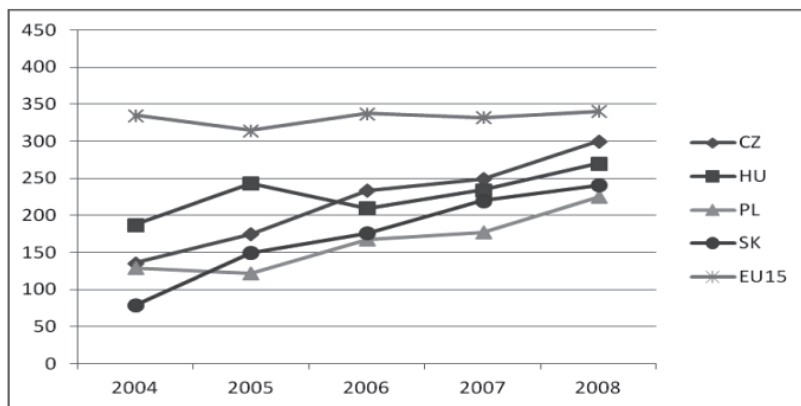
A kisebb méretű üzemeknél a hatékonysági mutatók – a bérhatékonyságot kivéve – szignifikánsan alacsonyabb értéket jeleznek.

6.2.2.4 Támogatások

A támogatásokon belül a beruházási támogatások aránya a működési támogatásokhoz képest nagyon alacsony. A **beruházási támogatások aránya az összes támogatáson belül** a 10 százalékot legfeljebb csak közelíti, jellemzően attól is jócskán elmarad. Az M16-os mutató alkalmazását kihagytam az elemzésből, mivel az **M17-es** mutatóhoz képest többlet információt nem adott. A beruházási támogatásokkal kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy a csatlakozást megelőző előcsatlakozási programok jelentős része a mezőgazdasági eszközök fejlesztését tűzte ki célul, amiatt, hogy az újonnan csatlakozó országok mezőgazdasági eszközállományának jelentős része modernizációra szorult. A csatlakozást követően a különböző országokban különböző módon hirdettek meg gépberuházási programokat, és ezek különböző időpontban megjelenő hatásai nehezítették az összehasonlítást.

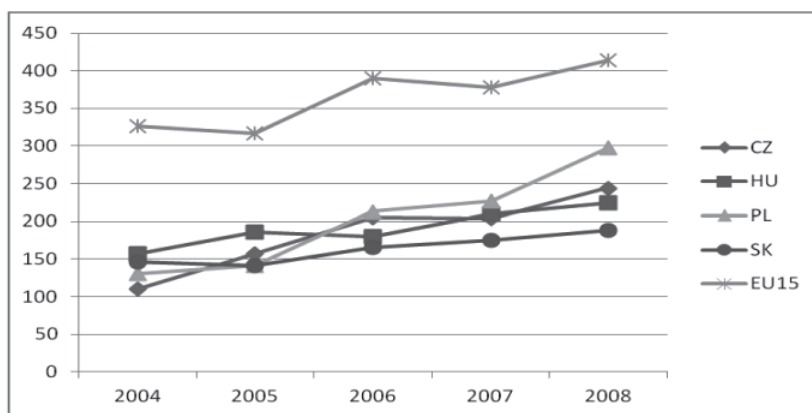
A **fajlagos támogatás összege (M18)** vizsgálata során egyértelműen bizonyosodott, hogy az 1 hektárra jutó összes támogatás a **V4 országokban lényege-**

sen elmarad az EU-15-ök átlagától, bár közeledik hozzá, a Koppenhágai Megállapodásnak megfelelő módon. Ez a tendencia mindkét következő ábrán (27. és 28. ábra) jól látható

27. ábra: Az 1 hektárra jutó összes támogatás értéke a vizsgált országokban a 100 EUME-t meghaladó méretű üzemekben 2004–2008 között (m.e.: EUR)

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

28. ábra: Az 1 hektárra jutó összes támogatás értéke a vizsgált országokban a 0–40 EUME méretű üzemekben 2004–2008 között (m.e.: EUR)

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

Az EU-15 országok esetében **minden üzemméretnél szinte teljesen azonos értékek figyelhetők** meg. A V4 országokban a különböző méretekre különböző támogatási értékeket találunk, ez azt valószínűsíti, hogy a **nagyobb méretű** gazdaságok – akár a képzettebb munkaerő, akár a **jobb információ-hozzáférés** miatt, vagy **jobb kapcsolatrendszerük** miatt – jobban fel tudtak készülni a támogatások-

kal kapcsolatos adminisztrációra, illetve nagyobb tőkeerejük folytán igénybe vehetik szaktanácsadók segítségét.

A **kisméretű gazdaságok** tulajdonosait jobban **leköti a gazdálkodás** illetve a gazdasághoz kapcsolódó **adminisztratív munka**. Hazánkban a falugazdász hálózatot ugyan igénybe vehetik, de annak túlterheltsége miatt nem biztos, hogy minden kérést, kérelmet időben teljesíteni tudnak. Ez a tendencia Magyarországon még kifejezettebben jelentkezik, mint a többi visegrádi országban. Az egy hektárra jutó összes támogatás méretkategóriák közötti eltérését varianciaanalízissel ellenőriztem. Az M18 mutató átlagát tekintve az analízis eredménye szerint Magyarország kivételével egyik országban sincs különbség a méretkategóriák között a vizsgált mutató átlagában. **Magyarország** esetében a varianciaanalízis a két szélső kategória esetében (40 EUME alatti illetve 100 EUME fölötti üzemek) **szignifikáns különbséget** jelzett, így megállapításaimat statisztikai módszerekkel is alá tudtam támasztani. Az **analízis eredményeit a 4.4.4. alfejezetben** ismertettem részletesen.

A fajlagos támogatások mérettől való függősége **Lengyelországban** is megfigyelhető, de ott pont fordítva, mint a többi V4 országban. Ennek okát egyrészt a speciális lengyel birtokstruktúrában, a kisméretű gazdaságok túlsúlyában lehet keresni, illetve a lengyel mezőgazdaság hagyományaiban, amelyet jól jellemez az a tény, hogy a szocialista időkben is fenn tudott maradni a régi, magántulajdonon alapuló birtokszerkezet.

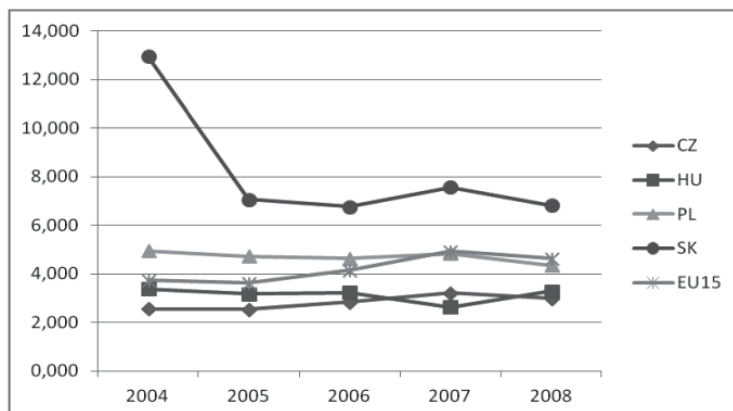
Az **összes eszközértékre jutó támogatás (M19 mutató)** a V4-ek országaiban jelentősen meghaladja az EU-15-ök szintjeit. Elsősorban Szlovákiában – különösen a kis és közepes méretű üzemekben – kimagaslóak az értékek, míg Lengyelországban a legalacsonyabbak. Ennek oka, nagy valószínűséggel a korábbiakban már említett – leginkább Szlovákiára jellemző – nagyon alacsony eszközérték.

6.2.2.5 Likviditás

A **likviditási mutató értékei** minden üzemméret mellett **mindkét ország-csoportban magasak** voltak. EU-15 átlag likviditási mutatója általában magasabb a V4 országokhoz képest, kivéve Szlovákiát. Az összes vizsgált üzemtípus esetében, minden üzemméret esetén a szlovák mezőgazdasági vállalkozások likviditási értékei voltak a legmagasabbak. Ebben szerepet játszhat az, hogy Szlovákiában erőteljesen növekvő a forgóeszközök aránya az összes eszköz között, illetve, hogy a rövid kötelezettség állomány alacsony.

Hazánk likviditási értékei – hasonlóan Csehországhoz – a legalacsonyabbak között vannak, de nem tekinthetők kritikusnak. A forgóeszközök aránya ugyan nálunk a legmagasabbak közé tartozik, de a rövid lejáratú kötelezettség állomány is, ami rontja a tört értékét. A magas készletállomány illetve követelésállomány **látszat-likviditást** jelezhet. A mutató statikus volta miatt a tényleges rövid távú fizetőképesség előrejelzésére csak korlátozottan alkalmas. A likviditási mutató értékeinek alakulását (M20) szemlélteti a 29. ábra.

E **statikus mutatók** objektív értékelése egyéb nehézségekbe is ütközik. Ezek a mutatók az **év végi fizetőképességet mérik**, így nem alkalmasak arra, hogy az év-

29. ábra: A likviditási mutató alakulása az összes vizsgált üzemméret átlaga alapján 2004–2008 között

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

közi fizetőképesség alakulásáról egyértelmű képet szolgáltatassanak. Ennek alapján látszat-likviditásról beszélhetünk, hiszen a hitelállomány az év végén a legalacsonyabb, illetve a készletek, a mezei leltár adatai is hasonlóak.

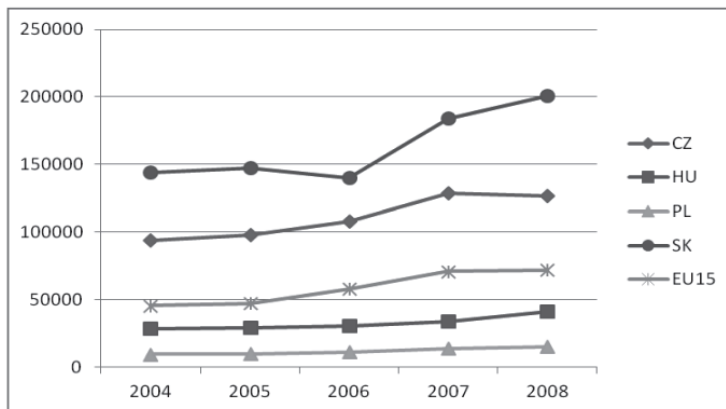
Célszerű figyelembe venni azt is, hogy az agrárvállalkozásoknál év végén általában alacsonyabb a rövid lejáratú hitelállomány értéke, mint év közben, ami igaz az összes rövid lejáratú kötelezettségre is. Az év közben felvett, a folyó finanszírozás célját szolgáló rövid lejáratú hitelek – ha az év vége előtt visszafizetésre kerülnek – meg sem jelennek a vállalkozások beszámolójában, s adóbevallásában. E tényezők hatására a valósnál általában kedvezőbb képet jeleznek ezek a mutatók.

A pénzbevételek felmerülésének – főleg a növénytermesztés területén jelentkező – szezonalitása – a kötelezettségek felmerülésének folyamatossága mellett – tovább árnyalja a képet.

A **nettó forgótőke (M21)** mindenhol pozitív és jellemzően növekvő tendenciát mutat, amint az a 30. ábrán is látható. A **konzervatív finanszírozási stratégia** térnyerése tehát egyértelmű. A likviditási mutató és a nettó forgótőke között egyértelmű kapcsolat van. A magas likviditási mutató érték magas nettó forgótőkét eredményez, s egyben a konzervatív jellegét erősíti a finanszírozási stratégiának.

A konzervatív stratégia stabil, kiszámítható, biztonságosnak tekinthető, mivel a saját tőkén és a hosszú lejáratú kötelezettségeken alapul. A konzervatív stratégia nem teszi drágábbá a tőkeszerkezetet. Azonban ennek oka abban is keresendő, hogy a mezőgazdasági vállalkozások **nem tudnak elég hitelt fölvenni**, továbbá az **idegen tőke drágább a sajátjánál**. A konzervatív stratégiára való eltolódás ebben az esetben nem feltétlenül a tudatosság eredménye, hanem a **kényszerítő tényezőké**.

Egyéb likviditási mutatókat az FADN publikus adatbázisának adataiból nem lehet számítani, mivel a rendszer az ehhez szükséges adatokat nem regisztrálja.

30. ábra: A nettó forgótőke (M21 mutató) alakulása az összes üzemméret átlagában (euro)

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

6.2.3 A nemzetközi vizsgálat összehasonlító statisztikai vizsgálata

A nemzetközi adatok elemzése során arra a kérdésre is választ kerestem, hogy a kiszámított mutatók értékelése során feltárt különbségek **statisztikai vizsgálatokkal alátámaszthatóak-e**. A viszonylag kis elemszám – mindössze 5 év adatai – valamint a számos esetben tapasztalt adathiányok – különösen Szlovákia esetében – alapvetően korlátozták az elvégezhető vizsgálatok körét.

Az összehasonlító vizsgálatot az alábbi mutatókra végeztem el:

- M1: tőkeerősség mutatója (saját tőke/ összes tőke),
- M4: hosszú lejáratú kötelezettségek / idegen tőke,
- M5: hosszú lejáratú kötelezettségek / összes tőke,
- M10: saját tőke-arányos jövedelmezőség (ÜTE/ saját tőke),
- M18: 1 hektárra jutó összes támogatás,
- M20: likviditási mutató (forgóeszköz összesen / rövid lejáratú kötelezettségek)

Az adatok feldolgozását és a statisztikai elemzéseket az **SPSS 18 (PASW Statistics 18) for Windows** statisztikai programcsomag segítségével végeztem, az országok – majd a későbbiekben a méretcsoportok illetve termelési irányok – közötti differenciákat a vizsgált mutatók értékei alapján az **egytényezős varianciaanalízissel** (ANOVA) elemeztem. A csoportonkénti varianciák azonosságát a **Levene próba** alapján ellenőriztem. A statisztikai programban választható post-hoc próbák közül az **LSD** (least significant difference) és a **Games-Howell** próbákat alkalmaztam a Levene próba eredményétől függően: ha a Levene próba alapján a csoportonkénti varianciák azonosnak tekinthetők, az LSD próbát, ellenkező esetben, azaz eltérő varianciák esetében ($p < 0,05$) pedig a Games-Howell próbát választottam. Választá-

somat az indokolta, hogy e két próba nem érzékeny az eltérő csoport-elemszámra, hiszen az adatbázisban az adatfeldolgozás során több helyen is eltérő elemszámot tapasztaltam a különböző csoportok esetében.

A vizsgált országok összehasonlítása átlagos adatok alapján

Az országok összehasonlítását **első lépésben az átlagos adatok** alapján végeztem el, azaz nem választottam külön az eltérő méretkategóriákhoz illetve üzemtípusokhoz tartozó adatokat. E lépés során arra a kérdésre kívántam választ kapni, hogy a mutatók értékei alapján van-e statisztikailag igazolható **különbség a vizsgált négy ország, illetve az EU-15 átlaga között**.

Az ANOVA eredményei alapján megállapítható, hogy a vizsgálatban résztvevő országok között az **összes vizsgált mutató tekintetében erősen szignifikáns különbség mutatható ki**, mivel az empirikus szignifikancia szint valamennyi esetben 1%-nál alacsonyabb ($p < 0,01$).

A szignifikáns eltéréseket mutató országok megállapítására post-hoc próbákat végeztem. A post-hoc elemzések eredményeit a 29. táblázatban foglaltam össze.

A varianciaanalízis eredményei alapján elmondható, hogy az M1 mutató, azaz a **tőkeerősség mutatója** esetében statisztikailag is **igazolható a magyar mezőgazdasági vállalkozások hátránya** a többi vizsgált országhoz illetve országcsoporthoz képest, azaz a saját tőke aránya elmarad a többi ország üzemeinek értékeitől.

Az M4 mutatóval a hosszú lejáratú kötelezettségek az idegen tőkén belüli arányát vizsgáltam. Itt csak két esetben mutatható ki szignifikáns eltérés. Az átlagok közötti negatív különbség ebben az esetben azt jelenti, hogy Lengyelország és az EU-15 esetében az idegen tőkén belül a hosszú lejáratú hitelek aránya jelentősen nagyobb, mint a hazai mezőgazdasági vállalkozások esetében. Ennek okai között esetleg a hosszú lejáratú hitelek esetlegesen jobb kondíciói állhatnak, de kutatásom ebben az esetben terjedt ki az okok megkeresésére. Az M5 mutató a **hosszú lejáratú hitelek összes tőkén belüli arányát** mutatja, ekkor csak Lengyelországgal és Szlovákiával összehasonlítva volt szignifikáns az eltérés. Az M10 mutató a tőkearányos üzemi eredményt mutatja, a nemzetközi vizsgálat során alkalmazott mezőgazdasági **üzemi tevékenység eredménye (ÜTE)** mutató segítségével kifejezve. A varianciaanalízis csak egy esetben jelzett szignifikáns különbséget, ugyanez volt érvényes az M18 mutatóra, azaz a fajlagos támogatások értékére. Ezt a különbséget már az elemzés korábbi szakaszában is feltártam (ld. 29. és 30. ábra), és megállapítottam, hogy a fajlagos támogatási összegben fennálló jelentős eltérés a Koppenhágai Megállapodás feltételrendszerével magyarázható meg, azaz a támogatási összeg csak fokozatosan éri el az EU-15 szintjét a 2004-ben csatlakozott országok esetében. Az M20, azaz a likviditási mutató vizsgálata során kifejezetten nagy eltérés állapítható meg (az empirikus szignifikanciaszint 0,01 alatti) Magyarország és Lengyelország illetve az EU-15 átlaga között, a magyar **üzemek likviditási mutató értékei elmaradnak** a lengyel és az EU-15 üzemek csoportátlagától.

29. táblázat: Magyarország és a vizsgált országok közötti szignifikáns eltérések kimutatása a vizsgált mutatók átlagos értékei alapján az ANOVA keretében

Mutató	Ország	Csoport- átlagok közötti különbség	Empirikus szignifikancia szint	Post-hoc próba
M1 tőkeerősség mutatója	Csehország	-0,05669 *	0,001	Games-Howell
	Lengyelország	-0,18301 *	0,000	
	Szlovákia	-0,20932 *	0,004	
	EU-15 átlag	-0,10020 *	0,000	
M4 hosszú lejáratú kötelezettségek / idegen tőke	Csehország	-0,06585	0,443	Games-Howell
	Lengyelország	-0,17698 *	0,028	
	Szlovákia	-0,00219	1,000	
	EU-15 átlag	-0,22986 *	0,011	
M5 hosszú lejáratú kötelezettségek / összes tőke	Csehország	0,01428	0,548	Games-Howell
	Lengyelország	0,07753 *	0,003	
	Szlovákia	0,11027 *	0,001	
	EU-15 átlag	0,00941	0,832	
M10 saját tőke-arányos jöveldelmezőség	Csehország	0,04627	0,065	Games-Howell
	Lengyelország	-0,06595 *	0,004	
	Szlovákia	0,12642	0,136	
	EU-15 átlag	-0,03073	0,115	
M18 1 hektárra jutó összes támogatás	Csehország	-12,90762	0,729	LSD
	Lengyelország	35,69000	0,342	
	Szlovákia	34,15920	0,363	
	EU-15 átlag	-135,81151 *	0,001	
M20 likviditási mutató	Csehország	-0,07524	0,992	Games-Howell
	Lengyelország	-2,74520 *	0,000	
	Szlovákia	-5,81780	0,075	
	EU-15 átlag	-1,94197 *	0,001	

*A post-hoc próbák alapján szignifikánsnak bizonyult eltéréseket a táblázatban csillaggal jelöltem.

Forrás: saját számítás

A vizsgált országok összehasonlítása az üzemméret-kategóriák szerint

Az átlagos adatokat – ahogy azt a mutatószámok értékelésénél már megállapítottam – természetesen csak iránymutatásként lehet értékelni, hiszen jelentősen **eltérő értékeket mutatnak a különböző méretkategóriákhoz** tartozó gazdaságok. A vizsgálat **második lépéseként az átlagos adatokat méretkategóriák szerint** választottam szét. Az ANOVA eredményeit foglalja össze a 30. táblázat.

Az eredmények közül ki kell emelni, hogy a magyar mezőgazdasági üzemek **tőkeerőssége mindegyik méretkategóriában jelentősen elmarad** az összes V4 országtól, valamint az EU-15 átlagától, tehát a magyar mezőgazdasági vállalkozások értékelésekor elmondható, hogy **statisztikai vizsgálatok eredményei is alátámasztják, hogy a saját tőke aránya jóval kisebb versenytársainkhoz képest.**

Ez, a gyenge hitelképességgel párosulva jelentős gátat szab mindenféle fejlesztésnek, versenyképességünk javításának. Ha az összes ország összehasonlítását tekintjük, ilyen mértékű szignifikáns különbség csak Szlovákia és a többi ország között volt kimutatható a közepes és nagy (40–100 és 100 EUME fölötti) méretkategóriák esetén, de Szlovákia esetében az eltérés pozitív, azaz a szlovák gazdaságok tőkeerőssége kiemelkedően jó a vizsgált országokkal összehasonlítva.

30. táblázat: Magyarország és a vizsgált országok közötti szignifikáns eltérések kimutatása a vizsgált mutatók értékei alapján, üzemméret-kategóriánként

Méretkategória		40 EUME alatt	40–100 EUME	100 EUME fölött
Mutató	Országkód	Csoportátlagok közötti különbség		
M1 tőkeerősség mutatója	Csehország	-0,12344 *	-0,13341 *	-0,15010 *
	Lengyelország	-0,11484 *	-0,07904 *	-0,12695 *
	Szlovákia	-0,08749 *	-0,18398 *	-0,34242 *
	EU-15 átlag	-0,12567 *	-0,10775 *	-0,09279 *
M4 hosszú lejáratú kötelezettségek / idegen tőke	Csehország	0,27132 *	0,28400 *	-0,21320 *
	Lengyelország	-0,05332	-0,12025 *	-0,21331 *
	Szlovákia	-0,08138	-0,05344	-0,09968
	EU-15 átlag	-0,09611	-0,10191	-0,35155 *
M5 hosszú lejáratú kötelezettségek / összes tőke	Csehország	0,09981 *	0,12905 *	0,00579
	Lengyelország	0,07070 *	0,02536	-0,00904
	Szlovákia	0,04891 *	0,11237 *	0,13436 *
	EU-15 átlag	0,07549 *	0,05037 *	-0,07465
M10 saját tőke-arányos jövedelmezőség	Csehország	0,02354	0,03696	0,00223
	Lengyelország	-0,04188 *	-0,09787 *	-0,12721
	Szlovákia	0,10261	0,14563 *	0,06479
	EU-15 átlag	-0,00525	-0,00482	-0,10313 *
M18 1 hektárra jutó összes támogatás	Csehország	-48,18446	-15,05605	27,08778
	Lengyelország	-6,05964	36,60761	106,19666 *
	Szlovákia	7,39080	54,00565	70,34633
	EU-15 átlag	-181,73622 *	-139,76162 *	-93,32891 *
M20 likviditási mutató	Csehország	0,29516	0,60958	-0,80210 *
	Lengyelország	-2,17456 *	-0,83515 *	-0,85089 *
	Szlovákia	-11,65222	-10,21492	-6,77539
	EU-15 átlag	-7,69296 *	-1,48237 *	-0,99102 *

*A post-hoc próbák alapján szignifikánsnak bizonyult eltéréseket a táblázatban csillaggal jelöltem.

Forrás: saját számítás

A hosszú lejáratú hitelek aránya az összes tőkén belül (M5) a legkisebb méretkategória esetén mutatott Magyarországhoz viszonyítva az összes többi ország esetében szignifikáns **pozitív különbséget**, ami annak ismeretében érdekes, hogy a hazai, kisebb üzemméret-kategóriába tartozó gazdaságok nehezebben jutnak hosszú lejáratú hitelekhez. Magyarázatot adhat azonban az a hazai tapasztalat,

hogy a kisméretű gazdaságok esetében a hitelfelvétel elsősorban a hosszú lejáratú hiteleket jelenti, a rövidtávra szükséges forrásokat elsősorban családi, ismerősi kör segítségével teremtik elő. A jelenség másik oka lehet az is, hogy a 40 EUME alatti **méretkategórián belül is jelentősek az eltérések** az egyes gazdaságok EUME üzemméreteiben.

A **fajlagos támogatások** (M18) esetén a már korábban is említett, az EU-15 tagállamoktól való lemaradásunk mutatható ki az eredmények alapján, ami a támogatási szint különbözőségéből adódik. Ez az elmaradás **természetesen ugyanígy alakult a többi V4 ország esetében** is. A **likviditási mutató** (M20) elemzésekor ki kell emelni, hogy azokban az esetekben ahol szignifikáns eltérés tapasztalható (Lengyelországhoz és az EU-15 átlagához képest minden méretkategóriában, Csehországhoz képest a 100 EUME-nél nagyobb üzemekben) a **magyarországi átlag alatta marad** az említett országokénak. Ez a hazai mezőgazdasági vállalkozások likviditási problémáira hívja fel a figyelmet, de szem előtt kell tartani e mutató statikus voltából eredő – korábban már említett – értékelési nehézségeket is.

A vizsgált országok összehasonlítása a üzemtípusok szerint

A vizsgálat **harmadik lépéseként** az átlagos adatokat az **üzemtípusok** szerint vizsgáltam. Bizonyos tevékenységi irányok esetében nem minden évre álltak rendelkezésre az adatok, ami természetesen a statisztikai vizsgálatok eredményeinek értékelhetőségét is érintette. A szőlőtermesztő üzemek emiatt maradtak ki a vizsgálat ezen szakaszából, mivel a hiányos adatokból adódóan a varianciaanalízis nem volt elvégezhető. A kertészeti és ültetvényes gazdálkodást folytató, valamint az abrakarmányt fogyasztó állatokat tenyésztő üzemek közül Szlovákia, a szőlőtermesztők közül pedig Lengyelország és Szlovákia adatai voltak hiányosak.

Az ANOVA post-hoc próbáinak eredményeit a 31. táblázatban foglaltam össze.

Az eredményekből látható, hogy az esetek többségében **nem mutatható ki szignifikáns különbség** a magyarországi átlagok és más országok átlagos értékei között. Ez egyrészt az adatok korlátozott mennyiségének, másrészt a számított mutatók összefüggéseinek, illetve a már említett hiányos adatsoroknak köszönhető.

A táblázatból azonban kitűnik a „-” **jelek dominanciája**, azaz a magyar mezőgazdasági üzemek elmaradása a többi vizsgált ország üzeimeihez képest.

A kivételek közül ki kell emelni az **M5** elnevezésű mutatót, amelynél a többi mutatóhoz képest jóval több esetben pozitív az átlagok különbsége, azaz a többi országhoz képest a **magyar üzemekben a hosszú lejáratú kötelezettségek aránya nagyobb az összes tőkén belül**. Erre a tényre már az előző alfejezetbe is felhívtam a figyelmet, és mivel ez a pozitív eltérés a többi ország átlagától elsősorban az ültetvény valamint a tömeg- és abrakarmányt fogyasztó állatokat tartó üzemtípusoknál figyelhető meg, feltételezhető, hogy ennek a speciális beruházási illetve fejlesztési célú hitelek hatásáról van szó.

31. táblázat: Magyarország és a vizsgált országok közötti szignifikáns eltérések kimutatása a vizsgált mutatók alapján, üzemtípusonként

Üzemtípus	Ország	Mutató					
		M1	M4	M5	M10	M18	M20
Növénytermesztő	Csehország	(-)	(0)	(0)	(0)	(0)	(0)
	Lengyelország	(-)	(0)	(+)	(-)	(0)	(-)
	Szlovákia	(-)	(0)	(0)	(0)	(0)	(0)
	EU-15 átlag	(-)	(-)	(0)	(0)	(-)	(-)
Kertészet	Csehország	(-)	(0)	(+)	(0)	(0)	(0)
	Lengyelország	(0)	(0)	(0)	(0)	(0)	(0)
	Szlovákia	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	EU-15 átlag	(+)	(0)	(-)	(0)	(-)	(0)
Ültetvény	Csehország	(-)	(0)	(+)	(0)	(0)	(0)
	Lengyelország	(-)	(0)	(+)	(-)	(0)	(-)
	Szlovákia	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	EU-15 átlag	(-)	(0)	(+)	(-)	(0)	(-)
Tejtermelő	Csehország	(0)	(-)	(-)	(+)	(0)	(0)
	Lengyelország	(-)	(-)	(0)	(-)	(+)	(-)
	Szlovákia	(-)	(0)	(0)	(0)	(0)	(-)
	EU-15 átlag	(0)	(-)	(-)	(0)	(-)	(-)
Tömegetakarmányt fogyasztó állatokat tenyésztő	Csehország	(0)	(+)	(0)	(+)	(0)	(0)
	Lengyelország	(-)	(0)	(+)	(-)	(0)	(-)
	Szlovákia	(-)	(0)	(+)	(0)	(0)	(0)
	EU-15 átlag	(-)	(0)	(+)	(0)	(-)	(-)
Abraktakarmányt fogyasztó állatokat tenyésztő	Csehország	(-)	(0)	(+)	(0)	(+)	(0)
	Lengyelország	(-)	(-)	(+)	(0)	(+)	(-)
	Szlovákia	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	EU-15 átlag	(-)	(-)	(-)	(0)	(+)	(-)
Vegyes	Csehország	(0)	(-)	(0)	(0)	(0)	(0)
	Lengyelország	(-)	(-)	(-)	(-)	(0)	(-)
	Szlovákia	(-)	(0)	(-)	(0)	(0)	(0)
	EU-15 átlag	(0)	(-)	(0)	(-)	(-)	(-)

Jelmagyarázat: (+) és (-) jel a szignifikáns eltérés irányát mutatja (a magyar mezőgazdasági vállalkozások előnye vagy hátránya); (0): nincs szignifikáns eltérés; n.a.: nincs adat.

Forrás: saját számítás

A fajlagos támogatás mutatójának (M18) alakulását vizsgálva ki kell hangsúlyozni a mutató tartalmát, azaz az **összes támogatás** egy hektárra eső összegét. Mivel a pozitív értékek kizárólag az állattenyésztési ágazatokban szerepelnek, nagy valószínűséggel az időszak alatt elnyert modernizációra és állategészségügyi-állattéli fejlesztésekre felhasznált támogatások összegét tartalmazzák.

A vizsgált országok összehasonlítása üzemtípusok és méretkategóriák szerint

A vizsgálat következő lépéseként a különböző országok mezőgazdasági üze-meit üzemtípusok és méretkategóriák szerint hasonlítottam össze. Ennél a vizsgál-atnál az üzemtípusokhoz tartozó méretkategóriák változó elemszáma miatt csak a **növénytermesztő üzemek** esetén lehetett komplett – azaz minden országra és minden méretkategóriára kiterjedő – összehasonlítást végezni. Szlovákia összes adata hiányzott a kertészet, szőlő, ültetvény valamint az abrakfogyasztó állatokat tenyésztő üzemtípusok közül. A post-hoc vizsgálatok eredményei azonban a csoportok alacsony elemszámának és a hiányzó adatoknak köszönhetően **az eddigi megállapításokon túl újabb információkat nem adtak, csak megerősítették a korábbi eredményeket.**

6.2.4 A nemzetközi vizsgálat értékelése

Az alapadatok elemzése alapján elgondolkodtató, hogy a V4 országok esetében az eszközérték, főleg a tárgyi eszközök értéke meglehetősen alacsony, ez okozza a magas megtérülési értékeket. A tárgyi eszközpark megújítása rövid időn belül feltét-lenül szükséges. Ez azonban megnöveli a termelésben lekötött tárgyi eszközök ér-tékét, s ezen keresztül az eszközállományhoz kapcsolódó állandó költségek (amor-tizáció, biztosítási díjak stb.) is emelkedni fognak, ami viszont megnöveli a műkö-dési tőkeáttétel mértékét. Magas működési tőkeáttétel mellett egységnyi árbevétel változás hatására nagyobb mértékű változás következik be az adózás előtti nyere-ség illetve az üzemi eredmény nagyságában. Ez a V4-ek esetében a jövőben a **jö-vedelmek változékonyágát valamint abszolút nagyságát is befolyásolhatja.** A jövedelmek nem fognak feltétlenül csökkenni a magasabb állandó költségek miatt, his-szen a modernebb technológiai színvonalat képviselő eszközpark a működtetéssel összefüggő változó költségeket csökkenti.

Az eszközállomány értéke növelésének korlátja lehet a kibocsátás szintje, his-szen a jelenlegi kibocsátási szintek mellett az eszközállomány értékének növelése jelentős eszközhatékonyság romlást idézhet elő.

A V4 országok esetében kisebb eszközérték, alacsonyabb tőke és alacsonyabb bérek mellett a **hatékonyság magasabb**, mint az EU-ban. Ez valószínűleg lát-szat-hatékonyság csupán, melynek egyik oka a **nullára leírt eszközök használá-ta**, melyek magasabb fenntartási, működtetési költségekkel rendelkeznek. Hasz-nálatuk költségmegtakarítást jelent, mert nincs amortizáció, de az elavult eszkö-zök fenntartási költségei magasak. A hatékonyság nem párosul megfelelő jövedel-mezőségi szinttel, a **jövedelmezőségi mutatók** mindegyik ország esetében **rosz-szabbak** az EU-15 értékeinél. Azonos üzemméretek mellett az **EU-15 elszámlolt amortizációja általában magasabb** a V4 országokénál, melynek háttérében az alacsonyabb bekerülési értékű, elhasználódott, részben nullára leíródott esz-közállomány magasabb aránya húzódnak meg, illetve egyéb, az eltérő amortizá-ciók gyakorlatból származó okok. Emellett természetesen jelentős hatása van az EU-15 országokban az 1980-as évektől kezdődött jelentős mértékű modernizáci-

ós folyamatnak, melynek eredményeként a régi tagállamokban általánosan jellemző a mezőgazdaságban alkalmazott gépek és berendezések magas színvonala. Az alacsonyabb amortizáció költségcsökkentő hatását azonban feltételezhetően túlkompenzálja a rosszabb állapotú eszközpark magasabb üzemeltetési költsége. Ez is indoka lehet a V4 országok jövedelmezőségi mutatóinak az EU-15 országokhoz viszonyított alacsonyabb értékének.

A nemzetközi összehasonlítás eredményeképpen elmondható, hogy a régi uniós tagállamokhoz való felzárkózás nem a – nagyrészt túlzottan optimista – elvárásoknak megfelelően sikerült a visegrádi országok csatlakozását követő 5 évben. A támogatások értékelése valamint a vagyoni helyzet mutatóinak vizsgálata során azt a következtetést lehetett levonni, hogy a V4 országokban a **támogatások növelése nem adott megoldást**, hiszen sem a **jövedelmezőség**, sem egyéb **fontos mutatók nem javultak** a támogatások által megnövekedett bevételek ellenére. A támogatások jövedelemtömegben belüli aránya nem csökkent. A gyakorlati tapasztalatok szerint a támogatásoknak a kisméretű gazdaságok esetében hitelkiváltó szerepe is lehet.

A jövedelem nagysága a mezőgazdasági üzemekben – különösen a kisebb méretkategóriákban – általában támogatás-determinált, a csatlakozást követő támogatási szint növekedése ezt a helyzetet tovább élesítette. **A támogatások a jelenlegi formában konzerválják a rossz szerkezetet, összegük kevés a fejlődéshez, de elég a túléléshez, ami a versenyképesség javulását nagymértékben akadályozza.**

A magyar mezőgazdasági vállalkozások tekintetében ez a helyzet még rosszabb, hiszen szinte minden mutatót vizsgálva az derült ki, hogy **Magyarország** a V4 országokat tekintve is **hátrányban** van.

Mivel az FADN nemzetközi adatbázisának publikus adatai alapján nem lehetett mélyebb statisztikai összefüggéseket feltárni, ezért feltétlenül szükségesnek tartottam a **magyarországi tesztüzemi rendszer** adatainak feldolgozását és értékelését, hiszen a hazai rendszer részletesebb bontású adatokkal is rendelkezik. A további vizsgálatokhoz szükséges primer adatokat az Agrárgazdasági Kutató Intézet bocsátotta rendelkezésemre.

7. A magyar mezőgazdasági vállalkozások értékelése a Tesztüzemi Információs Hálózat adatai alapján

A magyar mezőgazdasági tesztüzemi információs rendszer azzal a **kettős céllal** jött létre, hogy az EU FADN rendszeréhez kapcsolódva **adatszolgáltatást** nyújtson az Európai Bizottság felé, valamint ezzel egyidejűleg a hazai **információszükségletet** is kielégítse. A rendszer magyarországi bevezetésével a fentiekén kívül az állam célja, hogy a szolgáltatott adatokból származtatott elemzésekből, összehasonlításokból maguk az üzemek, de a mezőgazdasággal kapcsolatban álló tudományos és egyéb szervezetek is profitálhatnak. A magyar tesztüzemi hálózat működtetéséért, a központi adatfeldolgozásért, az eredmények nyilvánosságra hozataláért, az EU-val történő kapcsolattartásért valamint a rendszer továbbfejlesztéséért az **Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)** felelős. KESZTHELYI és PESTI (2009) összefoglalása alapján a tesztüzemi rendszerben résztvevő üzemek legalább 2 európai méretegységet elérő egyéni gazdaságokból és gazdasági szervezetekből állnak, kiválasztásuk földrajzi elhelyezkedésük, méretük és termelési irányuk figyelembevételével történik. Az adatgyűjtést közbeszerzési eljárás során kiválasztott adatgyűjtő szervezetek – könyvelőirodák – végzik. Az AKI a tesztüzemi információs rendszer adatait minden évben az adott évet értékelő kiadványban teszi közzé.

A magyarországi tesztüzemi rendszer adatgyűjtése **több mint 1900 üzem** eredményszemléletű könyvvitele alapján történik, az uniós elveknek megfelelő módon. A hazai rendszer – az EU általános elveit kiegészítve – külön regisztrálja az egyéni gazdaságok és gazdasági társaságok adatait, mindkettőt hasonló struktúrában, tehát az egyéni gazdaságoknak is van mérlegük és eredménykimutatásuk. KESZTHELYI és KOVÁCS (2004) kiemeli, hogy az adatok forrásául alapvetően a **kettős könyvvitel** szolgál. Az adatgyűjtés minden cégjogi formára egységesen alkalmazható rendszerben történik, de szükség szerint lehetőség van az eltérő sajátosságok figyelembevételére is (pl. eltérő rendszerben közlik munkaerő-állományukkal kapcsolatos adataikat az egyéni és a társas vállalkozások). Az adatok előállítására, azaz a könyvvitel az egyéni vállalkozások esetében könyvelőirodák bevonásával történik, nagyobb üzemek – a feltételek megléte esetén – önállóan is végezhetik. Mindkét esetben **számítógépes könyvelőprogram** alkalmazására van szükség a minta a közel **90 ezer magyarországi árutermelő gazdaságot** reprezentálja.

7.1 Adatgyűjtés, feldolgozás

Vizsgálatomba a tesztüzemi rendszerben résztvevő összes üzem közül csak **742 üzem** vontam be, kizárólag azokat, amelyek a **vizsgált időszakban** (a 2002 és 2009 közötti években) **minden évben adatszolgáltatók** voltak. Ezzel a szűréssel az volt a célom, hogy **kivédjem a cserélődő adatszolgáltató üzemek torzító hatásait**.

A 742 üzem 8 évre vonatkozó adatainak feldolgozása során a nemzetközi vizsgálatban is alkalmazott elveket és módszereket követtem, azaz első lépésként a vállalkozások pénzügyi és vagyoni helyzetének értékeléséhez alkalmazható tőkeszerkezeti, hatékonysági, jövedelmezőségi és likviditási, valamint a támogatásokhoz kapcsolódó mutatószámokat képeztem. A nemzetközi vizsgálattól eltérően – mivel a magyar tesztüzemi rendszerből származó **primer adatokat** használtam fel – rendelkezéseimre álltak a hazai viszonylatban alkalmazott jövedelmezőségi és hatékonysági mutatók számításához szükséges alapadatok is.

Az adatbázisban a nemzetközi vizsgálatot ismertető fejezetben már részletesen bemutatott csoportosítás szerint megkülönböztetett **üzem típusok** (termelési irányok) között a megfelelő elemszámok biztosítása miatt **összevonást** végeztem. A vizsgálatom során a következő **összevont üzem típus-csoportokat** alkalmaztam:

- GOFR és általános szántóföldi növénytermesztő,
- kertészet, szőlő, gyümölcs és ültetvény,
- tejtermelő,
- tömegtakarmányt fogyasztó állattartó (szarvasmarha-hizlalás, juh- és kecsketenyésztő),
- abraktakarmányt fogyasztó állattartó (sertés, baromfi),
- vegyes üzemek.

Az **üzem méreteket** a tesztüzemi rendszer adatbázisa 10 méretkategóriába sorolja. A vizsgálat során ettől eltérően – a nemzetközi vizsgálatban alkalmazott módszereknek megfelelően – a következő **három méretkategóriát** alkalmaztam:

- 40 EUME alatti,
- 40–100 EUME közötti,
- 100 EUME fölötti üzemek.

Kutatásom során eltekintettem a vizsgált üzemek tulajdoni forma szerinti megkülönböztetésétől – noha erre a magyar tesztüzemi rendszer adatai lehetőséget adtak volna – mivel igyekeztem a nemzetközi és a hazai vizsgálatokat az összehasonlíthatóság érdekében összehangolni.

A **mutatószámok képzése** során igazodni próbáltam a nemzetközi vizsgálat során követett módszerekhez, azonban itt lehetőségem volt a **hazai számviteli és elemzési gyakorlathoz jobban illeszkedő mutatószámokat** is alkalmazni.

Összesen 22 mutatót képeztem, amelyek a nemzetközi vizsgálat során már ismertetett módszerek alapján **öt csoportba** sorolhatóak:

- vagyoni helyzet mutatói
- jövedelmezőségi mutatók
- hatékonysági mutatók
- likviditási mutatók, valamint
- a támogatások mutatói.

Az így kialakított mutatók megnevezését illetve számításuk módját a 32. táblázatban foglaltam össze.

A vizsgálat során első, iránymutató lépésként a kiválasztott mutatók átlagait számítottam ki a 2002–2009 közötti időszakra. Az adatokból kitűnt, hogy a 2009-es év rendkívüli évnak tekinthető, hiszen az addigi tendenciákat alapvetően megváltoztatta, így torzíthatja a folyamatok értékelését. A visszaesés oka elsősorban a gazdasági válság begyűrűzésében keresendő, hiszen 2009-ben a hazai mezőgazdaság jelentős visszaesése volt megfigyelhető, mind a növénytermesztő mind az állattenyésztő ágazatokban. Mindemellett, a 2009. év adatait nem vettem ki az adatbázisból annak érdekében, hogy a statisztikai elemzésekhez szükséges elemszám biztosított legyen.

32. táblázat: A vizsgálat során alkalmazott mutatószámok és csoportosításuk

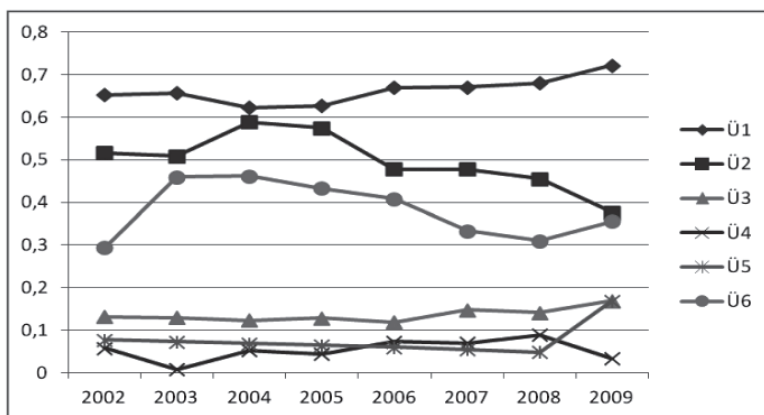
Mutató	A mutató megnevezése és számításának módja
Vagyoni helyzet mutatói	
Ü1	Saját tőke aránya (saját tőke összesen / források összesen)
Ü2	Idegen tőke aránya (kötelezettségek / saját tőke)
Ü3	Szállítók / kötelezettségek
Ü4	Mérleg szerinti eredmény / saját tőke
Ü6	Hosszú lejáratú kötelezettségek összesen / kötelezettségek összesen
Jövedelmezőségi mutatók	
Ü8	ROA (adózott eredmény / eszközök összesen)
Ü9	ROE (adózott eredmény / saját tőke)
Ü10	ROS (adózott eredmény / értékesítés nettó árbevétele)
Ü11	Adózott eredmény / bevételek mindösszesen
Hatékonyági mutatók	
Ü12	Eszközhatékonyság (értékesítés nettó árbevétele / eszközök összesen)
Ü13	Tárgyi eszköz-hatékonyság (értékesítés nettó árbevétele / tárgyi eszköz összesen)
Ü14	Bérhatékonyági mutató (értékesítés nettó árbevétele/személyi jellegű ráfordítások)
Ü15	Saját tőke hatékonysága (értékesítés nettó árbevétele / saját tőke összesen)
Támogatások mutatói	
Ü5	Vissza nem fizetendő agrártámogatások / saját tőke
Ü16	Támogatások kivéve beruházási támogatás / összes támogatás
Ü17	Összes támogatás 1 hektárra (M18)
Ü18	Összes támogatás / összes eszközérték
Likviditási helyzet mutatói	
Ü7	Nettó forgótőke (forgóeszköz összesen - rövid lejáratú kötelezettségek)
Ü19	Likviditási mutató (forgóeszköz összesen / rövid lejáratú kötelezettségek)
Ü20	Likviditási gyorsráta (forgóeszközök - készletek) / rövid lejáratú kötelezettségek
Ü21	Likviditási mutató 3. (forgóeszközök-(követelések+készletek))/rövid lejáratú kötelezettségek
Ü22	Készpénz likviditás (pénzeszközök / rövid lejáratú kötelezettségek)

Forrás: saját összeállítás

7.2 A vizsgált mutatók értékelése az összes üzem átlagos értékei alapján

A vagyoni helyzet mutatóinak alakulását tekintve ki kell emelni, hogy – a nemzetközi vizsgálat eredményeivel összhangban – a forrásszerkezeten belül a **saját tőke részaránya** (Ü1 mutató) kis mértékben ugyan, de **folyamatosan emelkedik**, az **idegen tőke aránya** (Ü2) **csökken**. Ez a helyzet növeli az agrárvállalkozások tőkehelyzetének stabilitását, ugyanakkor a korábban már említett tények pedig arra utalnak, hogy a saját tőke arányának növekedése, a **konzervatív finanszírozási stratégiára** történő átállás (bizonyítja ezt az egyre nagyobb abszolút értéket felvevő és pozitív előjelű nettó forgótőke) **nem feltétlenül a tudatos vállalalkozási magatartás eredménye**. A háttérben különböző okok húzódnak meg, mint például az esetleg beszűkülő hitelhez jutási lehetőségek, vagy kedvezőbb esetben, a magasabb saját tőke állomány miatt a vállalkozásoknak nem volt szükségük több hitelre.

Az alapadatokat áttekintve kitűnik, hogy az idegen tőkén belül a rövid lejáratú kötelezettségek aránya emelkedik. A rövid kötelezettségeken belül továbbra is komoly szerep jut az úgynevezett „kényszerhitelezőknek”, mint például a **szállítók** (Ü3). A rövid lejáratú kötelezettségeken belül azért is kaphatnak a „kényszerhitelezők” nagyobb szerepet, mivel a csatlakozás óta a rövid lejáratú hitelek után nem jár kamattámogatás. Tehát amíg a hosszú lejáratú kötelezettségek nagyobb hányadát a hitelek teszik ki, addig a rövid lejáratú kötelezettségeken belül a hiteleken kívüli kötelezettségek jutnak nagyobb szerephez. A vagyoni helyzet mutatóinak alakulását a 31. ábrán foglaltam össze.

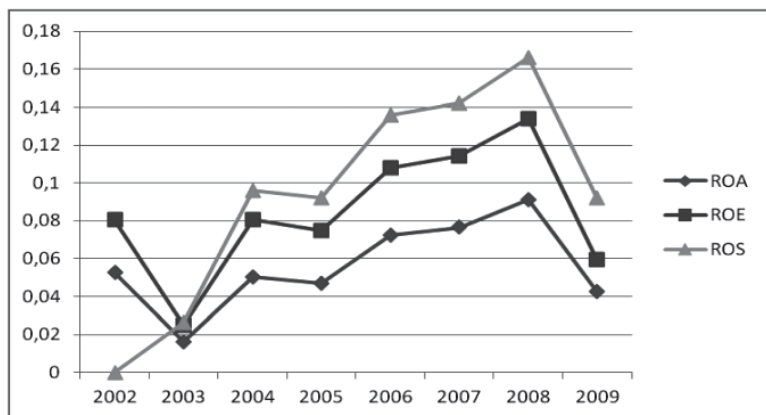

31. ábra: A vagyoni helyzet mutatóinak alakulása a vizsgált években az összes üzem átlagának alapján

Forrás: saját számítás a magyarországi testüzemi rendszer adatai alapján

Ha a korábbiakban említett okok miatt nem vesszük figyelembe 2009-es évet, kitűnik, hogy a **jövedelmezőségi mutatók** (ROA, ROE és ROS) átlagos értékei **egyértelműen és tendenciaszerűen javultak**. Ez a tény az agrárvállalkozások

önfinanszírozó képességének javulását veti fel, ami összefüggésben van a saját tőke arányának emelkedésével. A jövedelmezőségi mutatók alakulását mutatja be a 32. ábra.

32. ábra: A jövedelmezőségi mutatók alakulása a vizsgált években az összes üzem átlagának alapján

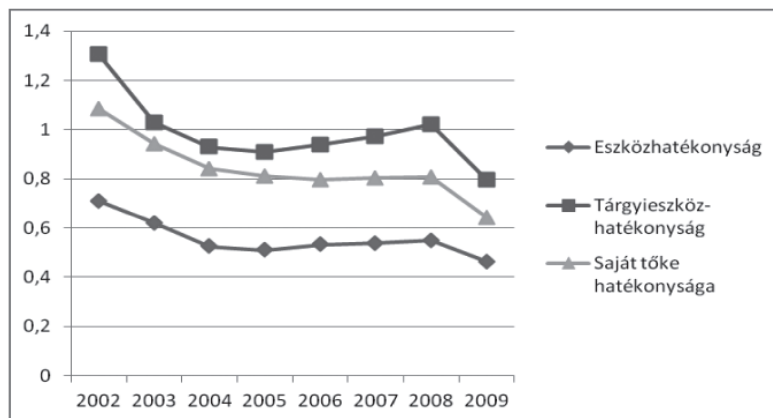
Forrás: saját számítás a magyarországi teszüzemi rendszer adatai alapján

A magyarországi üzemek jövedelmezőségi mutatóinak alakulása a nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményei között is hasonló tendenciákat mutatott. A nemzetközi FADN adatokból ugyan nem volt számítható a ROA, ROE és ROS értéke, de az ezeket helyettesítő mutatók alapján megállapítást nyert, hogy a legkisebb méretkategória (40 EUME alatt) kivételével a jövedelmezőségi mutatók enyhén növekedtek ugyan, de nem érték el az EU-15 szintjét, sőt a felzárkózás jeleit sem mutatták. **Feltűnő, hogy a ROS mutató értékei a csatlakozás utáni években rendre meghaladják a ROE mutatóét**, ami azt jelenti, hogy az értékesítés nettó árbevétele a saját tőke értékének szintjét sem éri el. Ez a tény a későbbiekben tárgyalandó hatékonysági problémák meglétét erősíti.

A **hatékonysági mutatók** romlásának tendenciáját az Uniós csatlakozás **nem tudta javítani**, de feltétlenül mérsékelte azt. A csatlakozást követően az értékesítési lehetőségek némi bővülése a mutatók értékeinek drasztikus romlását lelassította, de az időszak vége felé további romlás következett be. A vizsgált hatékonysági mutatók alakulását ismerteti a 33. ábra.

Az alapadatokból kitűnt, hogy eszközérték növekedési üteme a vizsgált időszakban lényegesen magasabb volt, mint az árbevétel növekedési üteme. **A hatékonyság a csatlakozást követően nem javult olyan mértékben, mint ahogy azt remélni lehetett.** Fejlődés helyett inkább **stagnálásról** beszélhetünk.

Az eszközérték növekedésében a **tárgyi eszközök értéknövekedése** játszott a meghatározó szerepet. A tárgyi eszközök értéknövekedése, a **beruházási aktivitás erősödése** összefüggésbe hozható azzal, hogy csak a hosszú lejáratú hitelek után jár kamattámogatás, illetve, megjelentek új – közvetett – támogatási formák, beleértve a beruházásokhoz kötődő adókedvezményeket is.

33. ábra: A hatékonysági mutatók alakulása a 2002 és 2009 közötti időszakban

Forrás: saját számítás a magyarországi testüzemi rendszer adatai alapján

Az alapadatokat megvizsgálva megállapítható, hogy az egyéb bevételként figyelembe vett vissza nem fizetendő támogatások értéke a csatlakozás után változó mértékű, de átlagosan az adózás előtti eredmény mintegy 65–75%-át adja. Az önfinanszírozási lehetőségek bővülése tehát egyértelműen támogatásfüggő. A jövedelmezőségi pozíciók javulásában nagyobb szerepe van – a jelen körülményei között – a támogatásoknak, mint az értékesítési lehetőségek bővülésének.

A testüzemi rendszer adatai alapján elvégzett vizsgálat hasonló eredményeket hozott, mint PENCZNER (2010) vizsgálata, amelyet az APEH adatbázisa alapján készített el. Tanulmányában az egyéni gazdaságok és a nagyméretű társas vállalkozások forrásszerkezetét, jövedelmezőségi és likviditási mutatóit hasonlította össze az általa vizsgált 2008. évben, majd vizsgálatát mérettől függetlenül, régiók szerint is elvégezte. Megállapításaiiban kiemelte, hogy az egyéni gazdaságokban jelentősebb a saját tőke szerepe, míg a társas vállalkozásoknál fordított a helyzet, az idegen tőke szerepe fokozottabb. A kötelezettségeken belül a rövid lejáratú állomány dominanciája jellemző, ami a mezőgazdasági tevékenység szezonális jellegének finanszírozását biztosítja. Negatív jelenséggként emelte ki, hogy a hosszú lejáratú kötelezettségeket csak előre meghatározott feltételek szerint, kizárólag meghatározott célokra lehet felhasználni.

Az általam alkalmazott teljes, 742 üzemet tartalmazó adatbázis első – az üzemek átlagos értékeire végzett, tehát mérettől és termelési iránytól független – vizsgálati csak az **általános trendek kimutatására** voltak alkalmasak. Az első eredmények alapján egyértelműen kiderült, hogy a nemzetközi összehasonlításban alkalmazott módszereknél mélyebb vizsgálatokat kell elvégezni, hiszen feltételezhető volt, hogy a fentebb részletezett általános megállapítások eltérő módon hatnak a különböző üzemtípusokra és üzemméretekre.

7.3 A csatlakozás hatása a magyar mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezőségére a tesztüzemi rendszer adatai alapján

A vizsgálat során H4 hipotézisemnek megfelelően fő célom az volt, hogy felmérjem **miként hatott az uniós csatlakozás** a különböző üzemtípusokhoz, illetve méretkategóriákhoz tartozó mezőgazdasági üzemekre és hogy bebizonyítsam, hogy **a csatlakozás pozitív és negatív hatásai a vállalkozások mérete és tevékenységi iránya (üzemtípusai) szerint megkülönböztethetők**. Ennek kivitelezéséhez először egy olyan **összehasonlítási alapot** kellett kiválasztanom, amely megfelelő módon képes jellemezni a vizsgált vállalkozások teljesítményét.

Szakirodalmi források (LAÁB, 2006; KÖRMENDI és TÓTH, 2002; KRESALEK, 2007) szerint a **vállalkozások eredményének értékelésekor a középpontban a teljesítmény áll**, amelyhez szorosan kapcsolódik a **jövedelmezőség**, hatékonyság valamint a versenyképesség fogalma. A vállalkozások összehasonlítása ennek tükrében többféle mutatószámon, úgynevezett mutatószámrendszereken vagy **csúcsmutatókon** keresztül történhet. A mutatószámok koncentrált formában adnak ismeretet a számszerűsíthető jelenségekről, segítségükkel az éves beszámoló adatai leegyszerűsített formában, de jól értékelhető módon adnak áttekintést a gazdasági összefüggésekről.

A vállalkozások értékének monetáris jelzőszámok alapján történő meghatározásának egyik lehetősége a **DuPont mutatópiramis**, amelyet a DuPont vállalat fejlesztett ki 1919-ben. A DuPont séma csúcsmutatója a ROI, azaz a beruházás megtérülése. A későbbiekben a DuPont séma módosított változatait is alkalmazták, amelyek esetében már a ROE szerepelt csúcsmutatóként. A DuPont modell hátrányaként a szakirodalmi források megjegyzik, hogy nem a saját tőkét vizsgálja és nem veszi figyelembe a tőkeszerkezetet. A német ZVEI mutatószámrendszert az 1970-es évek elején dolgozták ki, amelynek csúcsmutatója a **ROE, azaz a tőkearányos jövedelmezőség** mutatója, amely alapján a vállalkozások eredményes működését komplex módon lehet értékelni (KÖRMENDI és TÓTH, 2002; KRESALEK, 2007).

Vizsgálatom során a hazai és nemzetközi források véleményére alapozva **csúcsmutatónak a ROE mutatót** tekintettem és a tesztüzemi rendszer üzemének összehasonlítását ez alapján végeztem el. A **ROE, mint csúcsmutató felépítését a 10.5. fejezet 6. mellékletének** ábráján foglaltam össze.

Az egyes vállalkozások ROE-mutatójának értékelésében figyelembe kell venni azonban a tőkeáttétel hatását is. Ha egy vállalat magas tőkeáttétellel működik, akkor a saját tőke hozamának nemcsak a cég tevékenységének üzleti kockázatát, hanem a tőkeáttételből adódó pénzügyi kockázatot is tükröznie kell. Ez pedig azt jelenti, hogy a ROE mutató értékei nagyobb sávban szóródnak, mint egy hasonló tevékenységet végző, de alacsonyabb idegen tőkearányal működő vállalkozások esetében.

Alapkonceptióm az volt, hogy az adatfeldolgozás során a lehető legnagyobb mértékben kizárjam **a különböző években jelentkező egyéb hatásokat** (időjárás, árak változásai, infláció stb.), ezáltal **csak a csatlakozás hatásait értékeljem**. Ennek érdekében a vizsgált nyolc évet **két időszakra** – a csatlakozás előtti illetve csat-

lakozás utáni évekre – **választottam szét**, majd az üzemek **ROE mutató értékeit egyszerű számtani átlag formájában átlagoltam, időszakonként külön-külön.**

A **csatlakozás előtti éveket a 2002-2003.** évek képviselik, a **csatlakozás utáni időszakhoz a 2005–2009** közötti évek tartoznak. A **2004. évet**, azaz a csatlakozás évét egyik időszakhoz sem soroltam, mivel a május 1-i csatlakozási időpont előtti feltételrendszer is hatott az éves eredményre, így a torzította volna azt.

Ezt a döntésemet az elemzések során elvégzett **töbttényezőes varianciaanalízis** eredményei is alátámasztották. E vizsgálat során a minőségi mutatóknak – azaz a méretkategória, az üzemtípus, a régió, valamint az időszak – a ROE átlagos értékeire gyakorolt hatásait vizsgáltam. A vizsgálat eredményei azt mutatták ki, hogy a modell érzékeny a meghatározott időszakok hosszára. A 2004. év csatlakozás előtti illetve csatlakozás utáni időszakhoz sorolása esetén nem volt kimutatható szignifikáns eltérés, míg az adott év kihagyásával az összefüggések statisztikailag igazoltává váltak. Ezzel a vizsgálattal statisztikai módszerekkel is kimutattam, hogy az eltérések nem a véletlennek köszönhetőek.

A jobb összehasonlíthatóság érdekében csak azokat az üzemeket akartam bevonni az elemzésbe, amelyek az adott időszakban **semmilyen szerkezeti (üzem típus illetve méret szerinti) változást nem mutattak.** Ennek alapján **további szűrést** végeztem, amely azt az eredményt hozta, hogy az alapsokaság **742** üzeme közül **499** esetében **nem volt méretkategória szerinti változás**, és ezek közül **329** üzem **nem váltott termelési irányt sem.**

Arra is választ kerestem, hogy a **milyen irányú termelési irány illetve méretkategória szerinti változások** következtek be, azaz mely termelési irányok tekinthetőek stabilnak, illetve milyen irányba történtek a váltások. A méretkategóriák tekintetében azt is megvizsgáltam, hogy a koncentráció felé történő megindulás vagy inkább a szétaprózódás jellemző-e a vizsgált mezőgazdasági üzemekben.

A termelési irányt tekintve a legkevesebb változás természetesen – elsősorban speciális eszközigényük miatt – a tejtermelő üzemeket érintette. A termelési irány váltása egyértelműen a vegyes típus felé történt, mindössze egy esetben váltott az üzem az egyéb tömegtakarmányt fogyasztó (valószínűsíthetően a szarvasmarha-hizlalás) irányába. A kertészet, szőlő és ültetvényes gazdálkodást folytató üzemek is viszonylag stabilnak tekinthetők, a termelési irány változtatása viszonylag alacsony, maximálisan 10–15% körüli volt, iránya a szántóföldi illetve vegyes gazdálkodás felé történt. Ugyancsak stabilnak tekinthető a szántóföldi növénytermesztő üzemtípus, 10–12% körüli volt változási aránnyal. A legtöbb változás az abrakfogyasztó üzemeket érintette, a változás ebben az esetben elsősorban a szántóföldi növénytermesztés és a vegyes termelési irány felé történt, illetve jelentős átalakulást mutatott a nagyszámú vegyes üzem, ahol a változások elsősorban a szántóföldi növénytermesztés és a kertészet, szőlészeti és ültetvényes gazdálkodás irányába mutattak. Ennek alapján megállapítható, hogy az **abrakfogyasztó ágazat veszítette el** legtöbb képviselőjét, továbbá a változások a vegyes gazdálkodás helyett inkább a **specializáció irányába** mutatnak. Ennek a folyamatnak több oka is lehet. Egyrészt a relatíve szűkös erőforrások nem teszik lehetővé a diverzifikált termelési szerkezet magasabb eszközigényének kielégítését, és noha a „több lábón állás” kockázatcsökkentő hatása lenne, a vállalkozások mégis inkább kevesebb tevékeny-

ségre összpontosítanak, hiszen erőforrás-szűkösség esetén a szűkös erőforrásokat hatékonyabban lehet kevésbé diverzifikált módon felhasználni. A vegyes gazdaságnál a szakértelem feltételezhetően több termelési irányra is kiterjedt, így a változó helyzetben a kevésbé kockázatos tevékenységeket igyekeztek a preferálni. Ezek a gazdaságok inkább a stabilabbnak és jövedelmezőbbnek tűnő növénytermesztés felé szakosodtak, amihez meglévő eszközparkjukat fel tudták használni. Ezt a feltételezést a méretváltozást, illetve termelési irány változásait értékelő vizsgálatom is alátámasztotta

A további vizsgálatokba a sem méretkategóriát, sem termelési irányt nem váltó 329 üzemet vontam be, mint leginkább stabilnak tekinthető vállalkozásokat. Az adatbázist a **ROE mutatók átlagos értékei alapján rendeztem sorrendbe**, majd a kvartilis értékeket kijelölve a vizsgált üzemeket a **kvartilisek szerint csoportokba rendeztem** (alsó 25%, alsó-közép, felső-közép, felső 25%). Az értékelést e csoportok alapján végeztem el. A keresztábrázolat-elemzéseknél a minőségi tulajdonságok közötti összefüggéseket a Chi-négyzet próbával ellenőriztem.

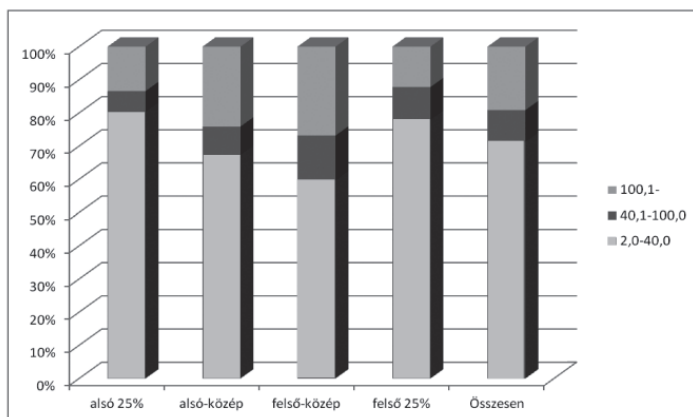
A Chi-négyzet próba a csatlakozás utáni időszakban igen erős differenciát mutatott a különböző üzemméret-kategóriákba tartozó üzemek megoszlásában a ROE értékei alapján képzett négy kategória szerint, a csatlakozás előtti időszakban azonban az üzemméret vizsgálatára során nem minden esetben volt kimutatható szignifikáns különbség.

7.3.1 Az üzemméret hatása a vállalkozások jövedelmezőségére

Az üzemek méretkategóriák szerinti megoszlása alapján a vizsgált üzemek közül 71,4% a kicsi (40 EUME alatti), 9,4% a közepes és 19,2% a nagy (100 EUME fölötti) méretkategóriát képviselte. A csatlakozást megelőző időszakban a ROE mutatók átlagos értékeit tekintve az alsó kvartilis 80%-át a kisméretű üzemek képviselték, a közepes és nagyméretű gazdaságok jóval alacsonyabb arányban szerepeltek. A nagyméretű gazdaságok erőteljesebb jelenléte a két középső kvartilisben kiemelkedő, a legmagasabb ROE átlagos értéket az üzemek mindössze 12%-a képviseli. Ennek alapján elmondható, hogy a ROE értéke alapján nem volt kedvezőbb a nagyobb gazdálkodási méret. Az üzemek számának megoszlását a három vizsgált méretkategória szerint kvartilisenként csoportosítva a 10.5. fejezet 7/A. mellékletében foglaltam össze. Ugyanezt a megoszlást illusztrálja a csatlakozás előtti időszakot ismertető 34. ábra, valamint a csatlakozás utáni időszakra vonatkozó 35. ábra.

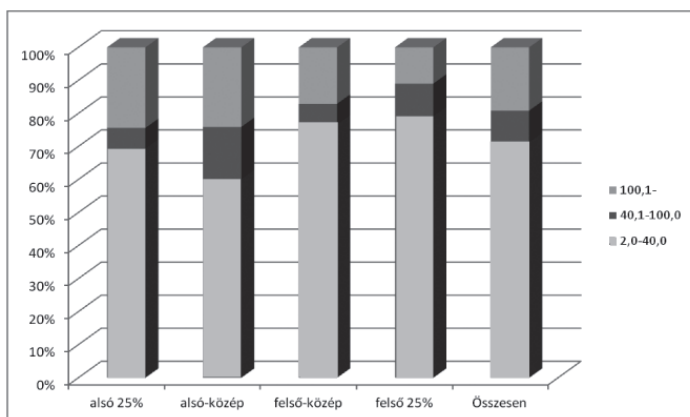
A 34. ábrából leolvasható a kisméretű üzemek dominanciája. A csatlakozás előtti időszakban a méretkategóriák szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a nagyméretű üzemek leginkább a két középső kvartilisben helyezkednek el. A közepes méretű üzemek nagyobb aránya a két felső kvartilisben jellemző.

A csatlakozás utáni helyzetet szemlélteti a 35. ábra. Az alsó kvartilisben szereplő kisméretű üzemek aránya mintegy 10 százalékkal, 70% alá esett vissza a csatlakozás előtti időszakhoz képest, a közepes méretűek aránya azonos maradt, azonban megnövekedett a legalacsonyabb ROE értékkel rendelkező nagyméretű üzemek aránya.

34. ábra: Az üzemek számának megoszlása méretkategóriánként, a ROE átlagos értékei alapján képzett kvartilisek szerint (2002–2003. évek átlaga)

Forrás: saját számítás

35. ábra: Az üzemek számának megoszlása méretkategóriánként, a ROE átlagos értékei alapján képzett kvartilisek szerint (2005–2009. évek átlaga)

Forrás: saját számítás

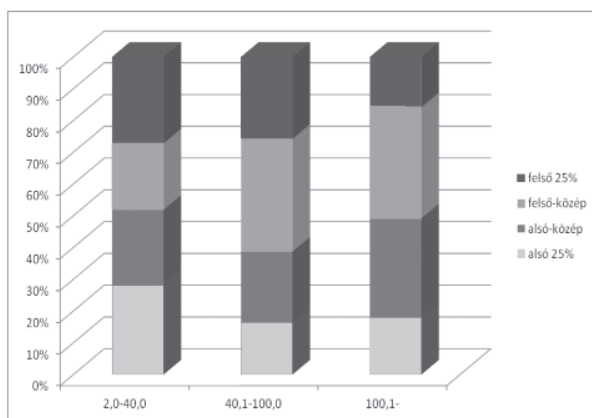
A közepes méretkategóriát tekintve jelentősebb átrendeződés nem történt, csak az alsó-közép illetve felső közép kategóriákon belül történt változás, a közepes méretű üzemek inkább az alsó kvartilis irányába mozdultak. A nagyméretű gazdaságokat megvizsgálva ki kell emelni, hogy a csatlakozás előtti évekhez képest jelentősen, közel kétszeresére növekedett az alsó kvartilisben elhelyezkedő üzemek aránya, és jelentősen, mintegy 10%-kal csökkent a felső-középhez tartozó üzemek száma.

Az ábrákból kitűnik a kisméretű üzemek arányának a csatlakozás utáni időszakban bekövetkezett átrendeződése. Az összes üzemhez viszonyítva **csökkent a 40 EUME alatti üzemek alsó két kvartilisben szereplő aránya**, azaz a ROE mu-

tató átlagos értékét tekintve fejlődés mutatkozik. Ennek következményeképpen a **nagyméretű üzemek** – zöld színnel jelölt – arányának **megnövekedése is jól látható az alsó kvartilisekben**, ami ennek a méretkategóriának visszaesését mutatja. Különösen szembeűnő a változás a felső-közép kvartilisben, ahol mintegy 10%-os csökkenés következett be.

Az üzemek számának méretkategóriák szerinti megoszlásában bekövetkezett változások arra engednek következtetni, hogy a **kisebb méretű gazdaságok esetén a ROE átlagos értéke a csatlakozást követően jobban növekedett, mint a nagyobb méretű gazdaságok esetében.**

Az **üzemek számának megoszlását a képzett négy kvartilis szerint is megvizsgáltam** a vizsgált három méretkategórián belül. A csatlakozás előtti és utáni évek adatait a 10.5. fejezet 7/B. mellékletének táblázatában, illetve a 36. és 37. ábrákon foglaltam össze.

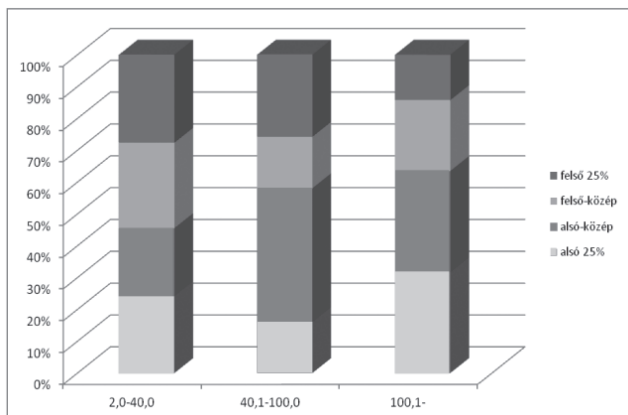
36. ábra: Az üzemek számának megoszlása a ROE átlagos értékei alapján a három üzemméret-kategóriában (2002–2003. évek átlaga)

Forrás: saját számítás

A kisméretű üzemek alsó kvartilisbeli aránya csökkent, a felső közép kvartilisben közel 7%-kal növekedett, tehát a ROE átlagos értéke alapján teljesítményük javulása tapasztalható. A közepes méretű üzemeknél csak a középső két negyedben volt ártrendeződés, amely azonban visszaesést mutat, hiszen az alsó-közép negyed aránya megkétszereződött, a felső-közép kvartilisben pedig hasonló mértékű visszaesést lehet megfigyelni.

A változásokra a nagyméretű üzemek esetében is a negatív tendencia jellemző, azaz a legrosszabbul teljesítők közel 25%-os növekedése, illetve a felső két kvartilisben (de legszembetűnőbb módon a felső-közép negyedben) tapasztalt arányok csökkenése.

Ezek alapján azt az összefoglaló megállapítást lehet megfogalmazni, hogy a **kisebb méretű gazdaságok tőkearányos jövedelmezősége egyértelműen javult** a vizsgálat eredményei alapján, míg a **nagyméretű gazdaságok jelentős hányadá-**

37. ábra: Az üzemek számának megoszlása a ROE átlagos értékei alapján a három üzemméret-kategóriában (2005–2009. évek átlaga)

Forrás: saját számítás

nál a ROE átlagos értéke romlott, azaz az alsó kvartilisekbe esett vissza. A méret-kategóriák változásait a 10.5. fejezet 10/A. mellékletében ábrázoltam.

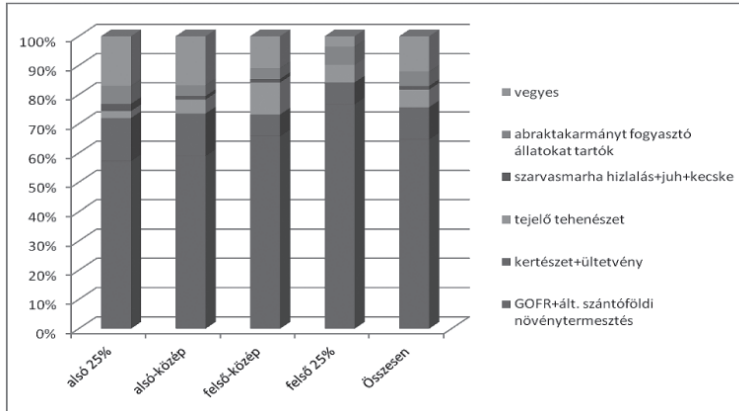
7.3.2 Az üzemtípusok hatása a vállalkozások jövedelmezőségére

A ROE átlagos értékeinek megoszlását természetesen **üzemtípusok alapján is megvizsgáltam**. A 329 vizsgált üzem közül a szántóföldi növénytermesztő típusba az üzemek 64,7%-a tartozott, a kertészet, szőlő és ültetvényes gazdálkodást folytató típusba 10,9%, a tejtermelő üzemekhez 6,1%, a tömegtakarmányt fogyasztó típusba 4,9%, a vegyes termelési irányhoz pedig az üzemek 12,2%-a tartozott. Ezt az arányt mutatja a 38. és 39. ábrák „Összesen” oszlopa. Az üzemtípusok megoszlásának részletes adatait a 10.5. fejezet 7/C. melléklete tartalmazza.

Az üzemek számának megoszlását a ROE átlagos értékeinek alapján képzett kvartilisek szerint a csatlakozás előtti időszakban a 38. ábra, míg a csatlakozás utáni időszakban a 39. ábra segítségével ismertetem.

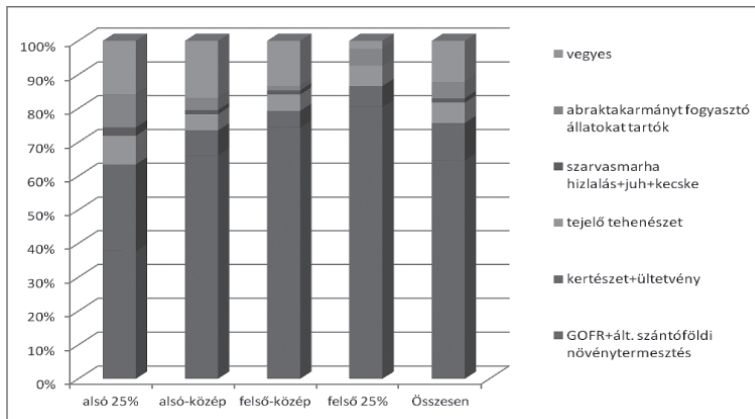
A csatlakozás előtti helyzetet elemezve megállapítható, hogy a **felső kvartilisbe**, azaz a legsikeresebb üzemek közé elsősorban a **GOFR és egyéb szántóföldi növények** termesztésével foglalkozó üzemek kerültek több mint 75%-os arányban, a kertészet, szőlő és ültetvény, a tejtermelő és az abrakfogyasztó típusok közel azonos arányban szerepelnek a felső kvartilisben. Valamivel kisebb arányt képviselnek a vegyes típusú üzemek, a tömegtakarmányt fogyasztó állattenyésztő üzemek (azaz a szarvasmarha-hizlalással foglalkozó valamint a juh- és kecsketartó üzemek) viszont egyáltalán nem szerepelnek a legjobban teljesítő 25%-ban.

A legkevésbé sikeresek között (az **alsó két kvartilisben**) az átlagos megoszlásnál jóval nagyobb a kertészet, szőlő és ültetvény ágazat valamint a vegyes üzemek aránya.

38. ábra: Az üzemek számának megoszlása üzemtípusok szerint, a ROE átlagos értékei alapján (2002–2003. évek átlaga)

Forrás: saját számítás

39. ábra: Az üzemek számának megoszlása üzemtípusok szerint, a ROE átlagos értékei alapján (2005-2009. évek átlaga)

Forrás: saját számítás

A csatlakozás utáni időszakra ez a megoszlás igen jelentősen átalakult. A 2005-2009 közötti évekre vonatkozó megoszlást a 39. ábrával szemléltettem. A leginkább szembeűnő változást a szántóföldi növénytermesztő üzemek alsó kvartilisbeli arányának nagymértékű (20%-os) csökkenése jelenti. Ez a **növénytermesztő ágazatok egyértelmű fejlődését, stabilabbá válását mutatja**. Az alsó kvartilisben – azaz a sikertelennek minősíthető ágazatokban – megnövekedett a kertészet-szőlőtermesztés és ültetvényes gazdálkodás szerepe (a csatlakozás előtti időszakban tapasztalt 14,6%-ról 25% fölé emelkedett). A csatlakozás előtti viszonyokhoz képest a növekedett a tejtermelő és az abrakfogyasztó ágazatok aránya is a legelső kvartilisben.

A **leginkább sikeresnek tekinthető** (azaz a felső 25%-ban található) üzemek közül itt is kiemelkedik a **növénytermesztők túlsúlya**, ami bizonyos mértékben növekedett is az előző időszakhoz képest, az összes többi üzemtípus szerepe azonban csökkent. A változások egyértelműen a növénytermesztő ágazat sikerét bizonyítják, ezzel szemben **jelentősen csökkent a speciális, nagy eszközértéket igénylő ágazatok** (kertészet, szőlő, tejtermelés) valamint a SAPS rendszer támogatásaiból nem részesedő **abrakfogyasztó ágazatok** szerepe a felső kvartilisben.

A leginkább sikeresnek tekinthető termelési irányt tovább vizsgálva megállapítható, hogy a **szántóföldi növénytermesztő ágazatban a kisméretű, 40 EUME alatti üzemek dominanciája jellemző (73%), a közepes méretkategóriába közel 12%, míg a legnagyobbak közé az üzemek 15%-a tartozik.** A csatlakozás előtti és utáni helyzetet összevetve legszembetűnőbb változás a **közepes méretkategóriához tartozó üzemek arányának megnövekedett jelenléte az alacsonyabb értékű kvartilisekben.** A **kisméretű gazdaságok** esetében **kifejezett javulás** látható, a gyengébb átlagos ROE értéket képviselő kvartilisekben arányuk csökkent. A **nagyméretű üzemek** arányának eltolódása **negatív irányba** történt.

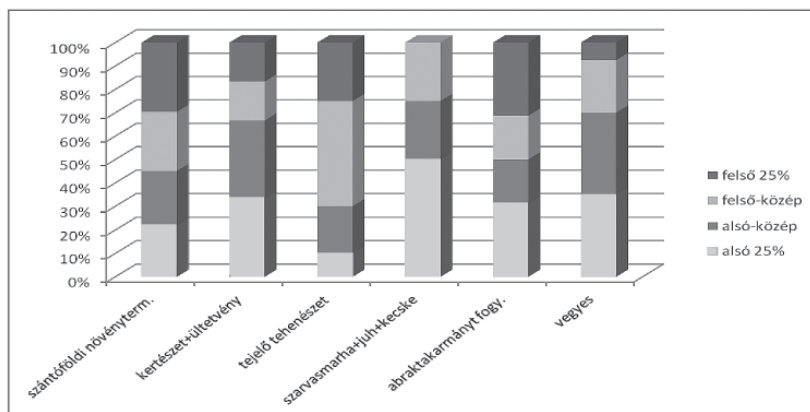
A **kertészet-szőlészet-ültetvény** üzemtípus kategóriára is a kisméretű üzemek túlsúlya jellemző, közel 90%-os aránnyal, a közepes méretűek 8%, a nagyméretű gazdaságok alig 3%-ot képviselnek. A **tejtermelő** üzemeknél a kisméretűek aránya 40%, a nagyméretűek aránya pedig 55%. A **tömegetakarmányt fogyasztó ágazatot** a vizsgált üzemek esetében csak kisméretű gazdaságok képviselik. Az **abrakfogyasztó ágazatokban** az üzemek háromnegyede a kis méretkategóriába tartozik, egynegyedük pedig 100 EUME fölötti méretet képvisel, ez az arány a vegyes üzemeknél körülbelül kétharmad-egyharmad arányt mutat.

Az erősen specializált kertészet-szőlészet-ültetvény termelési irányoknál a felső kvartilisekben a kisméretű üzemek egyértelműen magasabb arányt képviselnek. A tejtermelő ágazatban a felső-közép kvartilisben jelentősebb a nagyméretű üzemek szerepe. A csatlakozást követően a 100 EUME feletti üzemek visszaesését jelzi az alsó kvartilisben szereplők arányának a csatlakozás előtti évek 50%-os megoszlásáról több, mint 70%-ra történt növekedése. Az abrakfogyasztó (sertés és baromfi) ágazatokban is a kisméretű gazdaságok tartoznak a sikeresek közé, a nagyméretű gazdaságok visszaesését jelzi, hogy míg a csatlakozás előtt az alsó kvartilisben kizárólag kisméretű üzemek szerepeltek, a csatlakozás utáni években a 100 EUME fölötti gazdaságok kizárólag a két alsó kvartilisben szerepelnek.

Az üzemek számának százalékos megoszlását az üzemméret és üzemtípusok szerint, a ROE mutató átlagos értékei alapján képzett négy kvartilis alapján a 10.5. fejezet 8. és 9. mellékleteiben részleteztem mindkét vizsgált időszakra.

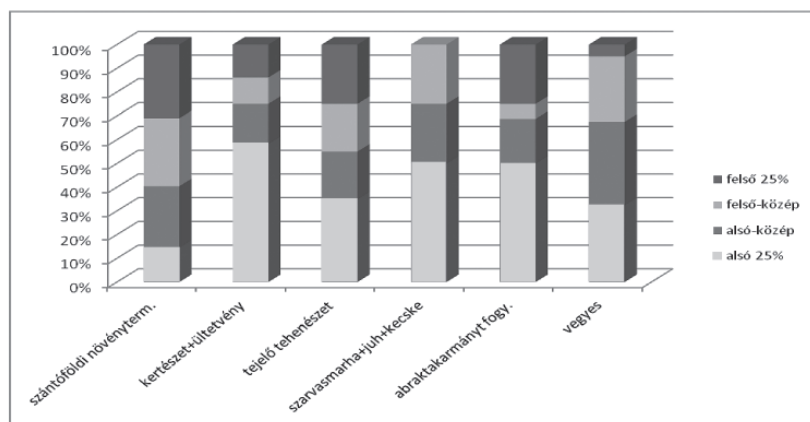
Az **üzemtípusokon belül a ROE átlagos értékei alapján képzett kvartilisek megoszlását** is megvizsgáltam, melynek eredményeit a 40. és 41. ábrák segítségével ismertetem.

A csatlakozás előtti időszakban (40. ábra) a **felső 25%-ban a legnagyobb arányt a növénytermesztő, tejtermelő valamint az abrakfogyasztó üzemek** mutatták. A tejtermelők esetében kiemelkedett a felső-közép kvartilis aránya. Az **alsó negyedben** legnagyobb, közel 50%-os arányban a **tömegetakarmányt fogyasztó**

40. ábra: Az üzemek számának megoszlása a ROE átlagos értékei alapján, üzemtípusonként (2002–2003. évek átlaga)

Forrás: saját számítás

41. ábra: Az üzemek számának megoszlása a ROE átlagos értékei alapján, üzemtípusonként (2005–2009. évek átlaga)

Forrás: saját számítás

szarvasmarha-hizlalás, juh- és kecsketenyésztés szerepelt. A **legkisebb arányt a tejtermelő** üzemek képviselték.

A csatlakozás utáni időszakban (41. ábra) szembeűnő volt a legalacsonyabb átlagos ROE mutatót képviselő **alsó negyed növekvő aránya, a növénytermesztést kivételével mindegyik üzemtípusban**. Az alsó kvartilis növekedése a **kertészet-szőlészet-ültetvény ágazatban és a tejtermelésben volt a legjelentősebb**, a szarvasmarha-hizlalás, juh- és kecsketenyésztés valamint a vegyes ágazatok aránya szinte változatlan maradt.

A leginkább sikeres, azaz a felső kvartilisbe került üzemek aránya nem változott szembeűnően a csatlakozás után. A két középső negyedek tekintve ki kell emelni,

hogy **jelentősen, több mint a felére csökkent a tejtermelő üzemek és az abrakfogyasztó üzemek felső-közép kvartilisben** tapasztalt csatlakozás előtti aránya. Az alsó-közép kvartilisben tapasztalt változások kisebb mértékűnek tekinthetők, a csökkenés a kertészet-szőlészet-ültetvény üzemtípus csoportra jellemző.

Mivel a vizsgálat során **az alapsokaságból kizártam a méretet, illetve termelési irányt váltó üzemeket** továbbá a két időszakra vonatkozó **átlagos értékeket** vettem figyelembe, amellyel **kiszűrtem a különböző évek pozitív vagy negatív hatásait**, kijelenthető, hogy **a tőkearányos jövedelmezőség mutatójának értékeiben bekövetkezett változásokat nagy valószínűséggel az EU csatlakozás hatásai** – azaz a megváltozott piaci és gazdasági viszonyok, támogatottsági szint stb. – **okozták.**

A ROE átlagos értékeinek felhasználásával végzett vizsgálatom alapján tehát elmondható, hogy a csatlakozás hatásai következtében **megerősödött a növénytermesztő ágazatok** pozíciója, változatlanok minősíthető a tömegtakarmányt fogyasztó üzemtípusok és a vegyes gazdaságok szerepe, az **abrakfogyasztók enyhe csökkenést** mutatnak, míg a **kertészet-szőlészet-ültetvény valamint a tejtermelő üzemek vesztesként** minősíthetőek. A változások irányait a 10.5. fejezet 10/B. mellékletében foglaltam össze.

Hasonló következtetésre jutott KESZTHELYI és PESTI (2008), akik a támogatási rendszer változásának – az SPS rendszer bevezetésének – lehetséges hatásait modellezték a hazai tesztüzemi rendszer üzemi adatainak segítségével. Nyertesként a növénytermesztő ágazatokat mutatták az eredmények, a legnagyobb vesztes az abraktakarmányt fogyasztó (sertés és baromfi) ágazat. Tanulmányukban kiemelték, hogy a mezőgazdaság termelési szerkezetében és a jövedelemben már középtávon is jelentős változások várhatók, de ezek nem az SPS bevezetése vagy a támogatások függetlenítése miatt következnek be, hanem a kereslet- és árváltozásoknak, valamint a gazdasági környezet változásainak köszönhetően.

7.4 A vállalkozások jövedelmezőségére (ROE mutatójára) ható tényezők regressziós vizsgálata

Elemzéseim középpontjába a ROE mutatót, azaz a tőkearányos jövedelmezőséget helyeztem, ezért célszerűnek tartottam azt is megvizsgálni, hogy a különböző időszakokban **milyen tényezők befolyásolták leginkább a ROE alakulását, illetve lehet-e kapcsolatot találni az EU csatlakozás hatásai és a ROE-t leginkább befolyásoló tényezők között.** Minthogy a ROE egy számított mutató, a kiválasztott tényezőket az alapadatok közül kellett választanom.

Az adatbázis alapadatai között **numerikus és nem numerikus változók** is szerepelnek, emiatt a nem numerikus változók (üzemméret-kategóriák, régiók, évek, üzemtípusok) dichotomizált változókká átalakítva kerültek be a modellbe. A modellben a következő **numerikus változókat** vizsgáltam **egy hektárra illetve egy állatra vetítve, forintban:**

- befektetett eszközök értéke,
- forgóeszközök értéke,

- tőketartalék értéke,
- eredménytartalék,
- saját tőke,
- beruházási hitel,
- hosszú lejáratú kötelezettségek,
- rövid lejáratú kötelezettségek,
- értékesítés nettó árbevétele,
- export árbevétel,
- anyagjellegű ráfordítások,
- személyi jellegű ráfordítások,
- aranykorona érték.

Az első lépésként az előző alfejezetben már ismertetett módon leszűrt 329 üzem adatait felhasználva végeztem el a vizsgálatot, a korábbi vizsgálatok során alkalmazott összevont **hat üzem típusra**. Az üzem típusok közül néhány esetben **alacsony-nak bizonyult az elemszám**. Emiatt, illetve az **összehasonlíthatóság nehézségei** miatt a további elemzésből kihagytam a vegyes üzemeket, hiszen ott a jövedelem bizonyos részét az állattenyésztő tevékenységek adják, a szarvasmarha-hizlalással illetve juh- és kecsketenyésztéssel foglalkozó üzemeket, mivel földterülettel is rendelkeznek, valamint az abrakfogyasztókat, mivel technológiai és jövedelmi feltételeik jelentősen eltérnek attól függően, hogy sertés- vagy baromfitartással foglalkoznak.

A végleges vizsgálatokat ezen okok miatt csak a **szántóföldi növénytermesztő, a kertészeti, szőlőtermesztő és ültetvényes gazdálkodást folytató**, valamint a **tejtermelő üzem típusokra végeztem el részletesen**, majd ezeket a termelési irányokat vontam be a vizsgálat későbbi szakaszaiban lefolytatott elemzésbe.

Az elemzést először a 2002–2003 közötti évek, azaz a **csatlakozás előtti időszak átlagos értékeivel**, majd a 2005–2009 közötti évek, azaz a **csatlakozás utáni időszak átlagos értékeivel végeztem el**, végül a teljes **vizsgált időszak (2002–2009) évenkénti adatait külön-külön változókként** vontam be a regressziós modellbe.

Második lépésként, a növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozó üzemek összehasonlítható elemzését végeztem, az egy EUME-re vetített adatok felhasználásával.

7.4.1 A korrelációs mátrixok elemzése során kapott eredmények

A korrelációs számítás a két mennyiségi változó közötti lineáris kapcsolat jellemzésére szolgál. A változópáronkénti lineáris kapcsolatok erősségét a korrelációs együttható (r) mutatja, melynek értéke -1 és $+1$ közé eshet. A két változó korrelálatlan, ha a korrelációs együttható értéke 0 . A korrelációs együttható értéke negatív, ha a két változó közötti kapcsolat fordított arányú, illetve pozitív, ha a két változó között egyenes kapcsolat van. A determinációs együttható (R^2) a korrelációs együttható négyzete, amely azt mutatja meg, hogy az egyik változó a másik változó varianciáját milyen hányadban (%-ban) magyarázza meg (KETSKEMÉTY és IZSÓ, 2005).

Az SPSS programcsomag segítségével előállított Korrelációs mátrix alapján a ROE és a vizsgálatba bevont tényezők közötti kapcsolatok szorosságát vizsgáltam.

Két független változó közötti korrelációs együttható nem haladhatja meg a 0,7-es, míg a determinációs együttható a 0,5-ös értéket. Ha ilyen mégis előfordul, ki kell hagyni a modellépítésből, mert torzíthatja az eredményeket. A regressziós modellek együtthatóinak egyértelmű meghatározását akadályozó multikollinearitás – a modell magyarázó változói közötti szoros összefüggés – elkerülése érdekében a korrelációs mátrix elemeinek elemzése alapján az **egy hektárra jutó saját tőke mutatója ki lett zárva** az Enter eljárás alapján alapuló regressziós vizsgálatokból, mivel több más tényezővel erős lineáris kapcsolatot mutatott.

7.4.2 A lineáris regressziós modellek eredményei

A csatlakozás előtti időszak vizsgálata (2002–2003 évek átlaga)

A csatlakozás előtti időszak vizsgálatakor **első lépésként a FORWARD eljárást alkalmaztam**. A FORWARD módszernél a program elsőként azt a magyarázó változót lépteti be a modellbe, amely a legnagyobb mértékben (a parciális korrelációs együttható értéke alapján) járul hozzá a célváltozó (eredmény) megmagyarázásához. A következő lépésben az a változó kerül be a modellbe, amely az egyenletbe már bekerült magyarázó változó(k) mellett is jelentős – és a beléptetésre váró változók közül a legnagyobb – mértékben növeli a többszörös determinációs együttható (R^2) értékét, azaz jelentős pótlólagos magyarázó erővel rendelkezik.

A csatlakozás előtti időszakban (2002–2003) a GOFR üzemtípus esetében a független változók magyarázó ereje (R^2) a modellben 6 és 16% közötti, a kertészet-szőlő-ültetvény ágazatban 23%-os, a tejtermelő üzemeknél 25 és 61% közötti volt. Az ANOVA alapján mindegyik felállított modell jelentős magyarázó erővel rendelkezik a ROE mutató alakulását tekintve.

SZÉKELYI és BARNÁ (2002) összefoglalása alapján a regressziós modellekben a **béta értékek** mutatják meg, hogy **melyik változó befolyásolja legerősebben a ROE mutató értékeinek** alakulását, az **értékek előjelei pedig az összefüggések irányait mutatják**, azaz az adott független változó növekedésével a ROE értéke csökken (ellentétes irányú kapcsolat) illetve növekszik (pozitív irányú kapcsolat).

A modellbe a legerősebb magyarázó változók léptek be első helyeken, tehát a GOFR üzemeknél az eredménytartalék, a kertészet-szőlészet-ültetvény típus esetében az export árbevétel, a tejtermelő üzemeknél pedig az értékesítés nettó árbevételének egy hektárra illetve egy állatra vetített átlagos értékei. A modellbe bekerült mutatók további sorrendjét valamint fontosabb paramétereit a 33. táblázatban foglaltam össze.

33. táblázat: A FORWARD eljárással felállított többváltozós lineáris regressziós modellek paraméterei (három üzemtípus; a 2002–2003 évek átlaga)

Üzemtípus		Modell	Standardizálatlan együtthatók	Standardizált együtthatók (Béták)	A t-próba empirikus szignifikancia szintje (p-érték)
GOFR és egyéb szántóföldi növénytermesztő	1	(Regressziós állandó)	17,03389		0,404
		Eredménytartalék (Ft/ha)	0,00079	0,253	0,000
	2	(Regressziós állandó)	48,48294		0,038
		Eredménytartalék (Ft/ha)	0,00062	0,197	0,005
		NUTS2 régió (Észak-Alföld)	-129,9541	-0,186	0,007
	3	(Regressziós állandó)	-9,52411		0,791
		Eredménytartalék (Ft/ha)	0,00056	0,179	0,010
		NUTS2 régió (Észak-Alföld)	-118,84728	-0,170	0,014
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00044	0,140	0,036
	4	(Regressziós állandó)	-7,14213		0,840
		Eredménytartalék (Ft/ha)	0,00041	0,132	0,060
		NUTS2 régió (Észak-Alföld)	-143,81146	-0,206	0,003
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00088	0,283	0,001
		Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00405	-0,229	0,007
	5	(Regressziós állandó)	-5,42277		0,877
		Eredménytartalék (Ft/ha)	0,00068	0,217	0,007
		NUTS2 régió (Észak-Alföld)	-152,98746	-0,219	0,002
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00098	0,315	0,000
Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)		-0,00424	-0,240	0,005	
NUTS2 régió (Dél-Dunántúl)		-110,26932	-0,170	0,032	
K*	1	(Regressziós állandó)	19,95714		0,506
	Export árbevétel (Ft/ha)	0,00029	0,489	0,002	
Tejtermelő	1	(Regressziós állandó)	-136,48209		0,197
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00078	0,499	0,025
	2	(Regressziós állandó)	-207,31321		0,036
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00117	0,749	0,001
		Tőketartalék (Ft/állat)	-0,00099	-0,538	0,015
	3	(Regressziós állandó)	-131,71240		0,146
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00120	0,764	0,000
		Tőketartalék (Ft/állat)	-0,00089	-0,485	0,014
Személyi jellegű ráfordítások (Ft/állat)		-0,00170	-0,380	0,027	

K*: Kertészet, szőlőtermesztés, ültetvényes gazdálkodás
a dőlt betűkkel jelzett változó esetén $p > 0,05$

Forrás: saját számítás

A 33. táblázat adatait kiértékelve megállapítható, hogy a **GOFR és egyéb szántóföldi növénytermesztő üzemek** esetén a legerősebb magyarázó változó az **eredménytartalék** volt, melynek növekvő értékeihez a ROE mutató magasabb értékei tartoznak az esetek átlagában. Második változóként az egyik vizsgált régió lépett be, az Észak-Alföld régió esetében általában alacsonyabb a ROE értéke. Az összes bevont változó vizsgálata után kijelenthető, hogy a csatlakozás előtti időszakban a ROE értékére az eredménytartalék hatott leginkább, két megnevezett régió esetében (Észak-Alföld és Dél-Dunántúl) jelentősen alacsonyabb volt a célváltozó értéke. A **kertészeti, szőlőtermelő és ültetvényes** gazdálkodást folytató üzemek esetén a legerősebb magyarázó változó az **exportbevétel** volt, igen magas magyarázó erővel. Más változók nem kerültek be a regressziós modellbe. A **tejtermelő üzemek** vizsgálata alapján a ROE értékére legnagyobb erővel az **értékesítés nettó árbevétele** hatott a csatlakozás előtti időszakban.

Az **ENTER eljárást** minden futtatás során **csak a GOFR termelési irányra alkalmaztam**, mivel az ültetvény ágazat esetében a változók száma aránytalanul sok lenne a minta empirikus nagyságához képest. Az ENTER módszernek megfelelően mindegyik magyarázó változó bekerül a regressziós modellbe, attól függetlenül, hogy a célváltozóra kifejtett hatása jelentős-e vagy sem. A vizsgálatban a determinációs együttható (R^2) értéke 0,216 volt, tehát a modell változói 21%-ban magyarázzák a ROE mutató alakulását. Az ANOVA eredménye alapján a modell jelentős magyarázó erővel rendelkezik.

Az ENTER módszer és a FORWARD módszer által megjelölt béta értékek között megfigyelhető eltérések oka az, hogy a FORWARD módszer során csak a ROE-ra szignifikánsan ható független változók kerültek be a modellbe, az ENTER eljárás pedig mindegyiket beépítette. Az ENTER módszer eredményeit a 10.5. fejezet 11. mellékletének táblázata tartalmazza, amelyből kitűnik, hogy számos változó esetén az empirikus szignifikancia szint meghaladta az 5%-ot, tehát a független változó nem bírt jelentős magyarázó erővel. A szignifikáns változók közé az eredménytartalék, az értékesítés nettó árbevétele került be, ezek magasabb értékeihez a ROE mutató szintén magasabb értékei rendelhetők hozzá, az átlagos helyzetet feltételezve. A nem numerikus változók közül pedig három régió hatását lehet kiemelni (Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl és Dél-Alföld), a szóban forgó régiók esetében általában magasabbak voltak a ROE értékei.

A csatlakozás utáni időszak vizsgálata (2005–2009 évek átlaga)

A **2005–2009. közötti évekre lefuttatott modellben** a GOFR üzemtípus esetében a független változó magyarázó ereje (R^2) a modellben mindössze 4,5%-os, a kertészet-szőlészet-ültetvény ágazatban azonban 34% és 60% közötti, a tejtermelő üzemek esetén 20% és 38% közötti volt. Az ANOVA alapján mindegyik felállított modell jelentős magyarázó erővel rendelkezik a ROE mutató alakulását tekintve. A modellbe bekerült mutatók fontosabb paramétereit a 34. táblázat tartalmazza.

34. táblázat: A FORWARD eljárással felállított többváltozós lineáris regressziós modellek paraméterei (három üzemtípus; a 2005–2009 évek átlaga)

Üzemtípus		Modell	Standardizálatlan együtthatók	Standardizált együtthatók (Béták)	A t-próba empirikus szignifikancia szintje (p-érték)
GOFR	1	(Regressziós állandó)	148,87868		0,000
		Hosszú lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	-0,00073	-0,212	0,002
Kertészet, szőlészet, ültetvény	1	(Regressziós állandó)	55,15189		0,042
		Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00007	0,588	0,000
	2	(Regressziós állandó)	46,74507		0,067
		Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00006	0,568	0,000
		Méretkategória (nagy)	343,87032	0,316	0,021
	3	(Regressziós állandó)	21,48576		0,421
		Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00007	0,594	0,000
		Méretkategória (nagy)	365,91243	0,336	0,011
		NUTS2 régió (Dél-Dunántúl)	118,73943	0,263	0,042
	4	(Regressziós állandó)	31,97710		0,210
		Hosszú lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	-0,00003	-0,331	0,022
		Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00009	0,773	0,000
Méretkategória (nagy)		333,64621	0,307	0,013	
NUTS2 régió (Dél-Dunántúl)		140,87896	0,312	0,013	
Tejtermelő	1	(Regressziós állandó)	244,97596		0,012
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00086	-0,449	0,047
	2	(Regressziós állandó)	172,39638		0,060
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00189	-0,990	0,005
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00086	0,691	0,037

Forrás: saját számítás

A 34. táblázat FORWARD módszerrel felállított adatait kiértékelve megállapítható, hogy a **GOFR és egyéb szántóföldi növénytermesztő üzemek** esetén egyetlen magyarázó változó, a **hosszú lejáratú kötelezettségek** fajlagos értéke került be a modellbe. Ez a csatlakozás előtti időszakhoz képest változást jelent, hiszen a 2002–2003. évekre készített vizsgálat eredményeivel összevetve, az akkori változók egyike sem került be a modellbe. A hosszú lejáratú kötelezettségek köré elsősorban a **banki hitelek és az ahhoz tartozó kamatterhek** tartoznak, ezért a negatív béta érték egyértelműnek tekinthető, hiszen ezek a terhek **csökkentik a jövedelmezőséget**. A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó üzemekben főleg a hosszú lejáratú hitelekkel finanszírozott **gébeszerzések eredményt rontó hatását lehet kiemelni**, egyrészt a **kamatterheknek köszönhetően**, másrészt az új gépek **magasabb amortizációja** miatt. A hosszú lejáratú kötelezettségeknek a mo-

dellben való megjelenése arra utal, hogy van beruházási tevékenység az ágazatban (természetesen a modell ennek csak kimutatására alkalmas, további részletekről nem tájékoztat). Mivel a szántóföldi növénytermesztő ágazat sokkal összetettebb képet mutat, mint a kertészet-szőlészet-ültetvény összevont típusa, jól érthető a modell igen alacsony magyarázó ereje ($R^2=0,045$). A **szántóföldi ágazatokban a jövedelmezőséget kevésbé izolálható tényezők valamint azoknak kombinációi is befolyásolják**, hiszen a másik két vizsgált ágazattal szemben a szántóföldi növénytermesztés jóval kitettebb a különböző külső tényezőknek.

A **kertészeti, szőlőtermesztő és ültetvényes gazdálkodást folytató üzemek** esetben szintén jelentősen eltérnek a modellbe bevont változók. Míg a csatlakozás előtt egyetlen magyarázó változó (export árbevétel) került be a modellbe, a csatlakozás utáni időszakban ez négy változót jelentett. A legerősebb magyarázó változóként a **rövid lejáratú kötelezettségek** szerepel, jelentős magyarázó erővel (béta érték=0,588), a másodikként belépett változó a **nagy méretkategória**, azaz 100 EUME fölötti méret volt, harmadik változóként a dél-dunántúli régió szerepel. Az első három változó változásához a ROE mutató magasabb értékei tartoznak, az utolsóként beléptetett változó (hosszú lejáratú kötelezettségek) pedig a célváltozó értékének csökkenését okozta. A **rövid lejáratú kötelezettségek** főleg a „kényszerhitelezőket” azaz ebben az esetben a **szállítókat jelzik**. Ebbe az üzemtípus-csoportba tartozó üzemekre jellemző, hogy a kényszerhitelezők (szállítók) szerepe igen magas, a **szállítók bevonása a források közé tulajdonképpen költség nélküli forrást** jelent. A modellbe másodikként belépett 100 EUME fölötti méretkategória meghatározó ereje azt sejteti, hogy a gazdaságok **nagy mérete miatt a vállalkozások alkupozíciója erősebb a szállítókkal szemben**, azaz a szállítók jobban elfogadják ezen üzemek esetleges késedelmes fizetését. Ennek a helyzetnek másik oldala az, hogy a szállítók által biztosított anyagjellegű ráfordítások (pl. növényvédőszer, műtrágya stb.) miatt a **hozamtermelő képességük is növekedhet**, ami szintén **növeli a jövedelmezőséget**. A magasabb szállítói arány ezáltal kamat-költség megtakarítást jelent ezen üzemek számára.

A **tejtermelő üzemeknél az anyagjellegű ráfordítások és az értékesítés nettó árbevétele** szerepel független változóként, az anyagjellegű ráfordítások magyarázó értéke az első modellben is magas, negatív értékkel szerepel, de a következő változó bevonásával értéke még magasabb lesz, tehát a ROE mutatóra gyakorolt negatív hatása fokozódik. A csatlakozás előtti időszakkal összehasonlítva csak az értékesítés nettó árbevétele szerepelt a modellben, a többi független változó nem mutatott átfedést. A tejtermelő ágazat esetében ennek magyarázata egyértelműen a takarmányárakban rejlik, a **magas takarmányárak egyértelműen rontják a jövedelmezőséget**.

Az ENTER módszert a csatlakozást megelőző évekhez hasonlóan csak a GOFR üzemekre alkalmaztam. A regressziós modellbe bekerült változók paramétereit a 10.5. fejezet 12. melléklete foglalja össze. A csatlakozás előtti időszakhoz hasonló módon, ebben az esetben is kiténik, hogy számos változó esetén a szignifikancia szint nem volt megfelelő. A szignifikáns változók közé csak a befektetett eszközök és az értékesítés nettó árbevétele került be.

A 2002–2009 közötti évek vizsgálata

A vizsgálat további szakaszában az **éveket is bevontam az elemzésbe, mint független változókat**. A FORWARD eljárással végzett vizsgálat során a **GOFR üzemek** esetében az évek közül a 2003., 2008. és 2004. évek léptek be a modellbe, a 2003. év bevonása esetében a ROE értéke alacsonyabb volt, míg a másik két év esetében azonban általában magasabbak voltak a célváltozó értékei. A **ker-tészet-szőlészet-ültetvényes gazdálkodás** termelési iránynál az évek nem szerepeltek változóként, amit az is magyarázhat, hogy e típus képviselőinek egy része nem szabadföldi természetűvel foglalkozik. A modellben csak a Dél-Alföld régió, a rövid lejáratú kötelezettségek és az aranykorona érték szerepelt, igen alacsony magyarázó értékkel. A **tejtermelő üzemeknél** az értékesítés nettó árbevétele és az anyagjellegű költségek voltak az első két helyen beléptetett változók, béta értékeik viszonylag magasak voltak, az árbevétel természetesen pozitív, az anyagjellegű költségeké pedig negatív. Ennek oka a már korábban is említett **magas takarmány-árakkal** függ össze.

A 2003. év – amely a magyar mezőgazdaságnak kiemelkedően rossz éve volt – negatív hatása két vizsgált ágazatban (GOFR és tejtermelő) is megjelent. Az éveket külön változóként szerepeltető modell eredményeit a 10.5. fejezet 13. mellékletében foglaltam össze. Az évek, mint változók beléptetésével **statisztikailag is magyarázható volt az eltérő évek eltérő hatása**, ez indirekt módon igazolta azt a vizsgálati koncepciómat, hogy az éveket nem külön-külön, hanem átlagolva vizsgálom, ezzel kiküszöbölve a jobb és rosszabb évek egyedi torzító hatásait.

Az ENTER eljárással végzett vizsgálatból a 2009. év és a legkisebb méretkategória ki lett zárva, a modell során a legtöbb változó a korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan nem mutatott ki szignifikáns eltérést.

A további regressziós vizsgálatok

A regressziós vizsgálatok elvégzése során az előzőekben részletezett egy hektárra, illetve egy állatra vonatkoztatott számítások mellett – amely nem tette lehetővé az ágazatok teljes összehasonlíthatóságát – kísérletet tettem arra, hogy az növénytermesztéssel illetve állattenyésztéssel foglalkozó üzemek összehasonlító elemzése céljából a fajlagos adatok esetén egy EUME-re vetítem az alapadatokat, így összehasonlíthatóvá válhattak a különböző tevékenységi irányú üzemek.

Problémaként merült fel, hogy az EUME értékek az FADN tipológiájának megfelelően adott kategóriánként, sávosan vannak megadva. Az adatfeldolgozás során ezáltal csak a különböző sávok középértékeivel tudtam számításokat végezni, a sávok azonban az alacsonyabb EUME kategóriáknál sokkal szűkebbek voltak, mint a nagyobb méreteknél, valamint a legfelső kategória (250 EUME fölött) nyitott kategóriaként szerepelt. Az átlagolt értékeknek természetesen jelentős torzító hatása van, ami a vizsgálat megbízhatóságát jelentősen csökkenti.

A modelleket az eddigi vizsgálatokhoz hasonlóan végeztem el, azaz először a két vizsgált időszak átlagára, majd az egyes éveket külön-külön változóként is szere-

peltetve. A modellek eredményeit azonban az előbb említett torzító hatás miatt dolgozatomban nem használtam fel.

A regressziós vizsgálatok értékelése

A regressziós vizsgálatok elvégzésével fő célom az volt, hogy a jövedelmezőségre közvetlenül ható **gazdasági és pénzügyi hatásokat kimutassam**, és amennyiben lehetséges, kiemeljem a csatlakozás hatására bekövetkezett esetleges változásokat.

A modell a jövedelmezőségre ható, **közvetlenül mérhető hatásokat** próbálta áttekinteni és felmérni, azaz kizárólag a gazdaságossággal összefüggő szempontokat. A tisztán **piaci szempontokat tekintve kijelenthető, hogy a vizsgált tényezők statisztikailag kimutatható módon valóban magyarázzák a ROE alakulását**. A regressziós vizsgálat eredményei összhangban voltak a dolgozatom korábbi fejezeteiben és alfejezeteiben leírt eredményekkel, azaz a csatlakozás eltérő módon hatott a különböző méretű és termelési irányú mezőgazdasági vállalkozásokra. A modell statisztikai módszerekkel igazolta azt a közismert tapasztalatot is, hogy az eltérő évek hatással vannak a vállalkozások pénzügyi és gazdálkodási eredményeire. Természetesen bizonyos kérdések megválaszolatlanul maradtak, de tisztázásukra az adott adatbázis és a dolgozat keretei között nem volt mód.

A mezőgazdaság céljai természetesen sokkal összetettebbek a piaci és gazdaságossági szempontoknál, hiszen kiterjednek a környezeti erőforrásokra, magára a természeti környezetre, a biodiverzitásra, a klimatikus szempontokra, a foglalkoztatásra, a vidéki népességre, a tájhasználatra, a hagyományok megőrzésére, tehát olyan szempontokra is, amelyek közvetlenül nem mérhetőek. Fontosságuk, közjóként kiemelkedő szerepük azonban vitathatatlan, és egyre inkább központi célként jelennek meg a Közös Agrárpolitika céljai között is, de ez utóbbi, a mezőgazdaság multifunkcionalitásához kapcsolódó szempontokkal dolgozatom elemző részében nem foglalkoztam.

7.5 Kérdőíves felmérés a mezőgazdasági vállalkozások EU-csatlakozással kapcsolatos véleményéről

A kérdőíves kutatást két időpontban végeztem, 2004-ben a csatlakozás évében, majd 2008-ban, illetve 2009-ben, amikor a csatlakozás hatásait már értékelni lehetett. A kérdőíves kutatást a dél-dunántúli régióban végeztem, ami természetesen nem reprezentálja a teljes magyarországi sokaságot, de mivel a kutatást személyes megkeresés alapján végeztem, ez nagymértékben leszűkítette a lehetőségeket. A személyes megkeresés módszerének előnyeként tartom azonban, hogy ezáltal a kérdőív kitöltésén túl, a személyes elbeszélgetést tekintve árnyaltabban tudtam véleményt alkotni a megkérdezett termelők további véleményéről is, ami jelentős mértékben segítette az eredmények értékelését.

Az első kérdőív még kutatásaim első szakaszában készült, a csatlakozási folyamattal kapcsolatos vélemények és esetleges problémák feltárására. Kérdőívem

segítségével arra kerestem a választ, vajon a **felkészítő folyamat mennyire volt sikeres** egy, a fővárostól távol eső térségben, milyen az ott működő mezőgazdasági vállalkozások véleménye a csatlakozásról, **milyen elképzeléseik, elvárásaik vannak a csatlakozás utáni időszakokkal kapcsolatban**. A kutatást 2008 és 2009 nyarán sikerült megismételnem. Az első kérdőívet 2004-ben 79 gazdaság képviselője töltötte ki, míg 2008–2009-ben a válaszadók száma 71 volt. A korábban megkérdezettek közül nyolc vállalkozást nem sikerült felkeresnem, ezek közül kettő külföldi munkalehetőség miatt felhagyott a gazdálkodással. Az értékelésnél csak azt a 71 gazdaságot vettem figyelembe, amelyek mindkét időszakban szerepeltek.

A kérdőívek szerkezete azonos volt, csak néhány kérdés változott, az eltelt időnek megfelelő aktualitások miatt. A kérdőívek kitöltése mellett több, a kutatásban résztvevővel sikerült a témáról részletesebb beszélgetést is folytatni, amely tovább árnyalta a kérdőívekből leszűrt eredményeimet.

A két kérdőív első kilenc kérdése a vállalkozás alapadataira vonatkozott (gazdaság vezetőjének életkora, legmagasabb iskolai végzettsége, a vállalkozás működésének kezdete, jogi, szervezeti formája, dolgozóinak száma, termelési típusa, mérete, valamint a gazdálkodás eredményessége az elmúlt 5 évben). A kérdőívet kitöltő gazdaságok vezetőinek életkor és legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlását a következő oldalon található 35. táblázat foglalja össze.

A vizsgálatban résztvevő gazdaságok jelentős része, több mint 60%-a egyéni gazdálkodóként működött, ebből több, mint fele őstermelőként. A társas vállalkozások aránya közel 25% volt, főleg Kft. formában működtek. Mindössze 4 és 6% jelölte meg a családi vállalkozás gazdálkodási formát, illetve 3 és 4% működött mellékfoglalkozású termelőként 2004-ben illetve 2008-ban.

35. táblázat: **A kérdőíves vizsgálatban résztvevő gazdaságok vezetőinek összetétele kor és legmagasabb iskolai végzettség alapján (%)**

Megnevezés	Év	
	2004	2008
Életkor		
40 év alatt	37	31
40-50 év között	15	18
50-60 év között	23	24
60 év felett	25	27
Legmagasabb iskolai végzettség		
8 általános	15	14
szakiskola, szakmunkásképző	23	21
középiskola, szakközépiskola (technikum)	38	37
főiskola, egyetem	24	28

Forrás: saját kutatás

A termelési irány szerint 2004-ben a megkeresett gazdaságok 27%-a a növénytermesztést jelölte meg fő termelési irányként (ennek mindegy egyharmada kertészet és szőlőtermesztő gazdaság), 15% állattenyésztő és 58% vegyes típusú gazdaság volt. 2008-ra a növénytermesztők aránya 37%-ra emelkedett, az állattenyésztők

14%-os aránya tulajdonképpen nem jelentett változást, míg a vegyes típusú gazdaságok aránya 49%-ra csökkent. A kapott eredmények összhangban vannak a kutatásom későbbi szakaszában végzett vizsgálatokkal, hiszen a növénytermesztés felé való elmozdulás a tesztüzemi rendszer vizsgálata során elért eredményeimnél is jól megfigyelhető volt.

A csatlakozással kapcsolatos információk, vélemények értékelése

A kérdőív kérdéseinek második csoportjában a gazdálkodóknak a csatlakozáshoz kapcsolódó felkészültségére, ismereteire, véleményére fókuszáltam, valamint a szerzett információk forrásaira kérdeztem rá. Külön kérdés vonatkozott a gazdálkodók csatlakozással kapcsolatos várakozásaira, valamint az akkor teljesen új támogatási rendszer (a SAPS) ismeretére is. A kérdőívben egy nyitott kérdés is szerepelt, ami a magyar mezőgazdaság felkészülési folyamatának véleményezésére vonatkozott.

A 2004. évi kérdőív 10. kérdése arra vonatkozott, hogy a megkérdezett gazdálkodó vagy a vállalkozás vezetője felkészültnek érzi-e magát a csatlakozással járó változásokra. A válaszadók 7%-a érezte teljes mértékben felkészültnek magát, 17% megfelelőnek tartotta felkészültségét, 37% nem eléggé felkészültnek és 39% egyáltalán nem érezte felkészültnek vállalkozását a csatlakozással kapcsolatos változásokra. A válaszok elég lesújtó képet adtak a mezőgazdasági vállalkozások felkészültségéről, amelyet nyilvánvalóan az a tény is befolyásolt, hogy a régió hazánk kevésbé fejlett régiói közé tartozik. A pozitívnak ítélt válaszok nagyrészt olyan válaszadóktól származtak, amelyek társas vállalkozásként működnek, és az adminisztratív és termelő szerepek elkülönülnek a vállalkozáson belül, illetve a gazdaság vezetőjének iskolai végzettségével is kapcsolatot mutattak.

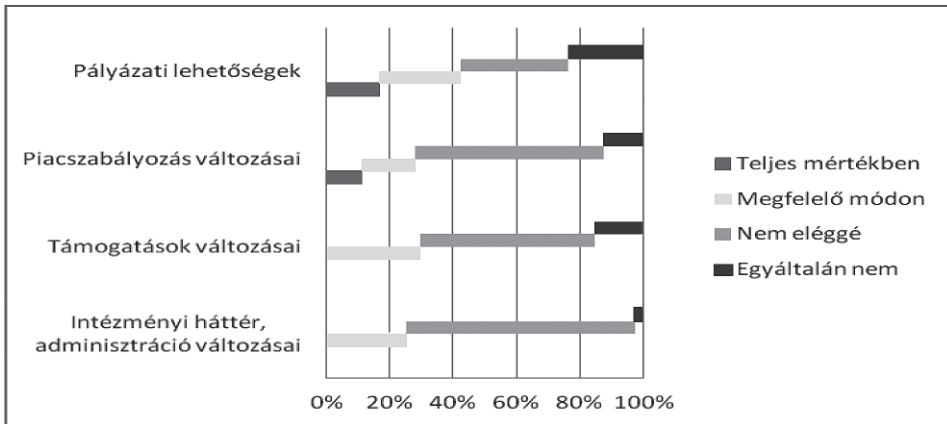
KAPRONCZAI et al (2005) országos termelői reagálás-vizsgálata több szempont szerint értékelte a magyar termelők felkészültségét. Eredményeik – ha nem is ilyen nagy negatívnak tekinthető értéket mutatva – de bizonyos mértékben hasonló eredményt hoztak. Vizsgálatuk szerint az egyéni gazdaságok 30%-a érezte kellően felkészültnek magát, közel 46% nem eléggé, míg a fennmaradó 24% egyáltalán nem érezte magát felkészültnek a csatlakozásra. A társas vállalkozások esetében a helyzet jobbnak bizonyult: közel 70% kellően felkészültnek minősítette vállalkozását, és mindössze 6% jelölte meg a legrosszabb kategóriát.

Arra a kérdésre, hogy a vállalkozás milyen mértékben, mely témakörökben kapott tájékoztatást a csatlakozással kapcsolatos változásokról, szintén az előbbieken felsorolt négyféle választ lehetett megjelölni, a EU szabályozási rendszerének legfontosabb szempontjai szerint különválasztva:

- az intézményi háttér, adminisztráció változásai,
- a támogatások változásai,
- a piacsabályozási rendszer változásai,
- pályázati lehetőségek.

A válaszok megoszlását a 42. és a 43. ábrák segítségével ismertetem. A válaszok közül ismét a negatív felhangú „nem eléggé” illetve „egyáltalán nem” na-

gyobb aránya volt meghatározó a csatlakozás évében. A gazdálkodók számára egyértelműen az adminisztratív feladatokra és a támogatásokra vonatkozó információ lehet a legfontosabb, e két válasz során egyik válaszadó sem jelölte meg a „teljes mértékben” választ. Amint az ábrából is leolvasható, a válaszadóknak kevesebb, mint 30%-a tartotta megfelelőnek felkészültségét az intézményi háttérrel és adminisztratív kötelezettségekkel kapcsolatosan, és csak 30% érezte megfelelőnek a támogatási rendszerrel kapcsolatos ismereteit. A piacszabályozás változásait is hasonló arányban ismerték. A legjobb eredményt a pályázati lehetőségekhez kapcsolódó ismeretek adták, itt a gazdálkodók majdnem fele értékelte megfelelőnek az ismereteit. Ennek okaként többen a gépberuházási illetve modernizációs lehetőségek iránti érdeklődést említették meg.

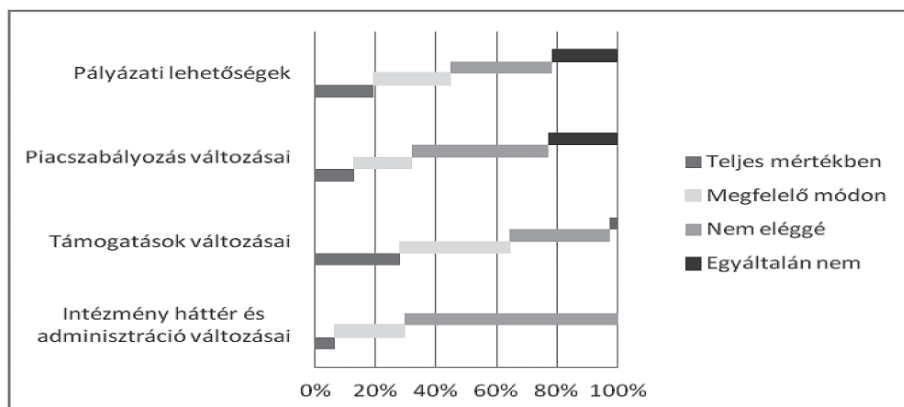
42. ábra: A válaszadók informáltsági szintje a csatlakozáshoz kapcsolódó főbb témakörökről 2004-ben

Forrás: saját kutatás

A kérdést 2008-ban is feltettem, természetesen itt a csatlakozás utáni évek változásaira fókuszálva. A helyzet azonban csak a támogatások tekintetében javult valamelyest, illetve az arányok módosultak, pl. a „teljes mértékben” elnevezésű választ többen jelölték meg. A válaszadókkal folytatott beszélgetések során a legtöbben azt a problémát fogalmazták meg, hogy nincs elegendő idő a napi feladatok mellett az információszerzésre, főleg úgy hogy azt több forrásból lehet csak megszerezni. Az eredményeket a következő oldalon található 43. ábra illusztrálja.

A válaszadóktól a megszerzett információ forrását is megkérdeztem, hiszen a csatlakozási folyamathoz kapcsolódó felkészülési folyamat viszonylag korán megkezdődött, a szakminisztérium már a 2000-es évtized elején számos publikációs anyagot bocsátott rendelkezésre. Ezek elsősorban a különböző ágazatok piacszabályozását ismertették részletesen. A publikációs anyagokat kiegészítette a szakminisztérium és az agrár-érdekvédelmi szervezetek által szervezett előadások, szakmai programok. A felsőoktatásban az európai uniós szakképzés is megkezdődött, melynek fő célja az agrárágazatban dolgozó szakemberek ismeret-

teinek elmélyítésére irányult. A csatlakozás időpontjához közeledvén helyzet azonban bonyolultabbá vált, hiszen az addigi felkészülési szempontok helyére egy teljesen új változat került, a 2003. évi KAP reformnak köszönhetően. Személyes tapasztalataim – családi, ismerősi és hallgatói körben egyaránt – azt sugallták, hogy a korábban megszerzett információkat és a csatlakozás utáni feltételrendszer szabályait a fórumok és előadások résztvevői is több esetben keverték, nem volt számukra egyértelmű, hogy a korábban kapott tájékoztató anyagok illetve korábban megszerzett ismereteik már nem aktuálisak.

43. ábra: A válaszadók informáltsági szintje a csatlakozáshoz kapcsolódó főbb témakörökről 2008-ban

Forrás: saját kutatás

Mindkét kérdőívben rákérdeztem az **információk forrására**. A megjelölhető válaszok között információforrásként a következőket lehetett megjelölni: az FVM és az MVH, szaktanácsadók, a falugazdász-hálózat, az Agrárkamara vagy egyéb szakmai szervezetek, érdekképviseletek, a média és egyéb információs csatornák.

A válaszadók közül legtöbben a **falugazdász-hálózatot** jelölték meg, hiszen velük a leginkább közvetlen a kapcsolat. Kiemelkedő volt az **Agrárkamara** szerepe, az általuk szervezett rendezvények szerepét többen kiemelték. **A minisztérium és az MVH által biztosított információt** elsősorban újságokon illetve az intézmények honlapjairól érték el. Többen kiemelték, hogy a honlapokon való navigáció igen nehézkes volt. Ebben az esetben is felmerült az a korábban már említett gond, hogy aki gazdálkodik emellett az adminisztratív tevékenységeket is végeznie kell, annak nem marad ideje olvasásra és internetes tájékozódásra. A szaktanácsadók szerepe igen alacsony volt és elsősorban a pályázatokra (ezen belül inkábbba vidékfejlesztési pályázatokra) koncentrált a 2008/2009. évi kérdőívek szerint. A média szerepét szintén igen kis arányban jelölték meg. Egyéb információs forrásként sokan megjelölték az ismerősi kört és a családot. KAPRONCZAI et al (2005) már idézett művében hasonló jellegű felmérés szerepel, azonban az ő eredményeik szerint a minisztérium szerepe jóval magasabb volt. Vizsgálatukban rákérdeztek a felsőoktatási intézmények szerepére is, ami szintén értékes szerepelt.

A 2008/2009. évi felmérés alapján a megvizsgált körben a vállalkozók 15%-ának véleménye szerint helyzetük romlott, 62% szerint nem változott és csak 23% szerint javult.

A támogatási rendszer esetleges változásairól (a SAPS-ról a SPS rendszerre való áttérés) a válaszadók több mint háromnegyede tudott, de részleteiről nem, vagy csak korlátozottan rendelkeztek információval.

Kérdőíves vizsgálatomat összegezve elmondható, hogy megerősített abban, hogy a magyar mezőgazdasági vállalkozások **informáltsági szintje alacsony** (TÖRŐ-DUNAY és TAKÁCS-GYÖRGY, 2010), és ebben jelentős mértékű javulás nem következett be a csatlakozást követő négy évben. A vizsgált vállalkozások közül csak azok tudták az agrárpolitika és a finanszírozási rendszer változásait követni, amelyek vezetője (vagy családtagja) magasabb iskolai végzettséggel, jó kapcsolatrendszerrel rendelkezett, illetve volt anyagi lehetősége szaktanácsadói tevékenység igénybevételének finanszírozására, illetve nagyobb méretük és több munkatársuk folytán szét tudták választani a gazdálkodás és az adminisztráció valamint az információszerezés feladatait.

8. Új és újszerű tudományos eredmények

1. A Közös Agrárpolitika támogatási rendszere fejlődésének komplex és rendszerszemléletű összefoglalása a kialakításától 2011-ig.

Értekezésemben a Közös Agrárpolitika fejlődését a támogatási rendszerének változásain keresztül, újszerű, komplex módon foglaltam össze az 1960-as évek-től napjainkig.

2. A magyar mezőgazdasági vállalkozások makrokörnyezetének részletes, elemző feltárása a csatlakozástól napjainkig.

Elvégeztem a magyar mezőgazdasági vállalkozások makrokörnyezetének teljes körű vizsgálatát a PESTEL elemzés módszerével. A vizsgálat során részletesen feltártam a politikai és jogi tényezők (agrárpolitika értékelése), a gazdasági tényezők, a társadalmi, a technikai-technológiai, valamint a környezeti tényezők hatásait szakirodalmi valamint statisztikai adatok elemzésének alkalmazásával. A politikai és jogi tényezők vizsgálata során nemcsak a magyarországi politikai háttér elemzése történt meg, hanem a csatlakozás után érvényessé vált uniós szabályozás – azaz a Közös Agrárpolitika – alkalmazásának hatásait is megvizsgáltam.

3. A legújabb (az Európai Bizottság által 2011. év októberében elfogadott tervezet szerinti) agrárpolitikai törekvéseknek a magyar mezőgazdasági vállalkozásokra gyakorolt várható hatásainak átfogó értékelése.

A Bizottság közelmúltban kihirdetett javaslata körvonalazza a 2014. év után várható változásokat, amelyek irányt mutathatnak a magyar agrárgazdaság stratégiájának megalkotásához, a korábbi célkitűzések korrigálásához. Az eddigi tapasztalatok azt mutatták, hogy a magyar agrárium nem tudta megfelelően kihasználni a csatlakozás nyújtotta lehetőségeket, a felzárkózás elmaradt. A Bizottság javaslata új esélyt adhat a magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózásához, illetve lecsúszásuk megakadályozásához. A javaslat értelmezése után az eddigi tapasztalatok szerint nem túl sikeres felkészülési folyamatot és információs stratégiát új alapokra helyezve a mezőgazdasági vállalkozások széles körű tájékoztatása is időben megkezdődhet.

4. Mikroökonómiai szinten, a csatlakozástól napjainkig értékelésre került az EU csatlakozásnak a V4-országok mezőgazdasági vállalkozásaira – azok pénzügyi, vagyoni, hatékonysági és jövedelmezőségi helyzetére – gyakorolt hatása.

A szakirodalomban a csatlakozás értékeléséről elsősorban makrogazdasági

jellegű elemzések készültek, melyekben a vállalatokra gyakorolt közvetlen hatás vizsgálata inkább csak részecsként szerepelt. Kutatásaimat az EU egyetlen harmonizált mikroökonómiai szintű adatbázisának, az FADN rendszernek nemzetközi, és hazai adataiból végeztem. Megállapítottam, hogy a V4-országok közül Magyarország tudta relatíve legkevésbé kihasználni a csatlakozás nyújtotta lehetőségeket.

5. A magyarországi tesztüzemi rendszer 2002-2009 közötti évekre vonatkozó üzemsoros adatainak alapján megállapítást nyert, hogy a mezőgazdasági vállalkozásoknál az egyes üzemtípusok és üzemméret kategóriák között jövedelmezőségüket tekintve lényegi különbségek mutathatók ki.

Vizsgálataim középpontjába a ROE mutatót helyezve, statisztikai elemzésekkel igazolva megállapítottam, hogy a három vizsgált üzemméret-kategória és a hat termelési irány közül melyik minősíthető leginkább sikeresnek, illetve sikertelennek. Eredményeim alapján megállapítható a növénytermesztő ágazatok relatív térnyerése. A termelési irányt váltó vegyes termelési szerkezetű üzemek legnagyobb arányban a növénytermesztési irány felé specializálódtak. Megvizsgáltam továbbá, hogy a mezőgazdasági vállalkozások különböző mennyiségi és minőségi jellemzői hogyan hatnak a ROE mutató alakulására.

6. A Közös Agrárpolitika által biztosított támogatások nyerteseinek behatárolása.

Kimutattam, hogy a támogatásokhoz való hozzájutás méretkategóriák szerint különbözik a csatlakozott V4-országokban és az EU-15 tagállamokban. Míg az EU-15 országaiban a különböző üzemméretű esetekben a fajlagos támogatások eloszlása mérettől független, nagyságrendje hasonlóan alakul, addig a V4-országokban a nagyméretű gazdaságok a (nem normatív jellegű) támogatások megszerzésében előnyben vannak a kis- és közepes méretű vállalkozásokkal szemben.

9. Következtetések, javaslatok

Kutatásom eredményeit összefoglalva megállapítható, hogy az EU csatlakozás hatásai az előzetes – többnyire túl optimista – várakozásoknak nem minden esetben feleltek meg. A magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózása a jövedelemtermelés terén ugyan megindult, de a hátrányok ledolgozása, a lehetőségek kihasználása nem történt meg teljes körűen. A kiszámíthatónak vélt agrárpolitikáról már a csatlakozást követően kiderült, hogy a globális folyamatoknak köszönhetően már nem tekinthető stabilnak és jól kiszámíthatónak, hiszen folyamatosan igazodnia kell napjaink dinamikusan változó körülményeihez – elég a globális gazdasági válság uniós tagállamokat érintő hatásaira, vagy a fokozódó környezeti kihívásokra gondolnunk. Napjainkban aktuálissá vált az újabb változás, amelynek konkrét megfogalmazása a 2014 utáni évek Közös Agrárpolitikájára vonatkozó Bizottsági javaslata formájában került közzétételre.

Kutatásom kezdetén felvetett hipotéziseimet megvizsgálva elmondható, hogy a **H1** hipotézisem **csak részben igazolódott**, hiszen a **csatlakozás pozitív hatásai** nem egyértelműek, a magyar agrárium elvárásai a csatlakozással kapcsolatosan eltúlzottnak bizonyultak. A **kiegyensúlyozottabb támogatáspolitikát elsősorban a kisebb méretű gazdaságok számára jelentett némi előnyt**, azonban a versenyképesség javításához nem bizonyult elegendőnek, lényegi hatékonyságbeli növekedés nem következett be. A kisméretű gazdaságok nagy részénél csupán a gazdaságok működésének fenntartásához volt elegendő, ami konzerválja a birtokszerkezet problémáit. A mezőgazdasági vállalkozások informáltsági szintjével kapcsolatban kérdőíves kutatásom és szakirodalmi források alapján elmondható, hogy érdemi javulás nem következett be.

H2 hipotézisem **nem igazolódott**, a **magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózása az EU-15 tagállamokhoz** a nemzetközi vizsgálatom eredményei alapján **nem indult meg** a jövedelemtermelés terén, sőt Magyarország, a **többi visegrádi országgal szembeni kezdeti előnye is részben elveszítette**.

A három részre bontott **H3** hipotézisem is **csak részben igazolódott**, hiszen a magyar mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi és vagyoni helyzetére a csatlakozás eltérő mértékben hatott. A magyar tesztüzemi rendszer adatai alapján végzett vizsgálataim szerint a csatlakozás nyertesei és vesztesei elkülöníthetőek, leginkább sikeresnek a növénytermesztő üzemek bizonyultak, és a jövedelmezőség mutatói alapján a többi vizsgált ágazatban stagnálás illetve visszaesés tapasztalható.

H4 hipotézisem **igazolódott**, hiszen a vizsgálatba vont üzemek ROE mutatóinak átlagos értékei alapján sorrendet felállítva, az üzemeket négy kategória szerint csoportosítva bebizonyítottam, hogy a csatlakozás (pozitív és negatív) hatásai a vállalkozások mérete és tevékenységi irányok (üzem típusok) szerint különbözőek.

H5 hipotézisem **részben igazolódott**, mert a támogatások miatt megnövekedett bevételek a kisméretű vállalkozások körében nem indukáltak komolyabb beruházás növekedést, a nagyobb méretű gazdaságok beruházási volumene viszont nem érte el a többi visegrádi ország szintjét.

A tesztüzemi rendszer nemzetközi és a magyarországi adatbázisa alapján elvégzett kutatásaim elemzéseim eredményeként kimutatható, hogy méretkategóriák és üzemtípusok alapján elkülöníthetőek a csatlakozás nyertesei és vesztesei. A kisebb méretű gazdaságok jövedelmezőségi mutatói némileg javultak a csatlakozást követően, ami elsősorban a támogatási rendszer által biztosított jövedelem-szint növekedés miatt következett be, de versenyképességük javításához ez nem volt elegendő. Kutatásaim során kimutattam, hogy a kisméretű vállalkozások információval való ellátottsága viszont nem volt megfelelő, emiatt és finanszírozási problémáik miatt komolyabb fejlesztésekbe nem tudnak, vagy nem mernek kezdeni. A nagyobb méretkategóriához tartozó gazdaságok jobb alkupozícióik, jobb informáltságuk és jobb hitelképességük miatt jobban ki tudták használni a csatlakozást követően a különböző beruházási célú támogatásokat, ami versenypozíciójukat relatíve javította.

A **KAP októberben megjelent tervezete** azonban új támogatási rendszerének bevezetése a **kisebb méretű gazdaságok nehézségeit** egyszerűbb, áttekinthetőbb adminisztrációs rendszerével, a kistermelői támogatások bevezetésével **javíthatja**, azonban a **nagyméretű gazdaságok számára** a bevezetendő **támogatási plafon jelentős problémákat okozhat**.

A **magyarországi mezőgazdasági vállalkozások számára** az új Közös Agrárpolitika bevezetése olyan **új lehetőséget adhat**, amelyet a nem megfelelő felkészüléssel 2004-ben egyszer már elveszítettünk. Az új lehetőség elvesztésének elkerüléséhez **legfontosabb feladatként az új KAP célkitűzéseire igazodó agrárstratégia megalkotását tartom**, melynek legfontosabb célja az „arany középút” megtalálása a versenyképességben alulmaradó, de az **európai közjavakhoz** (környezet- és tájmegőrzés, vidéki életforma fenntartása, a vidékhez kapcsolódó kulturális örökség védelme stb.) nagymértékben hozzájáruló, elsősorban kisméretű gazdaságok támogatásának biztosítása oly módon, hogy valóban csak az **aktív termelőkhöz** juthassanak el a támogatási összegek. Erre adhat módot az új KAP tervezetének aktív termelők megkülönböztetése. A kisméretű gazdaságok számára a versenyképesség felé vezető egyik utat az együttműködés jelentheti, elsősorban az értékesítés és feldolgozás terén, emiatt a **termelők integrációk kiépítésének** támogatása is kulcsfontosságú feladat lenne.

Természetesen a támogatás a nagyméretű gazdaságoknak is jár, hiszen a hatékony, versenyképes termelés jelentős mértékben függ a gazdálkodási mérettől. Nyilvánvaló, hogy a **nagyméretű gazdaságok** nem fognak jelentős szerepet játszani a vidéki örökség, a hagyományok, illetve a tájkép megőrzésében, azonban nem is ez a feladatuk. Véleményem szerint **fő funkciójuk a termelés, az élelmiszerrel való ellátás biztosítása** marad, a mezőgazdaság nem termelői funkcióit a környezetvédelmi szempontok figyelembevételével, a munkahelyteremtés, a méltányos jövedelem biztosítása jelenti majd részükről.

A magyar agráriumot véleményem szerint e két szempont szerint kellene elkülöníteni, azaz mind a **termelést középpontba helyező, versenyképes, elsősorban**

nagyméretű gazdaságok, mind a mezőgazdaság **közjavait előállító, a környezeti és társadalmi szempontokat középpontba helyező, főleg kisméretű gazdaságok** létjogosultságát és a nemzetgazdaságban betöltött szerepét feltétlenül ki kellene hangsúlyozni.

A jövőre nézve a vállalkozások **információval való ellátásának javítása** az egyik legfontosabb cél, hiszen az információval való ellátottság növelésével a kisebb méretű gazdaságok lemaradása is javítható lehet. Az eddigi tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy a magyar agrárium nem tudta megfelelően kihasználni a csatlakozás nyújtotta lehetőségeket, így az általános értelemben vett felzárkózás elmaradt. **Az új KAP új esélyt adhat a magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózásához** illetve helyzetük stabilizálásához. A bizottsági javaslat értelmezése után az eddigi tapasztalatok szerint nem túl sikeres felkészülési folyamatot és **információs stratégiát új alapokra helyezve** a mezőgazdasági vállalkozások széleskörű tájékoztatása is időben megkezdődhet.

10. Mellékletek

10.1 Irodalomjegyzék

1. Alvincz J., Guba M. (2003): Beruházás és jövedelemtermelés az ezredforduló mezőgazdaságában. *Gazdálkodás*, XLVII. évf. 1. szám.
2. Anania, G. (2009): The EU Agricultural Policy from a Long Run Perspective: Implications from the Evolution of the Global Context, Invited paper presented at the BEPA (Bureau of European Policy Advisers) Workshop, Brussels, 26 February 2009.
3. Anderson, K., Tyers, R. (1993): Implications of EU expansion for European agricultural policies, trade and welfare. *CEPR Discussion Paper*, No. 829, June 1993. Centre for Economic Policy Research. London.
4. Ángyán J., Podmaniczky L., Fésűs I., Tar Ferenc (1999): Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program. A környezetkímélő, a természet védelmét és a táj megőrzését szolgáló mezőgazdasági termelési módszerek támogatására. I. kötet. *FVM Agrár-környezetgazdálkodási Tanulmánykötetek*, Budapest–Gödöllő, 84 p.
5. Ángyán J., Podmaniczky L. (2003): A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program, Független Ökológiai Központ – SZIE KTI, Budapest–Gödöllő, 69 p.
6. Argiles J.M., Slof, E.J. (1988): An analysis of the accounting principles applied by the European Farm Accountancy Data Network. Pompeu Fabra University, pp. 1–16.
7. Balázs P. (1996): Az EU külpolitikai kapcsolatai és Magyarország. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 483 p.
8. Baldwin, R.E., Francois, J.F. – Portes, R. (1997): The Costs and Benefits of Eastern Enlargement – The Impact on the EU and Central Europe. *Economic Policy*, Vol. 12, Issue 24. Apr. 1997. pp. 125–176.
9. Balogh Á., Tanka E., Udovecz G., Varga Gy. (1992): Tulajdon- és szerkezetváltás a magyar mezőgazdaságban. AKII, Budapest, 88 p.
10. Balogné Gáspár A., Korom E., Miklósyné Ács K., Siklósi Á., Simon Sz., Sztanó I., Veress A. (2005): Pénzügyi számvitel II. A beszámoló összeállítása. Perfekt Zrt., Budapest, 367 p.
11. Banse, M. (2000): Macro-economic Implications of EU-Accession. In: S. Tangermann and M. Banse (eds.). *Central and Eastern European Agriculture in an Expanding European Union*. CAB International, pp. 133–156.
12. Barkaszi L., Keszthelyi Sz., Kis-Csatári E., Pesti Cs. (2009): FADN Accountancy Framework and Cost Definitions. FACEPA Deliverable, No. D1.1.1., July 2009, pp. 1-62.
13. Baum, S., Cook, P., Stange, H., Weungarten, P. (2006): Agricultural employment trends in the enlarged European Union. Does CAP reform/introduction matter? 46th Annual Conference. October 4–6., 2006, Giessen, Germany. 16 p.
14. Bíró T., Fridrich P., Kresalek P., Mitró M. (2004): Számviteli kézikönyv. Unió Kiadó, Budapest, 821 p.
15. Bíró T., Kresalek P., Pucsek J., Sztanó I. (2007): A vállalkozások tevékenységének komplex elemzése. Perfekt Zrt., Budapest, 264 p.

16. Blaas, G., Bozík, M (2008): Prospects of the Slovakian Farm Sector under the CAP. In: *Farms in Central and Eastern Europe – Today and Tomorrow*. IERIGZ, Warsaw, pp. 52–63.
17. Borbély L. (1990): A magyar vállalatok finanszírozási szerkezetének főbb jellegzetességei. Gazdaságkutató Intézet, Budapest, 230 p.
18. Borszéki É. (2003): Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai. *Gazdálkodás*, XLVII. évfolyam 4. szám. pp. 2–14.
19. Borszéki É. (2008): A jövedelmezőség és a tőkeszerkezet összefüggései a vállalkozásoknál. In: *Bulletin of the Szent István University*, Special Issue, Part II. Gödöllő, pp. 391–401.
20. Bógel Gy., Salamonné Huszty A. (1998): Vállalatvezetés felsőfokon. Kossuth Kiadó, Budapest, 255 p.
21. Buckwell Report (1997): Towards a Common Agricultural and Rural Policy for Europe. EC, 1997.
22. Buckwell, A., Haynes, J., Davidova, S., Kwiecinski, A., Courboin V. (1995): Feasibility of an Agricultural Strategy to Prepare the Countries of Central and Eastern Europe for EU Accession. Report to the Commission of the European Communities DGI, Brussels
23. Buckwell, A. (2007): The next steps in CAP reform. *EuroChoices*, Volume 6. Issue 2. pp. 13–19.
24. Buday-Sántha A. (2001): Agrárpolitika-Vidékpolitika. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 464 p.
25. Buday-Sántha A.: (2002): Környezetgazdálkodás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 240 p.
26. Bureau, J.C., Mahé, L-P. (2008): CAP Reform Beyond 2013: An Idea for a Longer View. Notre Europe, Paris, 57 p.
27. Bureau, J.C., Witzke, H-P. (2010): The Single Payment Scheme after 2013: New Approach – New Targets, Study for European Parliament: Directorate General for Internal Policies, Policy Department B: structural and cohesion policies.
28. CEU ENS-VKI (2007): A KAP reformjának esélyei és hatása a magyar agrárgazdaságra In: *A sikeres EU-tagság integrációs (belső) tényezői*. Vitaanyag. Center for EU Enlargement Studies – VKI, Budapest, pp. 1–11.
29. Ciaian, P., Swinnen, J.F.M. (2005): Market imperfections and agricultural policy effects on structural change and competitiveness in an enlarged EU. XI. Congress of the EAAE „The Future of Europe in the Global Agri-Food System”, Copenhagen, Denmark, August 24–27., 2005. 19 p.
30. Csajbók I. (2006): Hollandia és Magyarország Mezőgazdasági Számvetési Információs rendszerének összehasonlító elemzése a hazai rendszer fejlesztési lehetőségeinek feltárása érdekében. Doktori értekezés, Debrecen, 187 p.
31. Csajbók, I. (2009): Analysis of the accounting system of the Farm Accountancy Data Network. Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés, Agrárinformatika Nemzetközi Konferencia, AVA 4. Debrecen, 7 p.
32. Csaki Cs., Jambor A. (2010): Five Years of Accession: Impacts on Agriculture in the NMS. *EuroChoices*, Volume 9. Issue 2. pp. 10–17.
33. Csáki Cs. (2000): Agricultural reforms in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union. Status and Perspectives. *Agricultural Economics*, Vol. 22. No.1. pp. 37–54.
34. Csáki Cs. (szerk.) (2010): Élelmiszerbiztonság. A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság alapjai. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 158 p.
35. Csáki, Cs., Lerman, Z. (1994): „Land Reform and Farm Sector Restructuring in the Former Socialist Countries in Europe”. *European Review of Agricultural Economics*, Vol. 21. No. 3/4, pp. 555–578.

36. Debatisse, M. L. (1999): Hungary: a successful agriculture and food economy in constant search for higher competitiveness. ECSSD Working Paper, No. 9. The World Bank, Washington D. C., 56 p.
37. Dékán T-né Orbán I. (2005): A Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat szerepe a mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezőségének vizsgálatában. Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés, Agrárinformatika Nemzetközi Konferencia, AVA 2. Debrecen, 7 p.
38. Dékán T-né Orbán I. (2006): A mezőgazdasági vállalkozások jövedelem-számításának módszertani kérdései az Európai Unió néhány országában. Doktori értekezés. Debrecen, 205 p.
39. Dorgai L., Kovács G., Stauder M., Tóth E., Varga Gy (1999): Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatainak tükrében. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 1999. 8. szám, AKII, Budapest. 102 p.
40. Dorgai L. (2002): Az agrártermelés és a környezetvédelem EU követelmények szerinti összehangolása. *Magyar Tudomány*, 2002/09. szám. pp. 1181–1186.
41. Dorgai L. (2003): A gazdaságilag életképes üzem kritériumai és alkalmazásuk következményei Magyarországon. *Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés és Agrárinformatika az évezred küszöbén*, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Debrecen, 9 p.
42. Doucha, T. (2004): Czech agriculture and the EU accession – a need for a new strategy. *Agricultural Economics, Agric. Econ. – Czech*, 50, 2004 (3), Praha, pp. 94–99
43. Doucha, T., Foltýn, I. (2008): Czech agriculture after the accession to the European Union – impacts on the development of its multifunctionality. *Agricultural Economics, Agric. Econ. – Czech*, 54, 2008 (4), Praha, pp.150–157
44. EB (2011a): Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a közös agrárpolitika keretébe tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról. COM (2011) 625 végleges 2011/0280 (COD), Brüsszel
45. EB (2011b): Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a mezőgazdasági termékpiacok közös szervezésének létrehozásáról (az egységes közös piac szervezéséről szóló rendelet) COM (2011) 626 végleges 2011/0281 (COD), Brüsszel
46. EB (2011c): Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács rendelete az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról COM (2011) 627 végleges 2011/0282 (COD), Brüsszel
47. EB (2011d): Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a közös agrárpolitika finanszírozásáról, irányításáról és nyomon követéséről. COM (2011) 628 végleges 2011/0288 (COD), Brüsszel
48. EB (2011e): Javaslat. A Tanács rendelete a mezőgazdasági termékpiacok közös szervezésével kapcsolatos egyes támogatások és visszatérítések megállapítására vonatkozó intézkedések meghatározásáról COM (2011) 629 végleges 2011/0287 (NLE), Brüsszel
49. EC (1997): Agenda 2000 – For a stronger and Wider Europe. Supplement 5/97 to the Bulletin of the European Union. Official Publications of the EC, Luxembourg
50. EC (2001): Analysis of the situation of agricultural holdings. FADN. <http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica> (2006. július)
51. EC (2009): The CAP in Perspective: from Market Intervention to Policy Innovation. European Commission DGb Agriculture and Rural Development, Agricultural Policy in Briefs, No. 1. http://ec.europa.eu/agriculture/publi/app-briefs/01_en.pdf
52. EC (2010a): Developments in the income situation of the EU agricultural sector. European Commission, Brussels
53. EC (2010b): Situation And Prospects For EU Agriculture And Rural Areas December 2010 http://ec.europa.eu/agriculture/publi/situation-and-prospects/2010_en.pdf

54. EC (2010c): A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. EC Communication Brussels 2010.
55. EC (2010d): The CAP towards 2020: Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 18. November 2010, Brussels
56. EC (2010e): The Common Agricultural Policy after 2013 Public Debate, Summary Report. http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/debate/report/summary-report_en.pdf (letöltés 2011. május 9)
57. EC (2011a): A Budget for Europe 2020, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. COM (2011) 500 final, Brussels, 29 June 2011
58. EC (2011b): The future of the CAP direct payments. Agricultural Policy Perspectives, Brie. No. 2. Brussels
59. EP (2010): Working Document on the Future of the CAP after 2013, Committee on Agriculture and Rural Development, Brussels (*G. Lyon Report*)
60. EP (2011): Report the CAP towards 2000: meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future. (2011/XXXXX(INI), Brussels (*Dess Report*))
61. EUROSTAT (2008a): Farm structure in Czech Republic – 2007, *Statistics in focus* 86/2008, European Communities.
62. EUROSTAT (2008b): Farm Structure in Poland – 2007, *Statistics in focus* 50/2008, European Communities
63. EUROSTAT (2009a): Farm Structure in Hungary – 2007, *Statistics in focus* 7/2009, European Communities
64. EUROSTAT (2009b): Farm Structure Survey in Slovakia – 2007, *Statistics in focus* 37/2009, European Communities
65. European Council (1965): Regulation No 79/65/EEC of the Council of 15 June 1965 setting up a network for the collection of accountancy data on the incomes and business operation of agricultural holdings in the European Economic Community
66. European Commission (2007): RI/CC 882 Rev. 8.1. Definitions of Variables used in FADN standard results. Brussels 12 April 2007
67. European Commission (2008): FADN. An A to Z of methodology. Office for Official Publications of the European Communities. Luxembourg
68. European Commission (2010): RI/CC 1256 r. 6. Farm Return Data Definitions. Brussels, October 2010
69. Fehér A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. Agroinform Kiadó, Budapest, 336 p.
70. Fehér A., Czibalmos R., Kovács Gy., Szepesy E. (2010): Birtokkoncentráció, foglalkoztatás, diverzifikáció és multifunkcionalitás. *Gazdálkodás*, 54. évf. 3. sz. pp. 286–296.
71. Fehér I. (2001): Európai Unió ismeretek. Szent István Egyetem, Gazdasági Integrációs Tanszék, Gödöllő
72. Fehér I. (2004): Európai Unió alapismeretek Gödöllő, Szent István Egyetem, Agrár- és Regionális Gazdaságtani Intézet, Gazdasági Integrációs Tanszék, Gödöllő
73. Fehér I., Katonáné Kovács J., Szűcs I. (2007): Az Európai Unió intézményrendszere. Európai Unió alapismeretek. DE AMTC AVK. Debrecen, 117 p.
74. Fehér I. (2009): Várható változások a Közös Agrár- és vidékpolitikában. *A falu*, XXIV. évf. 4. sz., Budapest, pp. 43–49.
75. Fehér I. (2010): Ups and Downs of the Hungarian „Agricultural Model” pp.91–113. In: Fertő, I., Forgács Cs. és Jámbor, A. (szerk.) *Változó prioritások az európai mezőgazdaságban. Tanulmányok Csáki Csaba professzor tiszteletére*. Agroinform, Budapest, 267 p.

76. Fernandez, J. (2002): The Common Agricultural Policy and EU Enlargement: Implications for Agricultural Production in the Central and Eastern European Countries, 2002. International Congress of EAAE, Zaragoza, August 28–31, Spain.
77. Fertő I., Hubbard, L.J. (2001): Competitiveness and comparative advantage in Hungarian agriculture. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont. *Műhelytanulmányok* MT-DP. 2001/2. Budapest, 22 p.
78. Fertő I., Hubbard, L.J. (2002): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness in Hungarian Agri-Food Sectors. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont. *Műhelytanulmányok* MT-DP. 2002/8. Budapest, 17 p.
79. Fischler, F. (2003): A 2003. áprilisi, magyarországi látogatáson elhangzott beszéd [http://www.europa.eu.int/rapid/start/cgi/guesten.ksh?p_action.gettxt=gt&doc=IP/03/488|0|RA PID&lg=FR&display=\(letöltés ideje 2004. január\)](http://www.europa.eu.int/rapid/start/cgi/guesten.ksh?p_action.gettxt=gt&doc=IP/03/488|0|RA PID&lg=FR&display=(letöltés+ideje+2004.+január))
80. FVM (2003): A csatlakozási tárgyalások eredményei, az integráció feltételrendszere és az agrárcsatlakozás néhány jellemző kérdése. FVM Integrációs főosztály. Budapest
81. Garay T., Kapronczai I., Kemény G., Petőné Varga É., Porkoláb E., Suga G. (2007): Mezőgazdasági jövedeleminformációs rendszerek összefüggései. *Agrárgazdasági Információk* 2007. 1. AKI, Budapest, 113 p.
82. Gillespie, A. (2007): Foundations of Economics. Oxford University Press, New York, 596 p.
83. GSZŐ 2003: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/agrar/html/tabl2_05.html
84. GSZŐ 2005: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/agrar/html/tablgk2_09_02.html
85. GSZŐ 2005: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/agrar/html/tablgk2_09_03.html
86. Halmi P. (1995): Az Európai Unió Agrárrendszere. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 303 p.
87. Halmi P. (2004): A reform ökonómiája. EU Közös Agrárpolitika: fordulópont vagy kiigazítás? KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 300 p.
88. Halmi P. (2008): A KAP után a KAV. In: *Magyar Mezőgazdaság*, 63. évf. 2008. április 30. pp. 6–7.
89. Haniotis, T. (2009): The CAP reform process in perspective: issues of the post-2013 debate. AgSAP Conference, 10–12 March 2009, Egmond aan Zee
90. Hansen H., Bahta S., Offermann, F. (2009): The Statistical Usefulness of the EU FADN Database for Production Cost Estimations, FACEPA Deliverable No. D13- December 2009, vTI, Braunschweig
91. Harvey, D., Jambor, A (2011): The CAP Bond Revisited: A Serious Option for Reform? *EuroChoices*, 10 (1). pp. 17–23.
92. Harvey, D.R. (1988): Food Mountains and Famines: the Economics of Agricultural Policies. Inaugural Lecture at the University of Newcastle upon Tyne. <http://www.staff.ncl.ac.uk/david.harvey/AEF372/1.FdMtns.pdf>
93. Horváth É. (1999): Hatékonyság és más teljesítményvizsgálatok módszerei. Sajtóosságok a vállalkozásoknál. Saldo Kiadó, Budapest
94. Horváth Z. (2005): Magyarországi zöldségtermelő kisgazdaságok vizsgálata. *Gazdálkodás*, 49. évf. 4. szám pp. 38–42.
95. Horváth Z. (2007): Kézikönyv az Európai Unióról. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 659 p.
96. Horváth, Z. (2009): The role of the PMOs in Hungarian vegetable-fruit product line. Agri-food System and its Linkages with Global, *International and Domestic Economies*, Warsaw University of Life Sciences Press, 115–125. pp.
97. IAMO (2004): Annex. The Future of Rural Areas in the CEE New Member States. January 2004, Network of Independent Agricultural Experts of the CEE Candidate Countries. IAMO Halle (Saale), Germany

98. IAMO (2004): The Future of Rural Areas in the CEE New Member States. January 2004, Network of Independent Agricultural Experts of the CEE Candidate Countries. IAMO Halle (Saale), Germany
99. Illés, Cs. B., Szakál, F. (1995): The Role of Integration and Disintegration Tendencies in the Development and Transition of Hungarian Agriculture. Proceedings of 41st EAAE Seminar, Gödöllő/Budapest, Hungary, p. 77–81.
100. Illés I-né (2007): Vállalkozások pénzügyi alapjai. Saldo Kiadó, Budapest, 238 p.
101. Izikné Herdi G., Palánkai T. (1998): Európa ma és holnap. Balassi Kiadó, Budapest, 182 p.
102. Jambor, A., Harvey, D (2010): CAP Reform Options: A Challenge for Analysis & Synthesis. *Centre for Rural Economy Discussion Paper Series*, No. 28., April 2010, University of Newcastle-upon-Tyne, 25 p.
103. Jámbor, A. (2011): A Közös Agrárpolitika jövője: elemzési keretrendszer. pp. 51–76. In: Fertő, I., Forgács Cs., Jámbor, A. (szerk.) *Változó prioritások az európai mezőgazdaságban*. Tanulmányok Csáki Csaba professzor tiszteletére. Agroinform Kiadó, Budapest, 267 pp.
104. Kacz K. (2006): A birtokviszonyok és az üzemi struktúra alakulását befolyásoló tényezők vizsgálata a Nyugat-Dunántúli Régióban. Doktori (PhD) értekezés, Keszthely
105. Kapronczai I. (2000): Az agrárinformációs rendszer elemei az EU-harmonizáció tükrében. *Statistikai Szemle*. 78. évf. 4. szám, Budapest, pp. 211–224.
106. Kapronczai I. (szerk.) (2003a): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 148 p.
107. Kapronczai I. (2003b): Agrárinformációs rendszerek fejlesztésének megalapozása. Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő, 115 p.
108. Kapronczai I. (szerk.) (2005): A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre). *Agrárgazdasági Tanulmányok*. 2005. 6. szám. AKI, Budapest, 197 p.
109. Kapronczai I. (2010): A magyar agrárgazdaság az adatok tükrében az EU csatlakozás után. *Agrárgazdasági Információk*. 2010. 12. sz. AKI, Budapest, 186 p.
110. Kapronczai I. (2011): A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig. Szaktudás Kiadó Ház Rt., Budapest, 199 p.
111. Károly-Zdenkó, I., Illés, B. Cs., Pataki, L. (2009): Financial analysis of the Hungarian sugar sector's competitiveness during the last 15 years; crisis and diversification. p. 96–107. (In: Aldona Zawajska (ed.): *Agri-food System and its Linkages with Global, International and Domestic Economies*. Warsaw University of Life Sciences Press, Warszawa, Poland, p. 145)
112. Kéglér Á. (2003): A visegrádi régió országai az EU-csatlakozás küszöbén. In: *Trendváltások – tanulmányok*. (Szerk: Bayer J., Kiss B.) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, pp. 87–111.
113. Kemény G. (szerk.) (2010): A hazai mezőgazdaság finanszírozási csatornái és a pénzügyi válság ezekre gyakorolt hatása. *Agrárgazdasági Könyvek*, AKI, Budapest, 149 p.
114. Keszthelyi K., Tóth T. (2007): Magyar agrárvállalkozások versenyképességének értékelése uniós összehasonlításban. *Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés, Agrárinformatika Nemzetközi Konferencia, AVA 3*. Debrecen, 9 p.
115. Keszthelyi Sz., Kovács G. (2004): A teszüzemek 2003. évi gazdálkodásának eredményei. *Agrárgazdasági információk*. 2004. 2. szám, AKI, Budapest
116. Keszthelyi Sz., Pesti Cs. (2008): A gazdaságok jövedelmének és a mezőgazdaság üzemszerkezetének várható változása 2010-ig. *Agrárgazdasági Információk*. 2008. 2. szám, AKI, Budapest, 78 p.

117. Keszthelyi Sz., Pesti Cs. (2009): A teszüzemi információs rendszer 2008. évi eredményei. *Agrárgazdasági Információk*, 2009. 3. szám, AKI, Budapest, 147 p.
118. Ketskemény L., Izsó L. (2005): Bevezetés az SPSS programrendszerbe. Módszertani útmutató és feladatgyűjtemény statisztikai elemzésekhez. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 459 p.
119. Kiss J. (2003a): A CAP legújabb agrárreformja. MTA Világgazdasági Kutatóintézet – *Kihívások*, 165. sz. 2003. július 6 p.
120. Kiss J. (2003b): Agrárcsatlakozási kihívásaink Kopenhága után I. rész: Az agrárcsatlakozások mérlege. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, *Vélemények Kommentárok Információk*, 49. sz. 2003. február 2 p.
121. Koester, U. (2001): Impact of EU Enlargement on European Agriculture. Agra Europe's 20th Anniversary Conference „Outlook 2001”
122. Koester, U. (2005): Income Payments in Germany. Theory and Policy. Seminar, Gödöllő, 2005. május.
123. Koester, U. (2008): The profession of (agricultural) economists and the experience of transition. In: *Agricultural economics and transition: What was expected, what we observed, the lessons learned*. Proceedings of the Joint IAAE-EAAE Seminar, Budapest, 2007. (Volume I), IAMO, pp. 23–43.
124. Kopányi M. szerk. (1993) Mikroökönómia. Műszaki Könyvkiadó – Aula, Budapest, 556 p.
125. Kornai, J. (2008): Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 207 p.
126. Kotler P., Armstrong, G. (2006): Principles of marketing. Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ. 768 p.
127. Kovács G., Keszthelyi Sz. (1998): A Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat az Európai Unióban. *Gazdálkodás*, XLII. évfolyam, 2. szám, pp. 52–56.
128. Kovács G., Udovecz G. (2003): A mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezősége az Európai Unióban és Magyarországon. *Gazdálkodás*, XLVII. évf., 3. sz., pp. 1–16.
129. Kovács G. (2001): Adatszolgáltató mezőgazdasági üzemek az EU információs rendszerében (FADN). *Gazdálkodás*, XLV. évfolyam, 6. sz., pp. 63–66.
130. Kovács G. (2004): Agrár- és vidékfejlesztési támogatások az uniós csatlakozás évében (2004). *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 2004. 4. sz., AKII, 56 p.
131. Kovács G. (2006): A KAP-reform várható hatásai a mezőgazdasági üzemek termelésére és a földhasználati viszonyokra. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 2006. 4. sz., AKI, Budapest, 97 p.
132. Kovács T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 286 p.
133. Körmendi L., Tóth A. (2002): A controlling tudományos megközelítése és alkalmazása. Perfekt Kiadó Rt., Budapest, 216 p.
134. Körmendi L., Kresalek P. (2006): A vállalkozások elemzésének módszertani alapjai. Perfekt Zrt., Budapest, 175 p.
135. Kresalek P. (2007): Mutatószámrendszerek a vállalati elemzésben. In: BGF Tudományos Évkönyv. Stratégiák 2007 és 2013 között. BGF, Budapest, pp. 138–153.
136. Kristó Gy., Makk F. (1988): Károly Róbert emlékezete. Európa Könyvkiadó, Budapest, 259 p.
137. Laáb Á. (2006): Számviteli alapok. Typotex Elektronikus Kiadó Kft., Budapest, 346 p.
138. Láng I., Csete L., Jolánkai M. (2007): A globális klímaváltozás: hazai hatások és válaszok (A VAHAVA jelentés). Szaktudás Kiadó Ház Zrt., Budapest, 220 p.
139. Latruffe, L., Davidova, S., Blaas, G. (2008): The persistence of the corporate farms: they survived the transition but do they have future under the CAP. In: *Agricultural economics and transition: What was expected, what we observed, the lessons learned*.

- Proceedings of the Joint IAAE- EAAE Seminar, Budapest, 2007. (Volume I), IAMO, pp. 233–242.
140. Mahé, L.P., Guyomard, H., Cordier, J., Roe, T. (1995): L'Agriculture dans les PECO's et L'Union Européen: Quelle transition pour l'intégration? Report to the European Commission DGI, Brussels.
141. Majewski, E., Dalton, G. (2003): Farming on the Edge in Poland. Options for Improving Farm Incomes for the Main Types of Farms after Joining the EU. 14th International Farm Management Congress. August 10–15th, 2003, Western Australia, Burswood Convention Centre, Perth, 19 p.
142. Majewski, E., Berg, E., Dalton, G., Davies, S., Kabat, L., Székely, Cs. (1998): Evaluation of farm level impacts of agricultural policy developments in the process of further EU integration in selected Visegrad and EU countries. Final report and country reports, PHARE ACE, Warsaw
143. Majewski, E., Davies, S., Berg, E., Dalton, G., Kabat, L., Székely, C. (2000): „Agenda 2000 Impacts on the Financial Situation of Farms in Selected Existing and Future Member States”, *Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe*, vol. 6. IAMO Halle, Wissenschaftsverlag Vauk, Kiel
144. Majoros P. (2004): A kutatómódszertan alapjai. Perfekt Kiadó, Budapest, 250 p.
145. Márton A. (1999): A magyar mezőgazdaság EU integrációs folyamata. Alapvető tudnivalók az EU agrárgazdaságáról. *Magyar Mezőgazdaság* c. folyóirat melléklete, 23 p.
146. Mathijs, E., Meszaros, S. (1997): Privatization and Restructuring of Hungarian Agriculture. In: *Agricultural Privatization, Land Reform and Farm Restructuring in Central and Eastern Europe*. Edited: J. Swinnen, A. Buckwell, and E. Mathijs, Ashgate Publishing Ltd., Suffolk, pp. 161–178.
147. Matthews, A. (2011): Post-2013 EU Common Agricultural Policy, Trade and Development. A Review of Legislative Proposals, Issue Paper No. 39, ICTSD Programme on Agricultural Trade and Sustainable Development. 46 p.
148. Meisel S., Mohácsi K. (1997): Az Európai Unióhoz való csatlakozás néhány élelmiszer-gazdasági összefüggése. *Közgazdasági Szemle*, XLIV. évf., március, pp. 217 – 232.
149. Mizik T. (2004): Jövedelmezőség és versenyképesség a tesztüzemi rendszerben. Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
150. Moss, J., Binfield, J., Patton, M., Zhang, L., Westhoff, P. (2008): Health Check: Major Surgery or Cosmetic Procedures? *EuroChoices*, Vol 7. Issue 3. pp. 11–16.
151. MNB – Magyar Nemzeti Bank honlap, statisztikai adatok, idősorok <http://www.mnb.hu/Statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok>
152. MVH (2005): Agrártámogatási ABC. Az MVH jogcímei dióhéjban. Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal, Budapest, 60 p.
153. MVH (2011): Agrár- és vidékfejlesztési támogatások. Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal, Budapest, 87 p.
154. Nábrádi A., Pető K. (2005): A tőkehatékonyság és a munkatermelékenység mérésének elvi kérdései. In: A gazdasági hatékonyság értelmezése napjaink mezőgazdaságában. A Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozataihoz kapcsolódó Tudományos Tanácskozás, 2005.11.11. Az NKFP 014/2004 kutatási projekt, Gödöllő
155. Nábrádi A., Pető K. (2004): A különböző szintű hatékonysági mutatók. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar kiadványa, Debrecen, 21 p. <http://www.mtakpa.hu/kpa/download/1135055.pdf>
156. Nagy Zs. (2010): A magyar mezőgazdaság komplex (gazdasági, társadalmi, környezeti) vizsgálata az EU-csatlakozás tükrében. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen
157. Nemessályi Zs., Nemessályi Á. (2003): A gazdálkodás hatékonyságának mutatórendszer. *Gazdálkodás*, XLVII. évf., 3. sz., 54–60. p.

158. Neszmélyi A. (2005): A Közös Agrárpolitika bevezetéséhez és működtetéséhez szükséges intézményrendszer fejlesztése Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés, Gödöllő
159. Nyikos L. (2003): A közpénzek EU-konform ellenőrzésének dilemmái a „Visegrádi országokban” *Európai Tükör*, VIII. évf., 7. sz., pp. 45–71.
160. OECD (1994): Land Reform and Farm Restructuring in Central and Eastern Europe, Avebury, Aldershot. Review of Agricultural Policies: Hungary, Centre for Cooperation with the Economies in Transition. OECD, Paris
161. OECD (2004): Analysis of the 2003 CAP Reform. OECD Publications, Paris
162. Palánkai T. (2001): Az Európai integráció gazdaságtana. Aula, Budapest, 502 p.
163. Pataki, L. (2003): A tőkeellátás és a tőkeszerkezet változása és annak hatása a Heves megyei agrárvállalkozások gazdálkodására. Doktori (PhD) értekezés, Gödöllő
164. Penczner R. (2010): A magyar mezőgazdaság jövedelmi helyzete 2008-ban. *ECOSTAT Műhely* 2010.09.02. ECOSTAT Gazdaság- és Társadalomkutató Intézet, Budapest, 18. p. http://www.ecostat.hu/archiv/download/muhely/ECOSTAT_muhely_100902.pdf
165. Pesti Cs. (2007): A szántóföldi növénytermesztő gazdaságok termelési hatékonyságának területi összefüggései Magyarországon. Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés, Agrárinformatika Nemzetközi Konferencia, AVA 3. Debrecen, 11 p.
166. Pesti Cs. (2009): Új kihívások a tesztüzemi rendszerben. Előadás. 2009. 08. 26. Debrecen. http://odin.agr.unideb.hu/su2009/presentations/.../07_Keszthelyi_Szilard.pdf
167. Pitti Z.: (2003): Versenyársakból útítársak – a teljes jogú EU-tagságig vezető út *Európai Tükör*, VIII. évf., 3. sz., pp. 2–34.
168. Popp J. (szerk.) (2000): Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 9. szám, AKII, Budapest
169. Popp J. (2004): Az EU Közös Agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi mozgásteré. Európai Agrárpolitikai Kft., Budapest, 320 p.
170. Popp J., Potori N., Udovecz G. (2004) A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 2004. 5. sz. AKII, Budapest, 157 p.
171. Popp J., Potori N., Udovecz G., Csikai M. (2009): A versenyeselemek javításának lehetőségei a magyar élelmiszer-gazdaságban. Alapanyag-termelő vagy nagyobb hozzáadott-értékű terméket előállító ország leszünk? Magyar Agrárkamara, Budapest, 178 p.
172. Popp J., Székely Cs. (2011): Az Agrárgazdasági Tanács állásfoglalása az agrárgazdaság 2010. évi helyzetéről. *Gazdálkodás*, LV. évf., 8. szám, 543–553 pp.
173. Porter M. E. (1990): The Competitive Advantage of Nations. The Free Press, New York, 855 p.
174. Porter, M. E. (1993): Versenystratégia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 356 p.
175. Pouliquen, A. (2001a): Competitiveness and Farm Incomes in the CEEC Agri-food Sectors. Implications Before and After Accession for EU Markets and Policies. European Commission DG-Agriculture, Brussels, 104 p.
176. Pouliquen, A. (2001b): CEE farm structures and policies under strong social and budgetary constraints: what transitions to European integration? *Notes et études économiques*, No. 13. 2001. pp. 8–48.
177. Romány, P. (2001): Agrárpolitika. Szakirodalmi szemelvények. SZIE GTK, Gödöllő, 36–37. pp.
178. Romány, P. (2006): Agrarian politics and landownership in Hungary. *Historia Rerum Rusticatum*, XLVII. évfolyam, –4. sz., pp. 235–246.
179. Siklósi Á. (2003): A hatékonyság elemzésének néhány kérdése a magyar agrárgazdaságban, csatlakozásra különös tekintettel az EU csatlakozásra. *EU Working Papers*, 4/2003., Budapest, pp. 89–94.
180. Siklósi Á. (2009): Hatékonysági, jövedelmezőségi vizsgálatok és azok számviteli összefüggései az élelmiszeriparban. Doktori (PhD.) értekezés, Debrecen

181. Somai M. (2002): A magyar mezőgazdaság esélyei az EU-csatlakozási tárgyalások tükében. Doktori (PhD) értekezés, Gödöllő
182. Somai M. (2004): A magyar mezőgazdaság átalakulása – II. Az EU-csatlakozás hatása, külkereskedelmi lehetőségek. *VKI Műhelytanulmányok*, MTA VKI, Budapest 2004. november, 34 p.
183. Sotte, F. (2004): From CAP to CARPE: the state of question. 87th EAAE Seminar, Vienna, Austria
184. Sotte, F. (2011): The CAP and the EU budget. Do the ex-ante data tell the true? Paper prepared for the 122nd EAAE Seminar, Ancona, Italy
185. Swinnen J.F.M. (2009): On the Future of Direct Payments. Paper presented at the BEPA Workshop, „Reflections on the Common Agricultural Policy from a Long-Run Perspective” February 26, 2009, European Commission, Brussels
186. Swinnen, J.F.M., Van Herck, K. (2010): Towards a „Green Deal” for EU Agriculture? Reflections on the Future of the Common Agricultural Policy. pp. 117–138. In: *Changing Landscape of European Agriculture. Essays in Honour of Professor Csaba Csaki.* (eds: I. Ferto, Cs. Forgacs, A. Jambor), Agroinform Kiadó, Budapest, 260 p.
187. Swinnen, J. F. M., Dries, L. (2003): A framework for analysing labour mobility in agriculture and rural areas of transition countries. In: *OECD : Agriculture and Rural Development in the Baltic Countries.* Paris, pp. 115–133.
188. Swinnen, J. F. M., Vranken, L. (2009): Land & EU Accession. Review of the Transitional Restrictions by New Member States on the Acquisition of Agricultural Real Estate. CEPS, Brussels, 104 p.
189. Szabó E., Pomázi I. (szerk.) (2000): Magyarország környezeti mutatói. Környezetvédelmi Minisztérium, Budapest
190. Szabó G. (2001): Az Európai Unió agrárpolitikája. Egyetemi jegyzet. Debrecen–Kaposvár, 78. p.
191. Szakál F. (2000): A mezőgazdasági vállalatok célja, a vállalati eredmény mérésének ökonomiai kérdései. In: *Mezőgazdasági üzemtan I.* (Szerk.: Buzás Gy., Nemessályi Zs., Székely Cs.) Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest, 66–69. old.
192. Székely Cs., Dunay A. (2002): Az EU csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdasági vállalkozásokra. *Gazdálkodás*, XLVI. évf., 6. szám, p.1–12.
193. Székely Cs., Dunay A. (2003): EU Agrármenedzsment. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő, 79 p.
194. Székely Cs., Szakál F., Dunay A. (2001): European Integration – A New Challenge for Hungarian Agriculture. *Gazdálkodás*, English Special Edition, XLV. évf. Budapest. pp.1–12.
195. Székelyi M., Barna I. (2002): Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára. Typotex Kiadó, Budapest, 453 p.
196. Széles Gy. (1990): Mezőgazdasági üzemtan. Pannon Agrártudományi Egyetem, Állattenyésztési Kar, Kaposvár, pp. 229–231.
197. Szűcs I., Farkasné Fekete M. (2008): Hatékonyság a mezőgazdaságban. Agroinform Kiadó, Budapest, 358 p.
198. Tangermann, S., Josling, T. (1994): Pre-Accession Agricultural policies for Central Europe and the European Union, report prepared for European Commission, DGI, Brussels
199. Tangermann, S., Münch, W. (1995): Agriculture in Poland, the Czech and Slovak Republics and Hungary and Possible Evolutions in the Medium Term – Using the ESIM Sector Model. Final Report to the European Commission, Göttingen
200. Tangermann, S. (2011): Direct Payments in the CAP Post 2013. European Parliament, Brussels

201. Tarditi, S., Marsh, J. (1994): Agricultural Strategies for the Enlargement of the European Union to Central and Eastern European Countries, report to European Commission DGI, Brussels
202. Törő-Dunay, A. (2011): Development of Rural Areas through CAP 2020 and Europe 2020 Strategy. Scientific Journal of Warsaw University of Life Sciences – SGGW – *Problems of World Agriculture*, Volume 11 (XXVI), Number 3., pp. 161–169.
203. Törő-Dunay, A., Takács-György, K. (2010): Experiences of the introduction of New Hungary Rural Development Programme in the Southern Transdanubia Region. “Rural Development and Structural Changes of Agricultural Companies in Agrocomplex” Slovak University of Agriculture in Nitra, Rackova Dolina, Slovensko, Konferencia CD/pdf/dunay_takacs, p. 273–278.
204. Tracy, M. (1994): Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban. PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 348 p.
205. Treaty of Rome (1957): Treaty Establishing the European Economic Community and connected documents. Publishing Services of the European Communities, Luxembourg
206. Udovecz G. (2002): A magyar agrárgazdaság versenyesei az Európai Unióban. *Magyar Tudomány* 2002/9., pp.1173–1180.
207. Udovecz G., Popp J., Potori N. (2007): Alkalmazkodási kényszerben a magyar gazdaság. Folytatódó lemaradás vagy felzárkózás? *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 2007. 7. sz., AKI, Budapest, 140 p.
208. Udovecz G. (2010): A magyar agrárstratégia lehetséges irányai. In: Csáki Cs (szerk.) *Élelmiszerbiztonság. A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszerbiztonság alapjai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 158 p.
209. Vajna I-né Tangl A. (2000): A magyar számviteli rendszerből nyerhető információk összehasonlítása az Európai Unió Mezőgazdasági Számviteli Információs Rendszerének előírásaival. Doktori értekezés, Gödöllő
210. Vandenbroucke, P., Fehér, I: Dynamique des structures agraires hongroises. Quels profils d’exploitations se dessinent? *Économie Rurale*, 325–326/Septembre–Novembre 2011., 100–113. pp., Paris.
211. Varga Gy. (1999): Agrárpolitikai teendők és dilemmáink az EU-csatlakozás tükrében. *Európai Tükör. Műhelytanulmányok*. 55. A Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoport kiadványa, Budapest, 112 p.
212. Varga, Gy. (2002): Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozásának agrárgazdasági kérdései és ezek társadalmi kihatásai. Kézirat. Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Budapest
213. Vásáry V. (2008): Az „Egészségügyi Felülvizsgálat” (Health Check) és az agrárpiacon változások. előadás. Változó agrárpiacon, versenyképességi kilátások az Európai Unióban és Magyarországon c. konferencia, Budapest, 2008. június 5.
214. VM (2010): Jelentés az agrárgazdaság 2009. évi helyzetéről. Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 165 p.
215. VM (2011): Jelentés az agrárgazdaság 2010. évi helyzetéről. I. kötet. Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 243 p.
216. VM (2011): Jelentés az agrárgazdaság 2010. évi helyzetéről. II. kötet. Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 97 p.
217. Wilkin, J. (2007): Agriculture in new Member States – Expectations and Lessons Learned. *Köz-gazdaság*, III.évf., 2. sz., Budapest, pp. 163–174.

10.2 Rövidítések jegyzéke

CMO	Common Market Organization
CZ	Csehország
EB	Európai Bizottság
EC	European Commission
ÉCS	Értécsökkenés
ÉME	éves munkaerőegység
EP	European Parliament
ESU	European Size Unit
EU-15	az Európai Unió 2004 előtti tagállamai
EU-27	az Európai Unió jelenlegi tagállamai
EUME	európai méretegység
EUROSTAT	Európai Közösségek Statisztikai Hivatala
FADN	Farm Accountancy Data Network
FVM	Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény)
GDP	Gross Domestic Product
GOF	gabona, olajosmagvú és fehérjenövények
GOFR	gabona, olajosmagvú, fehérje- és rosnövények
GSZÖ	gazdaságszerkezeti összeírás
HU	Magyarország
IAMO	Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa
IIER	Integrált Igazgatási és Ellenőrző Rendszer
KAP	Közös Agrárpolitika
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
LFA	less favoured area (kedvezőtlen adottságú terület)
MEPAR	Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszer
MSZIH	Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat
MSZR	Mezőgazdasági Számlák Rendszere
MVH	Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
PL	Lengyelország
ROA	Return on Assets, eszközarányos jövedelmezőség
ROE	Return on Equities, saját tőke arányos jövedelmezőség
ROS	Return on Sales, árbevétel arányos jövedelmezőség
SAPS	Single Area Payment Scheme (egységes területalapú támogatási rendszer)
SFH	Standard Fedezeti Hozzájárulás
SGM	Standard Gross Margin
SK	Szlovákia
SPS	Single Payment Scheme (egységes támogatási rendszer)
TÉ	termelési érték
TÉSZ	termelői értékesítő szervezet
V4	Visegrádi együttműködés országai
VM	Vidékfejlesztési Minisztérium
WTO	World Trade Organization (Kereskedelmi Világszervezet)

10.3 Ábrajegyzék

1. ábra: A mezőgazdasági ágazat szereplői (regisztrált vállalkozások) 2010-ben	27
2. ábra: A beruházások teljesítményértéke a mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban és a halászatban (folyó áron)	32
3. ábra: A mezőgazdasági beruházások volumenindex E_e (2003 = 100,0)	33
4. ábra: A Közös Agrárpolitika fejlődése	39
5. ábra: A KAP és a tervezett CARPE elemei (Buckwell Report, 1997 alapján)	41
6. ábra: A KAP költségvetésének alakulása 1980 és 2008 között (2007. évi áron)	56
7. ábra: A közvetlen kifizetések 1 hektárra jutó alakulása (jelenlegi és tervezett állapot)	60
8. ábra: Az átlagos közvetlen kifizetések mértéke támogatható területenként és kedvezményezettenként (2016. évre fokozatosan elérendő értékek)	62
9. ábra: A vállalkozás gazdasági elemzésének struktúrája	65
10. ábra: A pénzügyi helyzet elemzése	66
11. ábra: Az eredményesség kategóriái	70
12. ábra: Az FADN gazdaságainak üzemtípus szerinti összetétele (2005)	79
13. ábra: SWOT analízis – Csehország	86
14. ábra: SWOT analízis – Lengyelország	88
15. ábra: SWOT analízis – Magyarország	90
16. ábra: SWOT analízis – Szlovákia	92
17. ábra: A növénytermesztő üzemek megoszlása Csehországban a különböző méretkategóriák szerint (EUME)	102
18. ábra: A növénytermesztő üzemek megoszlása Lengyelországban a különböző méretkategóriák szerint (EUME)	103
19. ábra: A növénytermesztő üzemek megoszlása Magyarországon a különböző méretkategóriák szerint (EUME)	103
20. ábra: A növénytermesztő üzemek megoszlása Szlovákiában a különböző méretkategóriák szerint (EUME)	104
21. ábra: A növénytermesztő üzemek megoszlása az EU-15 országokban a különböző méretkategóriák szerint (EUME)	104
22. ábra: A tőkeerősség alakulása a 40 EUME alatti gazdasági mérettel rendelkező növénytermesztő üzemekben	106
23. ábra: A tőkeerősség alakulása a 100 EUME-nél nagyobb gazdasági mérettel rendelkező növénytermesztő üzemekben	106
24. ábra: Az idegen tőke arányának változása az összes méret esetén	107
25. ábra: A hosszú lejáratú kötelezettségek aránya (M5 mutató) alakulása a növénytermesztő ágazatok esetében 0-40 EUME méretnagyság mellett	109
26. ábra: Az M5 mutató alakulása a növénytermesztő ágazatok esetében 100 EUME-t meghaladó méretnagyság mellett	109

27. ábra: Az 1 hektárra jutó összes támogatás értéke a vizsgált országokban a 100 EUME-t meghaladó méretű üzemekben 2004–2008 között (m.e.: EUR)	113
28. ábra: Az 1 hektárra jutó összes támogatás értéke a vizsgált országokban a 0-40 EUME méretű üzemekben 2004–2008 között (m.e.: EUR)	113
29. ábra: A likviditási mutató alakulása az összes vizsgált üzemméret átlaga alapján 2004–2008 között	115
30. ábra: A nettó forgótőke (M21 mutató) alakulása az összes üzemméret átlagában (euro)	116
31. ábra: A vagyoni helyzet mutatóinak alakulása a vizsgált években az összes üzem átlagának alapján	128
32. ábra: A jövedelmezőségi mutatók alakulása a vizsgált években az összes üzem átlagának alapján	129
33. ábra: A hatékonysági mutatók alakulása a 2002 és 2009 közötti időszakban	130
34. ábra: Az üzemek számának megoszlása méretkategóriánként, a ROE átlagos értékei alapján képzett kvartilisek szerint (2002–2003. évek átlaga)	134
35. ábra: Az üzemek számának megoszlása méretkategóriánként, a ROE átlagos értékei alapján képzett kvartilisek szerint (2005–2009. évek átlaga)	134
36. ábra: Az üzemek számának megoszlása a ROE átlagos értékei alapján három üzemméret-kategóriában (2002–2003. évek átlaga)	135
37. ábra: Az üzemek számának megoszlása a ROE átlagos értékei alapján a három üzemméret-kategóriában (2005–2009. évek átlaga)	136
38. ábra: Az üzemek számának megoszlása üzemtípusok szerint, a ROE átlagos értékei alapján (2002–2003. évek átlaga)	137
39. ábra: Az üzemek számának megoszlása üzemtípusok szerint, a ROE átlagos értékei alapján (2005–2009. évek átlaga)	137
40. ábra: Az üzemek számának megoszlása a ROE átlagos értékei alapján, üzemtípusonként (2002–2003. évek átlaga)	139
41. ábra: Az üzemek számának megoszlása a ROE átlagos értékei alapján, üzemtípusonként (2005–2009. évek átlaga)	139
42. ábra: A válaszadók informáltsági szintje a csatlakozáshoz kapcsolódó főbb témakörökről 2004-ben	151
43. ábra: A válaszadók informáltsági szintje a csatlakozáshoz kapcsolódó főbb témakörökről 2008-ban	152

10.4 Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A dolgozatban megfogalmazott célkitűzések elérését szolgáló anyagok és módszerek	17
2. táblázat: A PESTEL modell vizsgálati szempontjai	20
3. táblázat: A regisztrált vállalkozások száma gazdálkodási forma és létszám kategóriák szerint (év végi adatok)	26
4. táblázat: Agazdálkodók számának megoszlása az egyéni gazdaságokban korcsoportok szerint (%)	30
5. táblázat: Agazdálkodók számának megoszlása az egyéni gazdaságokban a legmagasabb mezőgazdasági végzettség szerint	30
6. táblázat: Mezőgazdasági inputok mennyisége és felhasználása 2006–2010 között.	32
7. táblázat: A KAP eszközrendszerének főbb elemei	38
8. táblázat: A Health Check alapvető célkitűzései és intézkedései	43
9. táblázat: A jövőbeni KAP két pillére a Lyon-javaslat szerint	46
10. táblázat: A GOFR növények és a területpihentetés támogatása az Agenda 2000 szerint	50
11. táblázat: Az állattenyésztés közvetlen jövedelemkiegészítő támogatásai (prémiumok) az Agenda 2000 szerint	51
12. táblázat: Az SPS modelljei.	53
13. táblázat: A Koppenhágai Megállapodás feltételei Magyarország számára	54
14. táblázat: EU kifizetés + nemzeti támogatás (top-up) % (EU tagországok = 100%)	54
15. táblázat: A KAP támogatási rendszerének fejlődése 1960-tól napjainkig	57
16. táblázat: Az Európai Unió költségvetés tervezete 2011. évi reálértéken, a 2014–2020 közötti időszakban.	58
17. táblázat: A támogatási szint változása a Bizottság javaslata alapján 2014–2020 között	60
18. táblázat: Az ökonómiai üzemméret alakulása EUME-ben (2008)	76
19. táblázat: Az EU FADN üzemméret szerinti osztályozásának méretkategóriái az ES6 csoportosítás szerint.	77
20. táblázat: Az EU FADN üzemméret szerinti osztályozásának méretkategóriái ES10 csoportosítás szerint	77
21. táblázat: Üzemtípusok a termelési irány szerint (Types of Farming)	79
22. táblázat: A FADN rendszerben előírt mérleg és annak tartalmi elemei	80
23. táblázat: Az EU szabályozás által előírt eredménykimutatás	81
24. táblázat: A vagyoni helyzet mutatói	99
25. táblázat: A jövedelmezőség mutatói	100
26. táblázat: A hatékonyság mutatói	101
27. táblázat: A támogatások mutatói	101
28. táblázat: A likviditási helyzet mutatói	102
29. táblázat: Magyarország és a vizsgált országok közötti szignifikáns eltérések kimutatása a vizsgált mutatók átlagos értékei alapján az ANOVA keretében	118

30. táblázat: Magyarország és a vizsgált országok közötti szignifikáns eltérések kimutatása a vizsgált mutatók értékei alapján, üzemméret-kategóriánként	119
31. táblázat: Magyarország és a vizsgált országok közötti szignifikáns eltérések kimutatása a vizsgált mutatók alapján, üzemtípusonként	121
32. táblázat: A vizsgálat során alkalmazott mutatószámok és csoportosításuk.	127
33. táblázat: AFORWARD eljárással felállított többváltozós lineáris regressziós modellek paraméterei (három üzemtípus; a 2002–2003 évek átlaga)	143
34. táblázat: AFORWARD eljárással felállított többváltozós lineáris regressziós modellek paraméterei (három üzemtípus; a 2005–2009 évek átlaga)	145
35. táblázat: A kérdőíves vizsgálatban résztvevő gazdaságok vezetőinek összetétele kor és legmagasabb iskolai végzettség alapján (%)	149

10.5 Az elemzéseket kiegészítő háttér-ábrák és -táblázatok

1. melléklet: A cseh gazdaságok száma, megoszlása és üzemtípusa méretkategóriák szerint

Megnevezés	Mezőgazdasági terület (ha)					Σ	Állatlétszám (NE)			
	20 alatt	20–50	50–100	100 felett	–		0–50	50–100	100 felett	
Gazdaság 1000 db	14,9	4,4	2,3	4,3	25,9	7,2	15,5	1,0	2,3	
Gazdaságok megoszlása %	57,6	17,0	8,8	16,6	100,0	27,7	59,6	3,9	8,8	
Gazdaságok összterülete 1000 ha	127,8	152,3	198,3	4512,7	4971,0	546,1	1813,7	175,9	2435,4	
Gazdaságok átlagos mérete (ha)	6,0	31,6	69,8	727,5	134,6	70,1	27,7	170,1	1040,4	
Állatállomány megoszlása (%)	22,9	2,9	3,2	71,0	100,0	0,0	7,0	3,4	89,6	
Gazdaságos üzemméret alapján %										
1–8 EUME	85,8	43,2	12,8	1,1	58,1	51,3	73,3	1,9	0,3	
8–16 EUME	6,5	38,6	19,8	3,8	12,8	14,3	13,7	13,8	1,2	
16–40 EUME	4,5	14,2	55,5	15,0	12,4	15,5	9,9	42,9	6,6	
40–100 EUME	2,0	2,8	8,7	27,8	7,0	9,9	2,3	34,1	17,6	
>100 EUME	1,2	1,2	3,1	52,55	9,8	9,0	0,8	7,3	74,3	
Üzemtípus alapján (5 legfontosabb + egyéb típusok) %										
Speciális növényterm. (GOF)	10,9	27,3	32,4	31,4	19,0	33,4	14,7	10,2	6,7	
Ált. növénytermesztő	16,6	11,9	12,6	10,8	14,5	16,5	15,5	4,3	5,6	
Növénytermesztő és legeltetés	10,8	14,5	13,4	21,	13,3	0,6	16,4	15,8	31,0	
Húsmarha	4,0	13,2	13,0	11,6	7,6	0,0	9,4	27,6	11,0	
Vegyes növénytermesztő	9,2	4,6	4,1	6,3	7,5	2,9	9,6	4,0	9,3	
Többi típus	48,4	28,5	24,5	18,9	38,0	46,5	34,3	38,0	36,4	

Forrás: Farm Structure in Czech Republic – 2007. Statistics in focus 86/2008, European Communities, 2008. (EUROSTAT, 2008a)

2. melléklet: A lengyel gazdaságok száma, megoszlása és üzemtípusa méretkategóriák szerint

Megnevezés	Mezőgazdasági terület (ha)						Σ	Állatlétszám (NE)			
	5 alatt	5-20	20-50	50 felett	-	0-5		5-50	50 felett		
Gazdaság 1000 db	391,3	612,1	101,1	23,6	1128,1	205,6	508,0	389,9	24,7		
Gazdaságok megoszlása %	34,7	54,2	8,9	2,1	100,0	18,2	45,0	34,6	2,2		
Gazdaságok összterülete 1000 ha	1522,5	6833,7	3220,0	4186,2	15762,4	3462,5	3703,4	6379,3	2217,3		
Gazdaságok átlagmérete (ha)	3,1	9,7	28,9	159,4	12,3	14,3	6,2	14,6	83,3		
Állatállomány megoszlása (%)	13,1	43,0	24,7	19,1	100,0	0,0	10,7	52,6	36,6		
Gazdaságos üzemméret alapján %											
1-8 EUME	96,4	80,2	14,5	0,9	78,3	83,6	96,6	56,2	4,8		
8-16 EUME	1,9	15,9	39,0	8,5	13,0	8,3	2,5	29,5	6,2		
16-40 EUME	1,3	3,5	42,2	47,0	7,1	5,4	0,8	13,8	46,0		
40-100 EUME	0,3	0,4	4,1	30,0	1,3	1,8	0,2	0,4	34,0		
>100 EUME	0,1	0,0	0,3	13,7	0,4	0,8	0,0	0,0	9,1		
Üzemtípus alapján (5 legfontosabb + egyéb típusok) %											
Növénytermesztő és legeltetés	17,2	17,0	10,0	9,5	16,3	9,2	23,6	11,3	4,1		
Vegyes növénytermesztő	13,0	12,4	6,7	5,3	11,9	6,0	18,6	7,1	1,8		
Ált. növénytermesztő	11,9	10,0	10,5	15,8	10,8	21,2	13,7	2,3	1,5		
Vegyes növényterm. és állatteny.	9,2	10,0	10,1	10,7	9,8	1,5	10,6	13,0	9,1		
Abrakfogyasztó	7,5	9,3	7,5	2,7	8,4	0,0	4,7	17,4	12,8		
Többi típus	41,1	41,3	55,2	56,0	42,8	62,1	28,9	48,9	70,6		

Forrás: Farm Structure in Poland – 2007, Statistics in focus 50/2008, European Communities, 2008. (EUROSTAT, 2008b)

3. melléklet: A magyar gazdaságok száma, megoszlása és üzem típusa méretkategóriák szerint

Megnevezés	Mezőgazdasági terület (ha)					Σ	Állatlétszám (NE)				
	20 alatt	20 –50	50 –100	100 felett	100 felett		–	0 – 50	50 –100	100 felett	
Gazdaság 1000 db	116,4	12,3	5,7	6,5	140,8	43,5	94,1	1,4	1,8		
Gazdaságok megoszlása %	83,7	8,7	4,0	4,6	100,0	30,9	66,9	0,9	1,3		
Gazdaságok összterülete 1000 ha	602,7	416,6	447,7	3985,1	5452,1	2541,1	1570,2	126,9	1213,9		
Gazdaságok átl.mérete (ha)	4,5	30,8	69,0	426,2	28,8	40,8	11,5	86,2	603,7		
Állatállomány megoszlása (%)	45,5	8,2	4,7	41,6	100,0	0,0	22,9	4,5	72,6		
Gazdaságos üzemméret alapján %											
1–8 EUME	92,0	36,7	3,9	0,3	79,4	70,9	85,9	4,3	0,6		
8–16 EUME	5,4	44,7	26,5	3,6	9,6	11,4	8,7	24,9	1,3		
16–40 EUME	2,0	15,4	60,5	29,9	6,8	10,2	4,3	46,3	20,6		
40–100 EUME	0,3	2,9	7,8	38,4	2,6	4,9	0,9	22,1	22,6		
>100 EUME	0,3	0,3	1,4	27,9	1,6	2,5	0,1	2,4	54,9		
Üzem típus alapján (5 legfontosabb + egyéb típusok) %											
Speciális növényterm. (GOF)	19,4	52,9	63,3	63,9	26,1	35,8	22,3	7,3	4,5		
Vegyes növénytermesztő	12,7	9,5	6,0	4,1	11,7	5,7	14,8	3,0	3,3		
Vegyes növényterm. és állatteny	13,0	2,6	1,5	1,9	11,1	7,0	13,2	5,2	6,7		
Ált. növénytermesztő	8,1	7,7	7,0	7,8	8,0	9,7	7,5	1,5	2,4		
Szőlőtermesztő	8,8	2,6	1,1	0,6	7,6	16,4	3,8	0,1	0,1		
Többi típus	38,0	2438	21,1	21,8	35,4	25,4	38,4	82,9	83,1		

Forrás: Farm Structure in Hungary – 2007, Statistics in focus 7/2009, European Communities, 2009. (EUROSTAT, 2009a)

4. melléklet: A szlovák gazdaságok száma, megoszlása és üzemtípusa méretkategóriák szerint

Megnevezés	Mezőgazdasági terület (ha)						Állatlétszám (NE)			
	20 alatt	20–50	50–100	100 felett	Σ	–	0–50	50–100	100 felett	
Gazdaság 1000 db	11,7	1,3	0,7	2,1	15,8	3,8	10,8	0,3	1,0	
Gazdaságok megoszlása %	74,1	8,2	4,4	13,3	100,0	24,0	68,2	1,8	6,0	
Gazdaságok összterülete 1000 ha	54,7	55,9	61,2	2824,0	2995,7	415,2	198,3	91,8	2290,3	
Gazdaságok átl.mérete (ha)	4,4	31,6	70,7	812,9	119,3	95,2	17,8	345,4	1290,7	
Állatállomány megoszlása (%)	21,7	2,5	1,8	73,9	100,0	0,0	6,5	2,5	91,0	
Gazdaságos üzemméret alapján %										
1–8 EUME	96,8	64,8	25,6	4,2	78,4	63,2	92,4	9,4	0,2	
8–16 EUME	2,1	24,3	36,8	6,7	6,1	11,9	4,2	15,7	2,0	
16–40 EUME	0,6	8,2	29,6	22,2	5,5	11,1	2,3	45,9	7,6	
40–100 EUME	0,2	2,4	7,2	23,5	3,8	8,2	0,8	19,2	16,4	
>100 EUME	0,4	0,4	0,8	43,4	6,2	5,6	0,3	9,8	73,9	
Üzemtípus alapján (5 legfontosabb + egyéb típusok) %										
Speciális növényterm. (GOF)	18,3	49,8	46,1	39,2	25,0	45,9	18,9	23,1	10,4	
Növénytermesztő és legeltetés	16,3	8,7	5,8	16,3	15,2	0,8	19,2	11,0	29,6	
Ált. növény-termesztő	13,4	15,5	13,7	7,5	12,8	20,4	11,1	3,1	3,5	
Tejtermelő	11,4	3,3	3,5	9,3	10,1	0,0	13,0	10,6	18,4	
Vegyes növényterm. és állatteny.	10,5	0,9	0,6	0,8	8,0	8,8	8,4	0,8	1,8	
Többi típus	30,0	21,7	30,4	26,8	28,9	24,0	29,4	51,4	36,4	

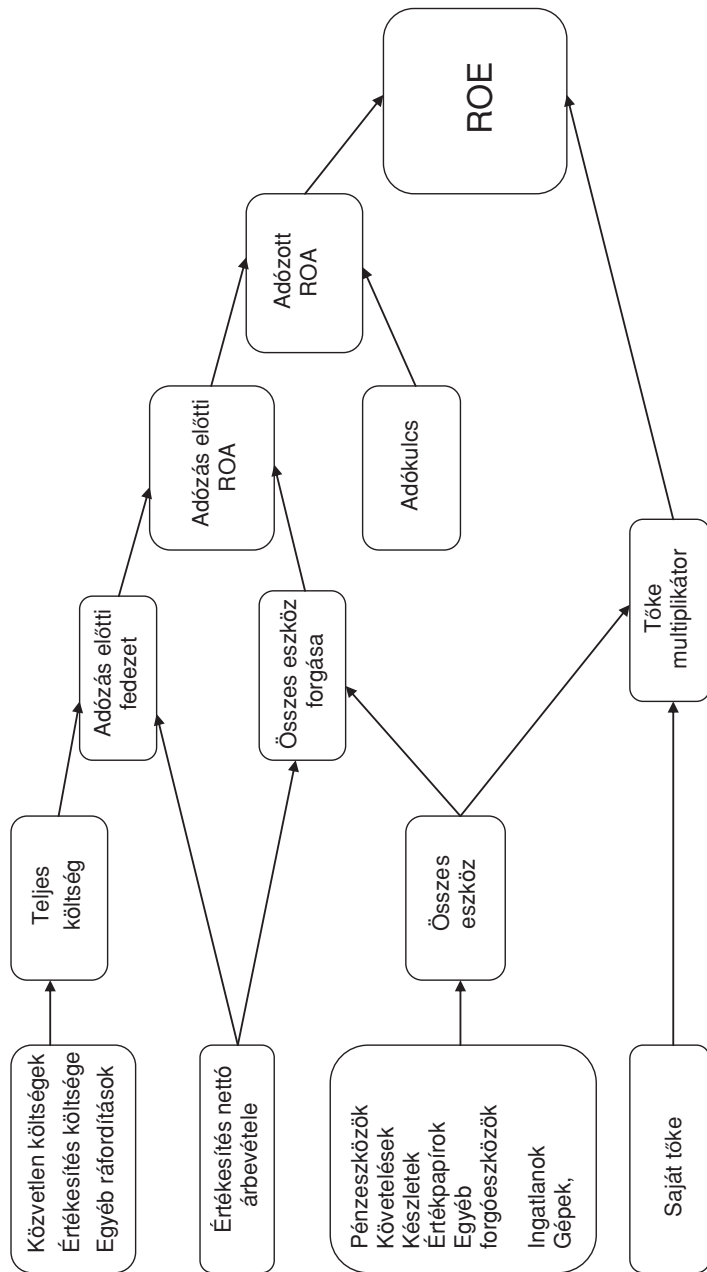
Forrás: Farm Structure Survey in Slovakia – 2007, Statistics in focus 37/2009, European Communities, 2009 (EUROSTAT, 2009b)

5. melléklet: A nemzetközi vizsgálat során használt, az FADN nemzetközi adatbázisából származó alapadatok kódja, megnevezése és tartalma

SE szám	Megnevezés	Tartalma, illetve számításának módja
SE 131	Bruttó termelési érték	Növények, állatok, növényi és állati és egyéb termékek termelésének értéke
SE 136	Növénytermesztés bevételei	TÉ/ha
SE 207	Állattenyésztés bevételei	TÉ/állategység
SE 270	Összes költség	Termelési ktg, rezsiktg, ÉCS, egyéb ktg. (SE281+SE336+SE360+SE365)
SE 275	Közbenső felhasználás	Közvetlen ktg és rezsiktg. (SE281+SE336)
SE 281	Közvetlen termelési költségek	Növénytermesztés, állattenyésztés ktg-i
SE 336	Összes rezsiköltség	
SE 360	Értékcsökkenés	
SE 365	Külső tényezők	Személyi jellegű ráfordítások, bérleti díj, fizetett kamat (SE370+ SE375+ SE380)
SE 370	Személyi jellegű ráfordítások	
SE 375	Bérleti díj	
SE 380	Fizetendő kamat	
SE 406	Vissza nem fizetendő beruházási támogatás	
SE 410	Bruttó gazdálkodói jövedelem	Bruttó termelési érték – Közbenső felhasználás + folyó támogatások és adók egyenlege
SE 415	Nettó hozzáadott érték	Bruttó gazdálkodói jövedelem - ÉCS
SE 436	Összes tőke (Eszközök összesen)	Tárgyi eszköz összesen + forgóeszköz összesen (SE441+ SE465)
SE 441	Tárgyi eszköz összesen	Mezőgazdasági terület, épületek, berendezések, tenyészállomány értéke
SE 465	Forgóeszköz összesen	Állatállomány értéke, készletek, egyéb követelések
SE 485	Idegen tőke (Kötelezettségek)	
SE 490	Hosszú lejáratú kötelezettségek	
SE 495	Rövid lejáratú kötelezettségek	
SE 501	Saját tőke összesen	Eszközök összesen - Kötelezettségek
SE 516	Bruttó beruházás	
SE 600	Folyó támogatások és adók egyenlege	Költségvetési elszámolások egyenlege
SE 605	Támogatások kivéve beruházási támogatások	
SE 610	Összes növénytermesztési támogatás	
SE 611	Kompenzációs kifizetések	
SE 612	Területpihentetés	
SE 613	Egyéb növénytermesztési támogatás	
SE 615	Állattenyésztés támogatásai	
SE 616	Tejtermelés támogatásai	
SE 617	Egyéb szarvasmarha támogatások	
SE 624	Vidékfejlesztési célú támogatások	

Forrás: FADN Public Database alapján saját összeállítás

6. melléklet: A ROE, mint csúcsmutató felbontása

Forrás: Körömdi és Tóth (2002) és Kresalek (2007) alapján saját összeállítás

7/A. melléklet: Az üzemek számának megoszlása az üzemméret három kategóriája szerint, a ROE mutató átlagos értékei alapján képzett négy kategóriában

Időszak	2002–2003				2005–2009			
	40 EUME alatt	40–100 EUME	100 EUME fölött	Összesen	40 EUME alatt	40–100 EUME	100 EUME fölött	Összesen
Alsó 25%	80,5%	6,1%	13,4%	100%	69,5%	6,1%	24,4%	100%
Alsó-közép	67,5%	8,4%	24,1%	100%	60,2%	15,7%	24,1%	100%
Felső-közép	59,8%	13,4%	26,8%	100%	76,8%	6,1%	17,1%	100%
Felső 25%	78,0%	9,8%	12,2%	100%	79,3%	9,8%	11,0%	100%
Összes üzem	71,4%	9,4%	19,2%	100%	71,4%	9,4%	19,2%	100%

Forrás: saját számítás

7/B. melléklet: Az üzemek számának megoszlása a ROE átlagos értékei alapján képzett négy kategória szerint, időszakonként, a három üzemméret-kategóriában

Megnevezés	Alsó 25%		Alsó-közép		Felső-közép		Felső 25%	
	2002–2003	2005–2009	2002–2003	2005–2009	2002–2003	2005–2009	2002–2003	2005–2009
40 EUME alatt	28,1%	24,3%	23,8%	21,3%	20,9%	26,8%	27,2%	27,7%
40–100 EUME	16,1%	16,1%	22,6%	41,9%	35,5%	16,1%	25,8%	25,8%
100 EUME fölött	17,5%	31,7%	31,7%	31,7%	34,9%	22,2%	15,9%	14,3%

Forrás: saját számítás

7/C. melléklet: Az üzemek számának megoszlása üzemtípusok szerint a ROE átlagos értékei alapján képzett négy kategóriában

Típus	Szántóföldi növény-termesztő		Kertészet, szőlő, ültetvény		Tejtermelő		Tömeg-takarmányt fogyasztó		Abrak-takarmányt fogyasztó		Vegyes	
	2002–2003	2005–2009	2002–2003	2005–2009	2002–2003	2005–2009	2002–2003	2005–2009	2002–2003	2005–2009	2002–2003	2005–2009
Alsó 25%	57,3%	37,8%	14,6%	25,6%	2,4%	8,5%	2,4%	2,4%	6,1%	9,8%	17,0%	15,9%
Alsó-közép	59,0%	66,3%	14,5%	7,2%	4,8%	4,8%	1,2%	1,2%	3,6%	3,6%	16,9%	16,9%
Felső-közép	65,9%	74,4%	7,3%	4,9%	11,0%	4,9%	1,2%	1,2%	3,7%	1,2%	11,0%	13,4%
Felső 25%	76,8%	80,5%	7,3%	6,1%	6,1%	6,1%	n.a.	n.a.	6,1%	4,9%	3,7%	2,4%

Forrás: saját számítás

8. melléklet: Az üzemek számának megoszlása az üzemméret három kategóriája szerint, üzemtípusonként, a ROE mutató átlagos értékei alapján képzett négy kategóriában (2002–2003 évek átlaga)

tip_6_mean			meret_3_mean		
			2,0-40,0	40,1-100,0	100,1-
GOFR+ált. szántóföldi növénytermesztés	ROE-kvartilisek	alsó 25%	78,7%	8,5%	12,8%
		alsó-közép	67,3%	10,2%	22,4%
		felső-közép	70,4%	14,8%	14,8%
		felső 25%	76,2%	12,7%	11,1%
	Total		73,2%	11,7%	15,0%
kertészet+ültetvény	ROE-kvartilisek	alsó 25%	91,7%	8,3%	
		alsó-közép	91,7%	8,3%	
		felső-közép	83,3%	16,7%	
		felső 25%	83,3%		16,7%
	Total		88,9%	8,3%	2,8%
tejelő tehenészet	ROE-kvartilisek	alsó 25%	50,0%		50,0%
		alsó-közép	50,0%		50,0%
		felső-közép	11,1%	11,1%	77,8%
		felső 25%	80,0%		20,0%
	Total		40,0%	5,0%	55,0%
szarvasmarha hizlalás+juh+kecske	ROE-kvartilisek	alsó 25%	100,0%		
		alsó-közép	100,0%		
		felső-közép	100,0%		
	Total		100,0%		
abraktakarmányt fogyasztó állatokat tartók	ROE-kvartilisek	alsó 25%	100,0%		
		alsó-közép	33,3%		66,7%
		felső-közép	33,3%		66,7%
		felső 25%	100,0%		
	Total		75,0%		25,0%
vegyes	ROE-kvartilisek	alsó 25%	71,4%		28,6%
		alsó-közép	57,1%	7,1%	35,7%
		felső-közép	33,3%	11,1%	55,6%
		felső 25%	66,7%		33,3%
	Total		57,5%	5,0%	37,5%

Forrás: saját számítás

9. melléklet: Az üzemek számának megoszlása az üzemméret három kategóriája szerint, üzemtípusonként, a ROE mutató átlagos értékei alapján képzett négy kategóriában (2005–2009. évek átlaga)

tip_6_mean			meret 3_mean		
			2,0-40,0	40,1-100,0	100,1-
GOFR+ált. szántóföldi növénytermesztés	ROE-kvartilisek	alsó 25%	67,7%	9,7%	22,6%
		alsó-közép	61,8%	20,0%	18,2%
		felső-közép	80,3%	4,9%	14,8%
		felső 25%	78,8%	12,1%	9,1%
	Total		73,2%	11,7%	15,0%
kertészet+ültetvény	ROE-kvartilisek	alsó 25%	90,5%	9,5%	
		alsó-közép	83,3%	16,7%	
		felső-közép	100,0%		
		felső 25%	80,0%		20,0%
	Total		88,9%	8,3%	2,8%
tejelő tehenészet	ROE-kvartilisek	alsó 25%	28,6%		71,4%
		alsó-közép	25,0%	25,0%	50,0%
		felső-közép	25,0%		75,0%
		felső 25%	80,0%		20,0%
	Total		40,0%	5,0%	55,0%
szarvasmarha hizlalás+juh+kecske	ROE-kvartilisek	alsó 25%	100,0%		
		alsó-közép	100,0%		
		felső-közép	100,0%		
	Total		100,0%		
abraktakarmányt fogyasztó állatokat tartók	ROE-kvartilisek	alsó 25%	75,0%		25,0%
		alsó-közép	33,3%		66,7%
		felső-közép	100,0%		
		felső 25%	100,0%		
	Total		75,0%		25,0%
vegyes	ROE-kvartilisek	alsó 25%	53,8%		46,2%
		alsó-közép	57,1%		42,9%
		felső-közép	63,6%	18,2%	18,2%
		felső 25%	50,0%		50,0%
	Total		57,5%	5,0%	37,5%

Forrás: saját számítás

10/A. melléklet: A ROE átlagos értékei változásainak iránya méretkategóriánként a csatlakozás előtti (2002–2003) és a csatlakozás utáni (2005–2009) időszak között

Kvartilisek	Méretkategóriák		
	40 EUME alatti	40–100 EUME közötti	100 EUME fölötti
Alsó 25%	↓	–	↑
Alsó-közép	↓	↑	↑
Felső-közép	↑	↓	↓
Felső 25%	↑	–	↓

Forrás: saját számítások alapján

10/B. melléklet: A ROE átlagos értékei változásának iránya termelési irányonként a csatlakozás előtti (2002–2003) és a csatlakozás utáni (2005–2009) időszak között

Kvartilisek	Termelési irány					
	Szántóföldi növény-termesztés	Kertészet, szőlő és ültetvény	Tejtermelés	Tömeg-takarmány fogyasztó	Abrak-fogyasztó	Vegyés
Alsó 25%	↓	↑	↑	–	↑	↓
Alsó-közép	↑	↓	–	–	–	–
Felső-közép	↑	↓	↓	–	↓	↑
Felső 25%	↑	↓	–	<i>n.a.</i>	↓	↓

Forrás: saját számítások alapján

Jelmagyarázat a 10/A. és 10/B. Mellékletek táblázataihoz:

↑: növekedés

↓: csökkenés

– : nincs változás

n.a.: nincs adat

11. melléklet: A regressziós modellbe bekerült változók értékelése ENTER módszerrel a GOFR üzemtípus esetén (2002–2003 évek átlaga)

Modell	Standardizálatlan együtthatók	Standardizált együtthatók (Béták)	A t-próba empirikus szignifikancia szintje (p-érték)
(Regressziós állandó)	-12,62053		0,901
Aranykorona érték (1 ha-ra)	-4,01099	-0,111	0,147
Befektetett eszközök (Ft/ha)	-0,00016	-0,103	0,210
Forgóeszközök (Ft/ha)	-0,00020	-0,056	0,529
Tőketartalék (Ft/ha)	0,00063	0,140	0,069
Eredménytartalék (Ft/ha)	0,00101	0,321	0,001
Beruházási hitelek (Ft/ha)	-0,00024	-0,031	0,749
Hosszú lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00004	0,007	0,942
Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00079	0,109	0,266
Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00119	0,382	0,008
Export árbevétel (Ft/ha)	-0,00158	-0,063	0,415
Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00130	-0,141	0,281
Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00344	-0,194	0,071
NUTS2 régió (Közép-Magyarország)	162,88875	0,226	0,022
NUTS2 régió (Közép-Dunántúl)	179,33204	0,172	0,036
NUTS2 régió (Nyugat-Dunántúl)	216,65916	0,134	0,080
NUTS2 régió (Észak-Magyarország)	125,35132	0,156	0,112
NUTS2 régió (Észak-Alföld)	-38,32020	-0,055	0,612
NUTS2 régió (Dél-Alföld)	178,14227	0,274	0,006
Méretkategória (közepes)	-9,63179	-0,012	0,871
Méretkategória (nagy)	17,23132	0,023	0,817

Forrás: saját számítás

12. melléklet: A regressziós modellbe bekerült változók értékelése ENTER módszerrel a GOFR üzemtípus esetén (2005–2009 évek átlaga)

Modell	Standardizálatlan együtthatók	Standardizált együtthatók (Béták)	A t-próba empirikus szignifikancia szintje (p-érték)
(Regressziós állandó)	134,62031		0,086
Befektetett eszközök (Ft/ha)	-0,00017	-0,204	0,026
Forgóeszközök (Ft/ha)	-0,00026	-0,198	0,088
Tőketartalék (Ft/ha)	0,00009	0,025	0,813
Eredménytartalék (Ft/ha)	0,00036	0,220	0,057
Beruházási hitelek (Ft/ha)	-0,00024	-0,033	0,682
Hosszú lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	-0,00051	-0,149	0,128
Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00052	0,132	0,211
Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00091	0,420	0,016
Export árbevétel (Ft/ha)	-0,00485	-0,026	0,743
Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00163	-0,295	0,062
Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00120	-0,107	0,342
NUTS2 régió (Közép-Magyarország)	78,17907	0,141	0,159
NUTS2 régió (Közép-Dunántúl)	106,73660	0,133	0,113
NUTS2 régió (Nyugat-Dunántúl)	98,56014	0,080	0,280
NUTS2 régió (Dél-Dunántúl)	33,70131	0,068	0,494
NUTS2 régió (Észak-Magyarország)	70,66862	0,115	0,212
NUTS2 régió (Észak-Alföld)	53,35165	0,100	0,321
Méretkategória (közepes)	-8,04989	-0,013	0,866
Méretkategória (nagy)	-44,70772	-0,078	0,437
Aranykorona érték (1 ha-ra)	0,85234	0,030	0,688

Forrás: saját számítás

13. melléklet: A regressziós modellbe bekerült változók értékelése a FORWARD eljárással (három üzemtípus; a 2002–2009 közötti időszak)

Üzemtípus	Modell	Standardizálatlan együtthatók	Standardizált együtthatók (Béták)	A t-próba empirikus szignifikancia szintje (p-érték)
GOF	1 (Regressziós állandó)	47,79596		0,000
	Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00033	0,099	0,000
	2 (Regressziós állandó)	37,81499		0,004
	Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00066	0,199	0,000
	Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00281	-0,166	0,000
	3 (Regressziós állandó)	88,16338		0,000
	Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00101	0,305	0,000
	Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00237	-0,140	0,000
	Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00133	-0,163	0,000
	4 (Regressziós állandó)	104,70595		0,000
	Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00100	0,301	0,000
	Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00232	-0,137	0,000
	Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00135	-0,166	0,000
	2003. év	-104,80575	-0,074	0,000
	5 (Regressziós állandó)	127,89642		0,000
	Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00101	0,306	0,000
	Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00244	-0,144	0,000
	Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00121	-0,149	0,000
	2003. év	-105,50478	-0,075	0,000
	Befektetett eszközök (Ft/ha)	-0,00011	-0,068	0,000
	6 (Regressziós állandó)	130,08241		0,000
	Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00094	0,284	0,000
	Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00255	-0,151	0,000
	Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00130	-0,160	0,000
	2003. év	-99,84513	-0,071	0,000
	Befektetett eszközök (Ft/ha)	-0,00011	-0,070	0,000
	Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00051	0,076	0,000
	7 (Regressziós állandó)	124,66183		0,000
	Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00094	0,285	0,000
	Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00251	-0,148	0,000
	Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00136	-0,167	0,000
	2003. év	-89,87625	-0,064	0,000
	Befektetett eszközök (Ft/ha)	-0,00012	-0,071	0,000
	Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00049	0,073	0,000
	2008. év	72,14377	0,052	0,002
	8 (Regressziós állandó)	115,01748		0,000
	Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00095	0,286	0,000
	Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00253	-0,149	0,000
	Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00135	-0,166	0,000
	2003. év	-81,21449	-0,058	0,001
Befektetett eszközök (Ft/ha)	-0,00012	-0,072	0,000	
Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00049	0,074	0,000	
2008. év	80,29010	0,058	0,001	
2004. év	49,55338	0,036	0,039	

(folytatás a következő oldalon)

A 13. táblázat folytatása

Üzemtípus	Modell	Standardizálatlan együtthatók	Standardizált együtthatók (Béták)	A t-próba empirikus szignifikancia szintje (p-érték)		
GOFER	9	(Regressziós állandó)	109,60749		0,000	
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00087	0,263	0,000	
		Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00261	-0,154	0,000	
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00130	-0,160	0,000	
		2003. év	-76,01315	-0,054	0,002	
		Befektetett eszközök (Ft/ha)	-0,00020	-0,121	0,000	
		Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00061	0,092	0,000	
		2008. év	77,12825	0,056	0,001	
		2004. év	53,49778	0,038	0,026	
		Saját tőke (Ft/ha)	0,00009	0,066	0,033	
		10	(Regressziós állandó)	116,19065		0,000
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00095	0,273	0,000	
		Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00261	-0,154	0,000	
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00120	-0,148	0,000	
		2003. év	-78,89841	-0,056	0,001	
		Befektetett eszközök (Ft/ha)	-0,00042	-0,261	0,000	
		Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00088	0,132	0,000	
		2008. év	80,80780	0,059	0,001	
		2004. év	55,60184	0,040	0,021	
		Saját tőke (Ft/ha)	0,00036	0,260	0,000	
		Forgóeszközök (Ft/ha)	-0,00037	-0,146	0,001	
		11	(Regressziós állandó)	115,95000		0,000
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/ha)	0,00087	0,263	0,000	
		Személyi jellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00257	-0,151	0,000	
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/ha)	-0,00118	-0,145	0,000	
		2003. év	-78,48961	-0,056	0,001	
		Befektetett eszközök (Ft/ha)	-0,00074	-0,461	0,000	
		Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00116	0,175	0,000	
		2008. év	86,53413	0,063	0,000	
		2004. év	55,80736	0,040	0,020	
	Saját tőke (Ft/ha)	0,00068	0,495	0,000		
	Forgóeszközök (Ft/ha)	-0,00068	-0,271	0,000		
	Hosszú lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00056	0,086	0,004		
Kert, szőlő, ültetvény	1	(Regressziós állandó)	6,57914		0,750	
		NUTS2 régió (Dél-Alföld)	176,06040	0,123	0,002	
	2	(Regressziós állandó)	0,41851		0,984	
		Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00004	0,090	0,026	
		NUTS2 régió (Dél-Alföld)	143,19582	0,100	0,014	
	3	(Regressziós állandó)	-46,04670		0,122	
		Rövid lejáratú kötelezettségek (Ft/ha)	0,00004	0,088	0,029	
	NUTS2 régió (Dél-Alföld)	140,76640	0,098	0,015		
	Aranykorona érték (1 ha-ra)	3,63544	0,085	0,030		

(folytatás a következő oldalon)

A 13. táblázat folytatása

Üzemtípus		Modell	Standardizálatlan együtthatók	Standardizált együtthatók (Béták)	A t-próba empirikus szignifikancia szintje (p-érték)
Tejtermelés	1	(Regressziós állandó)	-12,04646		0,681
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00036	0,237	0,000
	2	(Regressziós állandó)	50,85194		0,068
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00094	0,624	0,000
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00137	-0,564	0,000
	3	(Regressziós állandó)	123,21823		0,000
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00096	0,640	0,000
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00140	-0,579	0,000
		Aranykorona érték (1 ha-ra)	-4,15272	-0,177	0,001
	4	(Regressziós állandó)	120,16441		0,000
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00102	0,683	0,000
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00125	-0,517	0,000
		Aranykorona érték (1 ha-ra)	-3,96234	-0,169	0,001
		Személyi jellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00093	-0,171	0,005
	5	(Regressziós állandó)	135,69255		0,000
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00108	0,717	0,000
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00127	-0,525	0,000
		Aranykorona érték (1 ha-ra)	-3,49019	-0,149	0,003
		Személyi jellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00107	-0,196	0,001
		Befektetett eszközök (Ft/állat)	-0,00005	-0,153	0,003
	6	(Regressziós állandó)	146,00299		0,000
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00108	0,719	0,000
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00129	-0,532	0,000
		Aranykorona érték (1 ha-ra)	-3,44077	-0,147	0,003
		Személyi jellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00108	-0,199	0,001
		Befektetett eszközök (Ft/állat)	-0,00005	-0,156	0,002
		2003. év	-68,38218	-0,112	0,024
	7	(Regressziós állandó)	154,45166		0,000
		Értékesítés nettó árbevétele (Ft/állat)	0,00109	0,724	0,000
		Anyagjellegű ráfordítások (Ft/állat)	-0,00131	-0,542	0,000
Aranykorona érték (1 ha-ra)		-3,56517	-0,152	0,002	
Személyi jellegű ráfordítások (Ft/állat)		-0,00113	-0,207	0,001	
Befektetett eszközök (Ft/állat)		-0,00013	-0,363	0,002	
2003. év		-66,09205	-0,108	0,028	
Saját tőke (Ft/állat)		0,00006	0,230	0,045	

Forrás: saját számítás

Az Iskola küldetése, hitvallása

„A gazdálkodás és szervezéstudományok területén olyan magasan képzett szakemberek kinevelése, akik:

- életét e tudományterületek művelése hitvallásszerűen hatja át, új tudományos eredmények elérése révén hozzájárulnak a tudományterület általános fejlődéséhez,
- a szakma hazai és nemzetközi művelői előtt elismertek, aktívan bekapcsolódnak a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe, aktívan részt vesznek országokat átfogó kutatás-fejlesztési projektek megvalósításában,
- következetesen törekednek arra, hogy tudásukat az új generációk nevelése során is kamatoztassák, és akiknek tudományos életvitele a szakmai közvélemény számára példaértékű.”

A gazdálkodás- és szervezéstudományok témakörben a kutatások széles skálája megtalálható.

A Szent István Egyetem iskolájában négy témacsoport köré épülnek fel a tudományos dolgozatok: az élelmiszergazdaság makro-ökonómiája, az agrárvállalkozás menedzsment, a vezetéstudomány és a vidékfejlesztés.

Az Európai Unióba történő belépésünkkel az ország életében jelentős változások következtek be, s minden eddiginél fontosabb lett a műszaki-technikai haladást elősegítő kutatási-fejlesztési eredmények gyakorlati elterjesztésének felgyorsítása, a tudástranszfer idejének lerövidítése. Ennek kapcsán Doktori Iskolánk fontosnak tartja, hogy olyan témák kutatása kapjon prioritást, melyek eredményei a gyakorlat által felvetett problémák megoldását segítik elő. Nagy jelentőséget tulajdonítunk a kutatási eredmények széles körű megismertetésének, tudományos előadások, vitaülések, ankétok, hazai és nemzetközi konferenciák, szakmai napok, tanfolyamok stb. szervezésének, egyáltalán annak, hogy az innováció szelleme és követelménye minél inkább hassa át az egyre keményebb versenyhelyzetbe kerülő termelők, vállalkozók gondolatvilágát.

Ennek szellemében indítottuk útnak jelen sorozatunkat is, amelynek nyolcadik példányát lapozgathatja kedves olvasónk.

Gödöllő, 2012. december

Dr. Szűcs István
a Doktori Iskola vezetője

ISBN 978 963 502 957 0

9 789635 029570